

ДЖУЛІАН БАРНС

ІСТОРІЯ СВІТУ
В 10½
РОЗДІЛАХ

ВІД ЛАУРЕАТА БУКЕРІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ

ВІСНИК
СВІТОВОГО
ДОЗВОЛУ

ДЖУЛІАН БАРНС

Julian Barnes

A History
of the World
in 10 1/2
Chapters

A Novel

ДЖУЛІАН БАРНС

Історія світу
в 10 1/2
розділах

Роман

УДК 821.111
Б24

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Перекладено за виданням:
Barnes J. A History of the World in 10 1/2 Chapters : A Novel /
Julian Barnes. — London : Vintage, 2009. — 320 p.

Переклад з англійської *Ганни Яновської*

Дизайнер обкладинки *Маріанна Пащук*

ISBN 978-617-12-6256-0 (PDF)

- © Julian Barnes, 1989
- © Pexels.com / SpaceX, обкладинка, 2019
- © Shutterstock.com / Adao, обкладинка, 2019
- © Musée du Louvre / Angèle Dequier, ілюстрація, 2010
- © Hemiro Ltd, видання українською мовою, 2019
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад і художнє оформлення, 2019

Присвячую Пет Кавано

1

ПАСАЖИРИ БЕЗ КВИТКІВ

Бегемотів¹ посадили в трюм, а з ними й носорогів, гіпопотамів і слонів. Використовувати їх як баласт було розумним рішенням — але запах можете уявити. А приборати за ними не було кому. Чоловіки не встигали, і так перевантажені графіком годівлі, а їхні жінки, які під хвилями смороду з усіх усюд, певне, тхнули так само жадливо, як і ми, були занадто ніжні для такої справи. Так що коли вже хтось мав чистити стійла — то тільки ми. Кожні кілька місяців підіймали важку ляду задньої палуби і впускали птахів-чистильників. Ну й запах треба було випустити (крутити лебідку охочих ніколи забагато не бувало); потім шість-вісім найменш перебірливих птахів обережно з хвилину кружляли навколо ляди і тільки тоді спускалися в неї. Не пригадаю, як вони зветься — та й нема вже тієї пари, — але ви розумієте, яких я маю на увазі. Ви ж бачили, як гіпопотам лежить із відкритою пащею, а там бігає і колупається пташка — як шалений зубний гігієніст? А тепер уявіть те саме, тільки масштабніше й брудніше. Я б себе бридливим не назвав — але в мене ця сцена в трюмі викликала дрож: серед каналізації стоїть шерех монстрів, які мружаться від світла, — і їм роблять манікюр...

На Ковчезі панувала сувора дисципліна — із цього варто почати. То не було схоже на оцю дитячу версію з мальованого дерева, якою ви, мабуть, гралися в дитинстві: веселі звірята попарно визирають через поруччя з чистих і затиш-

¹ Ідеться не про гіпопотамів, а про велетенських істот, згаданих у Біблії, зокрема в книзі Йова (40:15—23, тут і далі Святе Письмо в перекладі І. Хоменка), де Бог говорить: «Ось бегемот, що Я створив. Він їсть траву, як віл. Глянь, що за сила в його крижах, що за потуга в його черева м'язах! Махне хвостом, неначе кедром, жили його бедер переплелися. Кості його, неначе мідні труби, члени його, немов залізні пруті. Він — Божих діл початок, він створений тираном над товаришами. Гори дають йому поживу, там граються усі звірі дикі. Під лотосами він собі лягає, сховавшись в очереті та болоті. Лотоси вкривають його тінню, навкрути нього водяні верби. Йому байдуже, як ріка бушує, він не боїться навіть, коли Йордан по рот сягає». (*Тут і далі прим. перекл.*)

них відсіків. Не уявляйте собі такий середземноморський круїз, де сонно грають у рулетку і приходять вечеряти в парадному вбранні, — на Ковчезі тільки пінгвіни ходили у фраках. Не забувайте: то була небезпечна подорож — навіть при тому, що деякі правила були заздалегідь обумовлені. Не забувайте й що на борту в нас було ціле царство тварин: ви б тримали гепарда на відстані стрибка від антилопи? Неунікним був певний рівень безпеки, тож ми погодилися на подвійні засуви, перевірки в стійлах, комендантську годину вночі. Але, на жаль, були і покарання, і карцер. Хтось нагорі став одержимий збиранням інформації, а деякі з пасажирів погодилися стати донощиками. Мені прикро розповідати вам, що ябедництво інколи було аж надто поширене. Ковчег наш не був заповідником — бувало, що він нагадував скоріше плавучу в'язницю.

Ну, я розумію, що побутують різні версії. У вашого виду є свій міф, багаторазово повторюваний, який і далі заворожує серце кожного скептика; у тварин натомість ходить багато своїх зворушливих міфів. Але ж вони не стануть розгойдувати човна, правильно? Адже тепер їх сприймають як героїв, це честь, тепер кожен їхній нащадок гордо відлічує свій рід просто від Ковчеза. Їх було обрано, вони все витримали й вижили: для них нормально трохи прикрасити негарні епізоди, добре дещо забути. Проте я таких моральних обмежень не маю. Мене ніхто не обирав. Власне, як і деякі інші види, нас, скажемо прямо, забракували. Я переховувався на судні; я теж вижив; я не був спійманий (а сісти на Ковчез було не легше, аніж висісти); і я успішно існую донині. Я дещо відокремлений від решти тваринної спільноти, яка й сьогодні інколи влаштовує ностальгійні зустрічі в пам'ять про ті події: навіть існує «Клуб моряків» для видів, які ніколи не потерпали від морської хвороби. Коли я згадую Плавання, то не відчуваю за собою

жодного обов'язку; вдячність не замилує мені очей. Моїм словам можете вповні довіряти.

Ви вже, мабуть, здогадалися, що Ковчег — це не одне-єдине судно? Так ми назвали всю флотилію (ну хіба ж можна вмістити все царство тварин у простір завдовжки якихось триста ліктів?). Дощ ішов сорок днів і сорок ночей? Ну звичайно ні — інакше то було б типове англійське літо. Ні, дощі йшли приблизно півтора року, наскільки я пам'ятаю. Вода стояла на землі сто п'ятдесят днів? А чотири роки не хочете? Ну і так далі... У вашого виду завжди були невиліковні проблеми з датами. На мою думку, це все від вашого химерного захоплення числами, кратними семи.

Спочатку Ковчег складався з восьми суден: галеон Ноя, який тягнув за собою судно з припасами, далі чотири менші кораблі, капітанами на яких були сини Ноя, а позаду — на безпечній відстані (адже вся родина мала забобонний страх перед хворобами) — корабель-шпиталь. Восьмий корабель короткий час був загадкою — швидкий невеликий шлюп, з вигадливими оздобами із сандалу на кормі; він запопадливо тримався близько до ковчега Хама. Опинившись із підвітряного боку від нього, можна було почути дивні аромати; іноді вночі, коли буря стихала, звідти долинали весела музика й регіт — нас ці звуки дивували, адже нам видавалося, що дружини всіх Ноевих синів безпечно сидять у каютах на кораблях при чоловіках. Але це запашне, смішливе судно не було надто міцним: його потопив раптовий шквал, і кілька тижнів по тому Хам ходив понурий.

Наступним пропав корабель із запасами — у тиху ніч, коли на небі не було видно зірок, а сторожа задрімала. Уранці за Ноевим кораблем уже тягнувся тільки шмат товстого каната, погризений якоюсь істотою з гострими зубами й умінням міцно вчепитися в мокру мотузку. По цій події винних було суворо покарано — ще б пак, то,

певне, був перший випадок, коли якийсь вид утік із корабля. Незабаром ми втратили й шпиталь. Подейкували, що ці дві події якось пов'язані, що дружина Хама — особа не надто спокійна — вирішила помститися тваринам. Напевне, весь її запас вишиваних простирадл пішов на дно разом з іншими запасами. Але доведено це не було.

А найгіршою була втрата Вараді. Хама з Симом і третього, на літеру «Я», ви знаєте, а Вараді ж ні, правда? Він був наймолодшим і найсильнішим із Ноевих синів — звичайно, це не додавало йому загальної любові в сімействі. Мав він і почуття гумору — чи принаймні багато сміявся: у вашого виду зазвичай це головний вияв того. Так, Вараді завжди був веселий. Можна було часто побачити, як він походжає по шканцях із папугами на плечах, лагідно поляскує по крупах чотириногих, а ті весело ревуть у відповідь; та й казали, що на його ковчезі панувала значно менша тиранія, ніж на решті. Але сталося те, що сталося: одного ранку ми прокинулися й побачили, що корабель Вараді зник з виднокраю — а з ним і п'ята частина тваринного царства. Вам би, певне, сподобався симург зі срібною головою і павичим хвостом, тільки от птах, який гніздився на Дереві Пізнання, був захищений від хвиль не краще, аніж смугаста полівка. Старші брати Вараді пояснювали це тим, що той погано керував кораблем; казали, що Вараді забагато часу приділяв братанню з тваринами, навіть натякали, що це Бог насправді його покарав за якийсь загадковий переступ, вчинений у дитинстві — у вісімдесят п'ять років. Але хоч що насправді стояло за зникненням Вараді, для вашого виду то була тяжка втрата. Його гени стали б вам у великій пригоді.

Наскільки відомо нам, уся ця історія з Плаванням почалася, коли всім було сказано з'явитися в певному місці в певний час. Тоді ми вперше почули про ці плани. Яка

політика за ними стояла — ми не знали. Гнів Бога на власне творіння був новиною для нас — він захопив нас зненацька. Ну вже на нас ніякої вини не було (ви ж не вірите в цю історію зі змієм, правда? То був просто наклеп Адама, звичайна антипропаганда), але наслідки виявилися все одно тяжкими: кожен вид мав бути стертий з лиця землі, крім одної здатної до розмноження пари, — і та пара мала перебути морське ув'язнення під орудою старого питушого негідника, якому пішло вже сьоме століття.

Отже, новина пішла між звірів — але, що характерно, ніхто нам не сказав правди. Ви ж не гадаєте, що поблизу палацу Ноя (він же не був бідняком!) жили підхожі екземпляри всіх видів Землі? Ну що ви, я благаю. Ні, всім було дано наказ поширити новину та обрати з-поміж себе найкращу пару, котра й мала з'явитися до палацу. А оскільки загальної паніки ніхто не бажав, то новина звучала так: оголошується конкурс пар, щось ніби змагання в красі, розумі, вірності до гробу тощо — і майбутнім конкурсантам було сказано з'явитися до брами Ноевого палацу протягом певного місяця. Почати з того, що не всі істоти були охочими до конкурсів, так що прийшли найбільш пролазливі. Деякі тварини, яким бракувало кебети прочитати між рядків, розважили, що розкішний морський круїз на двох (усе включено) їм не надто й треба, дякуємо красенько. Та й Ной зі своїми не надто зважав, що деякі види певний час року перебувають у сплячці, не кажучи про більш очевидну річ: деякі істоти пересуваються повільніше за інших. Ось, наприклад, жив тоді дуже спокійний, безтурботний лінивець — дивовижної витонченості створіння, я готовий засвідчити особисто — який і з дерева навіть злізти не встиг, як його накрила хвиля Божого гніву. І як ви б це назвали: невже природним добором?! Та це непрофесіоналізм!

Та й організовано все було, по правді, через пень-колоду. Ной із будівництвом ковчегів відставав (майстри помітили, що для них на борту особливих місць не передбачено, і це погано позначилося на процесі); отже, тварин добирали не надто уважно. Скидалося на те, що все робилося так: прийшла перша-ліпша нормального вигляду пара — кивнули, впустили. На родовитість ніхто ані найменшої уваги не звертав! Ну і, звісно, хоча *оголошувалося*, буцімто беруть по одній парі кожного виду, але коли дійшло до діла... декого просто НЕ ХОТІЛИ БАЧИТИ НА БОРТУ. Наприклад, нас — тому ми й пробралися на Ковчег таємно. Ну й доволі багатьом тваринам, котрі мали законні підстави вважатися окремим видом, було відмовлено: мовляв, ні, пара таких у нас уже є. Ну і що, що у вас більше смужок на хвості чи грива на хребті пухнаста росте, — *такі* в нас уже є. Вибачте.

Були прекрасні створіння, які прийшли без пари, — і їх не пустили. Були сім'ї, які відмовилися залишати дітей і воліли загинути разом; були медогляди, часто брутальні; і всю ніч навколо Ноевого будівництва стояв плач недопущених. Можете уявити собі атмосферу, коли стало відомо, для чого, власне, провадилося оце загадкове змагання. Деякі благородніші види просто розвернулися й пішли назад, до лісу, не згодні виживати за принизливих умов, які їм пропонували Бог і Ной, ладні краще загинути у хвилих. Про риб звучало багато грубих і заздрісних слів, амфібії виразно пишалися, птахи вчилися якомога довше триматися в польоті. Деяких мавп бачили за спробами збудувати якісь свої грубі плоти. Одного тижня в Таборі Обраних стався масштабний випадок харчового отруєння — від чого з менш стійкими видами довелося починати все спочатку.

Іноді Ной і його сини впадали в якусь істерику. Це не поєднується з вашими відомостями? Вам весь час навію-

вали, що Ной був мудрецем, праведним і богобоязним, а я тут описав вам його як істеричного пияка і взагалі мало-симпатичну особу? Ці два погляди не такі вже й непоєднувані. Висловлюся так: Ной був нехороший чоловік — але *бачили б ви всіх решту!* Для нас не було великим дивом, що Бог вирішив почати з чистого аркуша; тільки от геть не розумію, чого він вирішив зберегти бодай кого-небудь із цього виду, який вдався не надто схожим на свого творця.

Іноді Ной був просто на межі. Будівництво затримувалося, будівельників треба було шмагати, навколо отаборилися сотні нажаханих тварин, а коли мають початися дощі, не знав ніхто. Бог йому навіть дати не назвав. Щоранку ми дивилися на хмари: чи дощ прийде, як завжди, із західним вітром, чи Бог пошле свою зливу з якогось іншого, більш рідкісного боку? Хмари купчилися, і разом з ними назривав бунт. Деякі з недопущених хотіли захопити Ковчег і врятуватися, інші хотіли взагалі його знищити. Більш метиковані тварини схилилися до того, щоб запровадити інші принципи добору, засновані на розмірах і користі, а не просто на кількості — але Ной зверхньо відмовився їх слухати. Він був чоловік із власними теоріями і чужих не хотів.

Коли флотилія була майже завершена, її доводилося стерегти цілодобово. Спроб таємно пробратися на борт було безліч. Якось виявили, що один з будівничих намагався вирубати для себе криївку в нижчих ярусах судна-складу. Від деяких картин сльози наверталися: молодий лось висить на поруччі ковчега Сима, птахи кидаються на захисну сітку, натягнуту навколо судна, — і так далі... Незаконних пасажирів, якщо виявляли, страчували на місці — але ці видовища все одно не спиняли відчайдушних. З гордістю повідаю вам, наш вид потрапив на борт без хабарів і насильства — просто ми були не такі помітні, як той лось. Як нам вдалося? Наші батьки були істоти далеко-

глядні. Коли Ной із синами грубо обшукували тварин, що підіймалися по трапу, засовуючи свої шорсткі руки під особливо густу шерсть і проводячи найдавніші й найменш гігієнічні обстеження простати, ми вже були поза їхнім полем зору на борту. Один тесля заніс нас на ковчег, сам про те не знаючи.

Два дні вітер віяв одночасно з усіх боків, потім пішов дощ. Потоки води ринули з неба, аби змити з лиця землі все порочне. Краплі завбільшки з голубине яйце розліталися на палубі. Обрані представники кожного виду були переведені з Табору Обраних на свої місця на відповідних ковчезах — на вигляд це скидалося на якесь примусове масове весілля. Після того люки було задрено, і ми стали зникати до темряви, тісноти й смороду. Та спочатку це нам було доволі байдуже — так ми тішилися, що живі. Дощ лив і лив, час від часу переходячи в град, який торохтів по дошках. Іноді знадвору до нас долинав гуркіт грому, іноді — ячання покинутих тварин. Згодом крики майже стихли: ми зрозуміли, що вода підіймається.

Урешті настав той довгоочікуваний день. Спочатку ми гадали, що це останні з товстошкірих — чи то намагаються прорватися на Ковчег, чи перекинути його. Але ні: це судно загойдалося на хвилях і почало підійматися з підпор. Якщо мене спитати — то в Плаванні це був момент загального піднесення: відчуття братерства між пасажирами і вдячності до людей лилося рікою, як вино на Ноевому столі. А потім... та, мабуть, тварини просто наївно довірилися Ноеві і Богу.

Навіть до того, як вода піднялась, уже з'явилися підстави для занепокоєння. Я розумію, що ваш вид дивиться на наш світ зверхньо, вважає його сповненим канібалізму та обману (хоча, мабуть, визнаєте, що цим він радше подібний до світу людей, аніж відмінний). Але серед нас

завжди панувало почуття рівності. Ну так, звісно, ми їмо одне одного, і так далі: слабші види добре знають, що буде, якщо перейти дорогу більшій і голодній істоті. Але ми визнаємо це за звичайний стан справ. Те, що одна тварина може вбити іншу, не робить її вищою — тільки небезпечнішою. Мабуть, вам це складно усвідомити, але серед нас панує взаємоповага. Їсти когось не означає його зневажати, а бути з'їденим не є для жертви — і її родичів — підставою особливо захоплюватися хижаком.

Ной — чи то Бог Ноя — усе це змінив. Якщо у вас було Гріхопадіння, то було воно і в нас. Тільки нас на це штовхнули. Спершу ми це помітили, коли формувався Табір Обраних. Казали, що, мовляв, усіх по парі — це було правдою (і, як ви розумієте, мало під собою розумні підстави); але це була не вся правда. У Таборі ми почали помічати, що кількість деяких істот парою не обмежувалася — їх було сім (знов-таки, ця одержимість сімками). Спочатку ми подумали, що додаткові п'ять — такі собі дублери на випадок хвороби когось із основної пари. Але тут і почало доходити до нашого розуміння: Ной — чи то Бог Ноя — ділив створінь на дві групи: чисті й нечисті. Чистих істот брали на Ковчег по сім, а нечистих — по двоє.

Як ви розумієте, багато хто був глибоко ображений дискримінацією у ставленні Бога до тварин. Справді, спочатку й чистим істотам було за це незручно; вони розуміли, що нічим особливим не заслуговують на таку честь. Тільки от «чистота», як вони невдовзі зрозуміли, виявилася не зовсім щастям. «Чистота» означала придатність у їжу. Сім тварин ішли на борт — але життя п'ятьох із них закінчувалося на камбузі. Тож честь їм була зроблена вельми специфічна. Але принаймні це означало найвигідніші місця до моменту ритуального забиття.

Іноді мені ця ситуація здавалася кумедною, і я, парія, давав волю сміху. Однак серед тих видів, які сприймали себе серйозно, здійнялися всілякі хитромудрі заздрощі. Свині були не проти, оскільки за вдачею не мали особливих суспільних амбіцій, а от деякі інші види сприйняли те, що їх назвали «нечистими», як особисту образу. І слід зазначити, що система — принаймні в такому вигляді, в якому її розумів Ной, — була доволі безглузда. От спитати, що такого в жуйних тваринах з роздвоєними копитами? Чому верблюд і кролик отримують статус другосортних істот? Чого ділити рибу на ту, яка має луску, і ту, яка не має? Лебідь, пелікан, чапля, одуд — чи ж вони не одні з найпрекрасніших видів? А проте їм знаку чистоти надано не було. Навіщо засмучувати мишей і ящірок — у них і так багато неприємностей, як ви розумієте, — і ще дужче підривати їм самооцінку? Якби ми тільки могли бодай трохи осягнути, яка за тим стоїть логіка — чи якби Ной краще нам усе пояснив! Але він лише сліпо виконував наказ. Як вам ще не раз буде нагадано, Ной був такий Ной — дуже богобоязний чоловік; а з огляду на характер Бога, він обирав лінію найменшого спротиву. Однак якби ви чули, як плакав річковий рак, як похмуро й здивовано нарікав омар, який сором і смуток пережив лелека, — то зрозуміли б, що все між нами незворотно змінилося.

Також було ще одне невелике ускладнення. Через якийсь нещасливий збіг наш вид провів на корабель рівно сімох своїх представників. Ми не лише потрапили туди незаконно (на що дехто ображався), не тільки були нечисті (за що нас дехто вже почав зневажати), а ще й наче кепкували з чистих і законних пасажирів, наслідуючи їхнє священне число. Ми швидко вирішили не називати нашої справжньої кількості й ніколи не з'являлися в тому самому місці всі одночасно. Ми розвідали, в яких частинах

судна до нас ставляться доброзичливіше, а в які краще не потикатися.

Тож ви бачите, від самого початку то була невесела флотилія. Дехто з нас оплакував залишених за бортом; інші смутилися своїм статусом; треті, хоча номінально й ушановані найменуванням чистих, обґрунтовано тривожилися, що потраплять у піч. А на довершення цього — над нами був Ной і його сім'я.

Не знаю, як би вам краще розповісти про це, але Ной не був хорошою людиною. Я розумію, що сама думка про це неприємна й незручна, адже ви — його нащадки, але так воно вже було. Він був страховиськом — набундюченим патріархом, який півдня запобігав перед Богом, а другі півдня зривав на нас злість. У нього була палиця з соснового дерева, якою... ну, в деяких тварин досі смуги лишилися. Страх робить гідні подиву речі. Мені казали, що у вашого виду від сильного стресу волосся може за лічені години побіліти; на Ковчезі наслідки страху були ще більш різючі. Наприклад, була пара ящірок, які, чуючи лише стукіт Ноевих дерев'яних сандалів, коли він починав спускатися сходами в трюм, просто змінювали колір. На власні очі бачив: їхня шкіра втрачала природне забарвлення й зливалася з тлом. Ной зупинявся перед їхнім відсіком, на мить загадавшись, чому він порожній, а тоді йшов далі. Коли його кроки стихали, нажахані ящірки починали поволі набувати нормального кольору. Після Ковчега, вочевидь, ця штука не раз ставала їм у добрій пригоді — але почалась вона з хронічної реакції на «Адмірала».

Із північними оленями картина була складніша. Вони завжди були тривожні, але річ була не просто в страху перед Ноем, а в чомусь глибшому. Ви ж знаєте, що деякі тварини мають дар передбачення? Навіть *ви* змогли це помітити, тисячоліттями спостерігаючи інші звички. «Погляньте, —

кажете ви, — корови на пасовищі посідали: це на дош». Звісна річ, це все значно тонше, ніж вам може здатись, і річ зовсім не в тому, щоб ми відігравали роль дешевих флюгерів для людей. Коротше кажучи, північних оленів тривожило щось більше, ніж страх перед Ноем, химерніше за просто неврастенію, щось... віддаленіше. Вони пітніли у своєму стійлі, нервово іржали, коли на них накочувалися хвилі жару й задухи; били копитами в перегородки з соснового дерева, хоча навколо не було жодної помітної небезпеки — і потім нічого небезпечного не спостерігалось, — але в присутності Ноя поводитися доволі стримано. Тільки от північні олені щось передчували. Неначе хотіли застерегти: ви думаєте, зараз найгірше? Не сподівайтесь. Та навіть олені чітко окреслити свою тривогу не могли. Щось віддалене, серйозне... у далекій перспективі.

Решта з нас, цілком зрозуміло, значно більше турбувалися близькими перспективами. Наприклад, із хворими поводитися безжально. Це не лікарня, раз у раз нагадувало нам начальство; хворобам і симулянтам тут не місце. Таке очікування навряд чи було справедливим чи реалістичним. Але розумна тварина радше втримувалася від того, щоб сказати, що хворіє. Мінімальний вияв корости — і не встигнеш показати язик для огляду, як ти вже за бортом. Ну а далі, як гадаєте, що чекає на вашу половинку? Яка користь від половини пари? Ноею аж ніяк не була властива сентиментальність і бажання дати овдовілій істоті спокійно дожити віку.

Поставмо питання по-іншому: як ви гадаєте, чим харчувався Ной із родиною на Ковчезі? Нами, звісно. Я що хочу сказати: якщо ви зараз поглянете на царство тварин, то ви ж не вважатимете, що тільки оці раніше й були на світі? Чимало тварин були приблизно такі, як зараз, потім розрив, а потім знову багато тварин приблизно одна-

кового вигляду? Я знаю, у вас щодо цього є якась своя теорія: щось про вплив середовища, успадковані навички, тощо, тощо — але пояснення тут значно простіше, ніж якісь стрибки в спектрі творіння. Одна п'ята видів Землі зникла з ковчегом Вараді; а інші відсутні ланки поїв Ной зі своїм кагалом. Як є — з'їли. Наприклад, була в нас пара арктичних сивок — дуже красиві птахи. Коли вони з'явилися на борту, оперення в них було строкате, синьо-коричневе. Через кілька місяців у них почалася линька. Це нормальний процес. На зміну літньому пір'ю прийшло біле, зимове. Звичайно, ми не були в північних широтах, то практичної необхідності в цьому не було; ну але ж Природу не спишиш, правильно? Ноя теж ніхто зупинити не міг. Щойно сивки побіліли, він вирішив, що вони хворі, й, уважно дбаючи про здоров'я решти екіпажу та пасажирів, зварив їм і подав із гарніром з водоростей. Він був багато в чому невігласом, а орнітологом і поготів не був. Ми склали ціле клопотання й пояснили деякі моменти щодо линьки й усього такого. Врешті-решт, до нього, здається, дійшло. Але арктичних сивок повернути вже було неможливо.

Звичайно, на тому все не скінчилося. З точки зору Ноя і його родини, ми були просто плавучим рестораном. І чисті, й нечисті опинялися на їхньому столі: спочатку обід, потім побожність — так тут було заведено. І ви просто уявити не можете, без якого біорозмаїття залишив вас Ной. Точніше, ви можете, адже саме це ви й робите — уявляєте. Усі ці міфічні істоти, про яких снили поети минулих століть, — гадаєте, їх гарно придумали, або ж то були домальовані тривожні образи, краєм ока помічені в лісі після занадто гарного обіду на полюванні? На жаль, усе значно простіше: їх зжер Ной із родиною. На початку Плавання, як я казав, у трюмі в нас була пара бегемотів. Я практично й не бачив їх, але чув, що то були по-

тужні звірі. Але Хам, Сим і отой, на букву «Я», схоже, на сімейній раді висунули пропозицію, що якщо є слони й гіпопотами, то без бегемотів можна обійтися; та й — практичний і принциповий аргумент — дві такі здоровенні туші забезпечать родину Ноя харчами надовго.

Звісно, усе не було так просто. За кілька тижнів почалися скарги на те, що скільки, мовляв, можна їсти лише бегемотину, тож — просто для різноманітності — під ніж ішли деякі інші види. Час від часу винувато кивали в бік нераціонального господарства, але точно вам скажу: наприкінці плавання в трюмі ще лишалося чимало солоної бегемотини.

Та сама історія і з саламандрою. Справжня саламандра, скажу я вам, — то не пересічного виду тварина, яка зараз існує під тією самою назвою; наша саламандра жила у вогні. То була єдина істота у своєму роді, без сумніву; але Хам чи то Сим раз у раз кивали на те, що корабель дерев'яний, а ризик завеликий — так що обох саламандр і печей, у яких вони мешкали, довелося позбутися. Також зникли й карбункули — просто через те, що Хамова дружина почула якусь нісенітницю, ніби в них у черепі є коштовний камінь. Вона завжди любила наряджатися, ця Хамиха. Тож вони спіймали карбункула й відрубали йому голову, розітнули череп — і нічого там не знайшли. «Може, камінь є в черепі самиці?» — припустила жінка Хама. Тож голову розрубали й самиці — і так само нічого не знайшли.

Наступне своє припущення висловлю доволі обережно, але відчуваю, що мені потрібно це сказати. Іноді ми підозрювали, що за вбивствами, які й далі тривали, стоїть певна система. Безумовно, вбивств було більше, аніж необхідно для суто гастрономічної мети, — і набагато більше. Крім того, з деяких знищених видів особливої поживи й не було. Понад те, час від часу чайки розповідали нам, що

бачили, як із корми скидали туші, на яких було ще вдосталь м'яса. Ми почали підозрювати, що Ною з його кагалом деякі тварини заважали просто своїм існуванням. Приміром, василіски доволі швидко були викинуті за борт. Ну звичайно, на вигляд вони були не надто симпатичні, але маю обов'язок відзначити: під цією лускою м'яса було в них небагато, та й не були птахи на той час хворі.

Власне, коли ми пригадали цю подію, то почали вловлювати закономірність — і ця закономірність почалася з василіска. Якщо я вам опишу чотириноного півня зі зміїним хвостом, скажу, що вигляд у нього був страхолюдний, ще й він зніс кривобоке яйце, ще й доручив жабі його висиджувати, — ви зрозумієте, що то не було найпривабливіше створіння на Ковчезі. Але ж хіба в нього не ті самі права, що й у решти? За василіском настала черга грифона, за грифоном — сфінкса, за сфінксом — гіпогрифа. А ви, мабуть, гадали, що всі вони — витвори бурхливої фантазії? Аж ніяк. І що, на вашу думку, в них спільного? Усі вони — мішанці, химери. Ми гадаємо, що саме Сим — хоча це міг бути й Ной — мав пунктик щодо чистоти виду. Безглуздий, звичайно; як ми, бува, казали між собою, якщо поглянути на Ноя з жінкою, на їхніх трьох синів із жінками, то одразу можна збагнути, яка генетична мішанина пануватиме серед людей. То чому вони так затялися проти мішаних видів?

Ну а історія з єдинорогом була найпечальнішою. Після неї ми кілька місяців були пригнічені. Як завжди, ходили всілякі огидні чутки: мовляв, Хамова жінка використовувала його ріг із непристойною метою — звичайне посмертне очорнення вдачі істоти, до якого влада зазвичай вдається; але від такого нам ставало ще гірше. Без сумніву, Ной ревнував і задрив. Ми всі з захопленням дивилися на єдинорога, і «Адмірал» цього не витримав. Ной — який сенс приховувати правду? — був чоловік недобрий, смер-

дючий, віроломний, заздрісний і боягузливий. Навіть моряк із нього був такий собі: коли хвилі були сильні, він ховався у своїй каюті, падав на койку з соснового дерева і вставав лише за тим, щоб поблювати в тазик із соснового дерева: міазми було чути навіть ярусом нижче. Ну а єдиноріг був сильний, чесний, безстрашний, бездоганно чистий і переносив хитавицю, як справжній моряк. Колись у шторм жінка Хама послизнулася біля поруччя й ледь не впала за борт. Але єдиноріг — якому загальна популярність виборола право вільно ходити судном — підбіг і зачепив рогом її довгий плащ, пришпилити його до палуби. І красно ж йому віддячили за цей хоробрий учинок — Ної зварили з нього рагу на річницю початку Плавання. Даю слово честі — я особисто розмовляв із підсоколикком, який ніс теплий казанок на ковчег Сима.

Можете мені не вірити, звісно, але що пишуть у ваших архівах? Ось, приміром, історія з наготою Ноя — пам'ятаєте таке? Це сталося вже після Висадки. Ной, що й не дивно, став ще більш самовдоволений, адже він врятував людський рід, забезпечив успіх своїй династії, уклав офіційну угоду з Богом — і останні триста п'ятдесят років життя вирішив не напружуватися. Він заснував селище (яке нині у вас зветься Архурі) біля підніжжя гори і цілими днями вигадував собі нові регалії й титули: Святий Лицар Бурі, Повелитель Штормів і таке інше. У вашому священному тексті сказано, що у своєму маєтку він завів виноградник. Ха! Тут навіть зовсім простак може правильно розшифрувати евфемізм: він безперестанку пиячив. Одного вечора, після особливо бурхливого узлиття, він, щойно роздягнувшись, упав як підкошений просто на підлогу спальні — явище не виняткове. Хам і брати саме проходили повз його «шатро» (вони й далі називали свої палаци все тим самим ностальгійним кочівницьким словом) і зайшли поглянути,

чи їхній батько-алкоголік не завдав собі якої-небудь шкоди. Хам увійшов у його покій — і... ну, голий шістсотп'ятдесятизчимосьлітній дядько, який у п'яному ступорі валяється на підлозі, — видовище не надто естетичне. Хам учинив пристойно, по-синівськи: сказав братам накрити батька. На знак поваги — хоча вже навіть тоді цей звичай застарівав — Сим і отой, на букву «Я», зайшли до батькової спальні спиною вперед і примудрилися покласти його в ліжко, не поглянувши на ті його репродуктивні органи, які чомусь у вашого виду викликають почуття сорому. Учинок з усіх боків шанобливий і доброчесний, сказали б ви. І як же зреагував Ной, коли прокинувся з лютим похміллям від молодого вина? Прокляв сина, який його знайшов у неприємному стані, і проголосив, що всі діти Хама мають стати слугами родин тих двох братів, які зайшли до його кімнати дупами вперед. І де тут глузд? Ваше пояснення я вгадаю: на рішення чоловіка вплинув алкоголь, і його варто пожаліти, а не засуджувати. Може бути, може бути. Але я вам одне скажу: я бачив його на Ковчезі.

Ной був здоровенний чоловік — завбільшки з горилю, чим їхня подібність і обмежувалася. Капітан флотилії — протягом Плавання він підвищив себе до адмірала — був негарною старою істотою, незграбною і байдужою до особистої гігієни. Він навіть не міг шерсті до ладу виростити будь-де, крім як навколо обличчя; решту тіла він прикривав шкурами інших видів. Якщо поставити його поруч із горилюю, то одразу стане видно, котре створіння досконаліше: одне зграбне в рухах, надзвичайно сильне й від природи вдатне звільнятися від паразитів. На Ковчезі ми без кінця гадали, як же Бог обрав собі за протезе людину, коли навколо стільки більш очевидних кандидатів. Більшість інших видів були значно вірніші. От якби він підтримав горил, то сумніваюся, що вони вчинили б

і половину тих переступів, що люди — може, тоді й По-топ би не знадобився!

Ну а як він смердів... Одна річ — мокре хутро тварин, які з гордістю його доглядають; але сира, з кристалами солі, занехаяна шкура, що звисає з шиї неакуратної істоти, якій вона не належить, — то зовсім інше. Навіть коли наставали тихіші часи, Ной, кажуть, не просихав (я переказую слова птахів, гідних довіри). Сирість і буря всюди ходили з ним, наче якийсь сороміцький спогад чи прикмета гіршої погоди.

У подорожі були й інші небезпеки, окрім можливості стати обідом. Узяти, приміром, наш вид. Щойно ми потрапили на борт і зачалися, ми, скажемо прямо, непомагу запишалися. Адже, як ви розумієте, це все відбувалося задовго до появи шприців зі спиртовим розчином карболки, до креозоту, солей нафтонових кислот, пентахлорофенолу, бензолу, парадихлорбензолу та ортодихлорбензолу. Ми, на щастя, не зустрічалися з жуками родини *Cleridae*, з кліщами роду *Pediculoides*, а також із осаами-паразитами родини *Braconidae*. Але був у нас іще один ворог, і то з залізною витримкою — час. Що як він нас невідворотно змінить?

Для нас стало серйозним застереженням, коли ми зрозуміли, що діється з нашими свояками — точильниками *xestobium rufo-villosum*. Ця історія спричинила справжню паніку. То було вже ближче до кінця Плавання, у спокійніші часи, коли ми просто пересиджували день за днем, чекаючи Божої ласки. Посеред ночі, коли Ковчег затих і всюди запала тиша — така густа й рідкісна, що всі тварини завмерли й прислухалися, ще дужче її поглибивши, — на свій подив, ми почули цокотіння *xestobium rufo-villosum*. Чотири-п'ять далеких клацань, потім пауза — і відгук з іншого боку. Ми — стримані, обережні, не помічені, але насторожені *anobium domesticum* — вухам власним

не повірили. Те, що яйце стає личинкою, личинка — лялечкою, лялечка — дорослою істотою — то неунікний закон нашого світу: на лялькування нема дорікання. Але що наші свояки, які саме стали дорослими, взяли та й обрали цей момент — от саме цей! — щоб демонструвати свою любовну жагу, було майже неймовірно. Ми тут посеред бурхливого моря, щодня під загрозою повного зникнення, а *xestobium rufo-villosum*, бачте, припекло паруватися! Напевне, то була просто невротична реакція перед страхом винищення чи щось таке. А проте...

Один з Ноевих синів вийшов подивитися, що там за звуки, коли наші свояки, безнадійно демонструючи свої еротичні наміри, ритмічно вгризалися в стінки своїх нір. На щастя, нащадок «Адмірала» мав дуже приблизне уявлення про царство тварин, довірене його родині, тож сприйняв ритмічне клацання за рипіння корабельних дощок. Невдовзі здійнявся вітер — *xestobium rufo-villosum* могли цілком безпечно демонструвати свої поривання. Але після цієї пригоди ми всі стали поводитися значно обережніше. *Anobium domesticum* сімома голосами «за» при жодному «проти» ухвалили рішення не лялькуватися до Висадки.

Варто відзначити, що з Ноя і за погоди, і за негоди моряк був такий собі. Його обрали не за навігаційні вміння, а за побожність. У шторм користі з нього було мало, та й у спокійному морі не більше. Як я можу оцінювати? Знов-таки, переказую, що казали птахи — ті, які тижнями можуть триматися в повітрі, ті, які безпомилково знаходять шлях на інший кінець світу за допомогою навігаційних систем, таких самих докладних, як і винайдені вашим видом. І ці птахи казали, що Ной не знає, куди пливе, — тільки вихваляється й молиться. То діло нехитре, правда? Під час бурі йому треба було рятуватися, тікаючи з епіцентру шторму; за доброї погоди — дбати, щоб ми, дрейфуючи, не над-

то відхилялися від курсу і врешті не сіли на мілину в якій-небудь безживній Сахарі. Найкраще, що можна сказати про Ноя, — це те, що він пережив бурю (хоча уникати мілин і рифів йому не доводилося, що полегшувало завдання) і що коли вода нарешті відступила, ми не опинилися в самій середині якогось великого океану. Коли б таке сталося, ніхто не знає, як довго нас носило б морем.

Звісно, птахи пропонували Ноеві свою допомогу з навігацією — але він був занадто гордий. Він дав їм трохи дрібних розвіддоручень — вистежувати коловороти й смерчі, а скористатися їхнім справжнім мистецтвом відмовився. Він також відправив кілька видів на певну смерть, пославши їх подивитися, що видно з висоти, у жахливу погоду — тоді як вони не були здатні це зробити. Коли Ной відіслав виючих гусей на розвідку в дев'ятибальний шторм (а ці птахи справді видавали неприємні звуки, особливо тоді, коли лаштуєшся спати), буревісники зголошувалися летіти замість них. Але пропозицію було відхилено — і на тому виючим гусям настав кінець.

Ну хай уже, хай — були в Ноя й свої чесноти. Він був живучий — не лише з огляду на Плавання. Також він розкрив таємницю довголіття, яку ваш вид потім втратив. Але хорошим чоловіком він не був. Чи ви знаєте, як він протягнув під кілем осла? У вас це де-небудь зафіксовано? Це було на Другий рік, коли відбулося деяке послаблення режиму, і окремим групам пасажирів дозволили спілкуватися між собою. Ну от Ной зловив осла, коли той намагався заскочити на кобилу. Ох «Адмірал» тоді й розійшовся, ганьблячи того віслюка і просторікуючи, що подібний союз до добра не доведе, — що підтвердило нашу теорію про ваш страх перед гібридами, — і заявив, що показово покарає розпусника. Ослові зв'язали копита, кинули за борт у бурхливе море й витягли з другого

боку судна. Більшість із нас пояснили це елементарними ревнощами. Що дивовижно — так це те, як свою кару сприйняв осел. Ви ж знаєте, який вони витривалий народ. Коли віслюка витягли на палубу, він був у жахливому стані. Вуха в нього обвисли, як два листки слизьких водоростей, а хвіст — як промочка мотузка. Кілька тварин, які й без того не були фанатами Ноя, зібралися навколо осла, і козел (по-моєму, то був він) штовхнув покараного в бік, перевіряючи, чи той живий. Віслюк розплющив око, поглянув на стурбовані писки навколо і промовив: «Ну тепер я знаю, як воно — бути тюленем!» Нічогенько пожартував у таких обставинах! Але, скажу я вам, ми тоді ледь не втратили один вид!

Гадаю, правда, загалом Ной тут не дуже й винен. Я про те, що такий Бог — тиранічний приклад для наслідування. Ной нічого не міг зробити, не замислившись спочатку, що на це подумає Він. Спробуй поживи так... Весь час озиратися, чи можна, — хіба це по-дорослому? А молодістю Ной виправдовуватися вже аж ніяк не міг. Дядько сьому сотню розміняв, як у вашому виді, певне, сказали б. За шістсот із гаком років можна було б набути деякої гнучкості мислення, здатності подивитися на речі з різних боків. Де там! От, скажімо, взяти будівництво Ковчега. Що він робить? Будує з соснового дерева. *Соснове* дерево? Навіть Сим заперечував, але от ні — так він вирішив, так і зробить. Від факту, що соснового дерева навколо росте мало, він відмахнувся. Без сумніву, він просто виконував вказівки начальства; але хай там як. Усякий, хто розуміється на дереві, — це я вам як спеціаліст кажу — міг би йому сказати, що незгірше б згодилося ще п'ять-шість порід — а то й краще; та й думка, щоб усе на кораблі робити з одного дерева, просто сміховинна. Кожній меті — свій матеріал, це всі знають. Ось вам,

прошу, старий Ной у всій красі — ніякої тобі гнучкості. Лише один бік питання бачимо. Сантехніка з соснового дерева — ви чули взагалі про таке? Сміх та й годі.

Але це в нього, як я вже сказав, такий був приклад для наслідування. Що Бог подумає? Це питання завжди було в нього на вустах. У Ноевому поклонінні Богові було щось моторошнувате — зловісне, якщо ви розумієте, про що я. А таки він добре знав, чим і де поживитися; та й від самого того факту, що його обрано, що його рід стане єдиним на землі, вже можна з глузду з'їхати, еге ж? А його синкам — Хаму, Симу й отому, на букву «Я» — теж скромності не додалося. Походжали по палубі, як королі.

Розумієте, я одну річ хочу дати зрозуміти. Тут яка історія з Ковчегом? Ви, мабуть, досі вважаєте, ніби Ной був таким собі давнім охоронцем природи, який зібрав тварин, бо хотів, аби вони не вимерли, що він не витримав би жити далі без жирафи, що робив це все заради нас. Аж ніяк! Він це зробив, бо йому було дано вказівку, ну й з власних, навіть цинічних, інтересів. *Він же хотів мати що їсти, поки триватиме Потоп.* За п'ять з половиною років від більшості городів і сліду не лишилося — хіба що рис розрісся. І більшість нас розуміла: для Ноя ми — лише один-два майбутні обіди, незалежно від кількості ніг. Не тепер, то колись, не ми, то наші діти. Як ви можете собі уявити, відчуття не з приємних. Ноїв Ковчег був охоплений параноєю і жахом. Хто наступний? Хто сьогодні не сподобається дружині Хама — з того завтра буде фрикасе. На що тільки не штовхає така непевність! Пам'ятаю, як пару лемінгів зловили дорогою до борту судна: вони казали, що хочуть з усім покінчити раз і назавжди, що не витримують такої напруги. Але Сим вчасно їх зловив і замкнув у ящику. Вряди-годи він знічев'я відкривав той ящик і махав усередині нього ножем. Такі

ото в нього були жарти. Але якщо це не позначилося на психіці всього виду, то я дуже здивуюся.

І, звісно, після закінчення Плавання Бог офіційно затвердив Ноеве місце в харчовій піраміді. За покірність йому було дозволено їсти будь-кого з нас решту життя. То була якась частина їхньої конфіденційної домовленості. Якщо мене спитати — доволі пустопорожньої. Адже, усунувши з лиця землі всіх решту, Богові все одно лишалося мати справу з однією-єдиною родиною вірян, правда ж? Не міг же Він йому сказати: «Ні, ви не дотягуєте до стандарту!» Ной, мабуть, розумів, що може диктувати Богові свої умови (адже витягти ваш перший рід із Потопу, а потім позбутися його — то було б визнання провалу), і ми розсудили, що домовлено чи ні, а він би все одно нас їв. Ця так звана угода нам абсолютно нічого не давала, окрім смертного вироку. Ну так, нам дали одну маленьку поблажечку: Ною і його команді було заборонено їсти будь-яких вагітних самиць. Від того навколо Ковчеза, який уже пристав до суходолу, розгорнулася гарячкова активність, яка мала деякі химерні психологічні побічні наслідки. Ви ніколи не замислювалися про те, які причини в істеричної вагітності?

Це мені нагадує про історію з жінкою Хама. То все були чутки, і самі розумієте, звідки вони беруться. Дружина Хама не належала до найпопулярніших осіб на Ковчезі, і, як я вже казав, багато хто пов'язував з нею втрату корабля-шпиталю. Вона зберігала привабливість — на час Потопу їй було лише приблизно півтори сотні років, — але була лиха і гнівлива. Безумовно, вона командувала бідолашним Хамом. Ну а факти такі. Ось Хам, його дружина і двоє дітей — тобто двоє синів, які рахувались, їх звали Куш і Міцраїм. На Ковчезі в них народився третій син Фут, а після Висадки — четвертий, на ім'я Ханаан. Ной і його дружина мали темне волосся і карі очі, так само й Хам з дружиною;

ну й так само Сим, Вараді й отой, на букву «Я». І Куш був такий, і Міцраїм, і Ханаан. А от Фут, який народився на Ковчезі, був рудий. Рудий і зеленоокий. Такими є факти.

На цьому ми залишимо гавань фактів і вийдемо в буремне море чуток (до речі, так висловлювався Ной). Сам я на ковчезі Хама не бував, так що просто безсторонньо переказую, що розповідали птахи. Основних версій було дві, і вибирати між ними залишаю вам. Пам'ятаєте історію з теслею, який улаштував для себе криївку на кораблі-складі? Ну, то подійкували — хоча підтвердження в нас немає, — що під час обшуку помешкання дружини Хама був виявлений відсік, про який ніхто не мав і гадки. І на планах він також позначений не був. Дружина Хама стверджувала, що теж нічого про це не знає, однак там, кажуть, на гачку висіла її спідня сорочка зі шкіри яка, а ретельний обшук виявив між дошками підлоги кілька рудих волосин.

Друга історія — яку теж без коментарів перекажу — ще більш делікатна, але оскільки стосується помітного відсотка вашого виду, то я вам її повідаю. На ковчезі Хама пливла пара приматів — надзвичайно красиві й зграбні. По всьому було видно, що вони й дуже розумні, й чепурні, й мають виразні обличчя, просто-таки готові до мовлення. Також вони мали пухнасте руде хутро й зелені очі. Ні, цей вид уже не існує — вони не пережили Плавання, а обставини їхньої загибелі на борту так до кінця й не з'ясовані. Щось ніби балка впала... Однак — дивний збіг — падіння балки знищило обох представників дуже спритного виду одночасно.

Офіційне пояснення, звісно, було зовсім інше. Не було ніяких таємних відсіків. Не було міжвидового кровозмішання. Балка, що вбила приматів, була величезна — вона також убила й пурпурового мускусного щура, двох карликових страусів і пару товстохвостих трубкозубів. Дивний вигляд Фута був Божим знаком — хоча тоді проникнути

в його сенс не вдалося. Пізніше його значення з'ясувалося: то була ознака, що минула лише половина Плавання. Так що Фут вважався благословенною дитиною, а не причиною для тривоги чи кари. Саме так оголосив Ной. Бог прийшов до нього вві сні й сказав не підіймати руки на немовля, і Ной, оскільки був праведним чоловіком і не втрачав можливості про це нагадати, вчинив за вказівкою.

Не мені вам розповідати, що думки тварин щодо цієї ситуації розділилися. Наприклад, ссавці навідріз відмовилися вірити, що рудий зеленоокий примат вступав у плотський зв'язок із дружиною Хама. Правду кажучи, ми навіть про найближчих друзів не можемо точно сказати, що в них на душі, але ссавці були готові поклястися своїм ссавецтвом, що такого не було й не могло бути. Вони надто добре знали покійного й могли поручитися за його моральність і чистоплотність. Він навіть, натякали вони, був трохи снобом. А якщо припустити — лише припустити, — що йому хотілося трохи пригод, то навколо було чимало принадніших екземплярів, ніж Хамова дружина. Приміром, оті гарненькі жовтохвості мавпочки, яким покажи жменю мускатного горіха — і вибери яку хочеш.

На цьому моє одкровення вже майже добігло кінця. Але розповідаю я вам це — зрозумійте мене правильно — по-дружньому. Якщо ви гадаєте, що я роблю це з бажання посперечатися, то причина таких думок хіба що в безнадійному догматизмі вашого виду. Ви вірите в те, в що хочете вірити, і продовжуєте в тому самому дусі. Ну й Ноєві гени, звісно. Безумовно, ними можна пояснити ваш дивний брак допитливості. От, приміром, ви так і не порушували такого питання щодо своєї давньої історії: а що ж сталося з вороном?

Коли Ковчег сів на верхівку гори (насправді все було не так просто, але зараз у деталі заглиблюватися не будемо),

Ной відправив ворона і голубку подивитися, чи відступила з лиця землі вода. Ну і в тій версії, яка дійшла до вас, ворон відіграє дуже малу роль: літає собі туди-сюди, як можна подумати, без особливої користі. А от із трьох польотів голубки зробили подвиг. Ми плачемо, коли вона не має що сісти, ми радіємо, коли вона приносить на Ковчег листок оливи. Я розумію, ви піднесли цю пташку до символу. Але відзначу: ворон завжди стверджував, що оливу знайшов саме він, що він приніс листок на Ковчег; але Ной вирішив, що «краще» сказати, ніби дерево знайшла голубка. А от я особисто завжди був схильний більше вірити воронові, який, окрім усього іншого, має значно сильніші крила, ніж голубка; та й цілком у стилі Ноя (який знов-таки чинив, як його зверхник) було здійснити суперечку між тварин. Ноеві довелося заявити, ніби ворон, замість того щоб якнайшвидше повернутися зі звісткою про суходіл, вдав хворого, чи то помітили (хто? адже голубка, яку підвищили, ніколи б не опустила до такого доносу), як він смакує падлом. Навряд чи я маю додавати, що ворон почувався зрадженим і ображеним таким моментальним переписуванням історії, а ті, хто має кращий слух, аніж я, кажуть, що й по сьогодні в його голосі чути печаль і розчарування. Ну а голубка аж надто запишалася з тієї миті, як ми зійшли на берег. Вона вже бачила себе на поштових марках і фірмових бланках.

Перед тим як було спущено трап, «Адмірал» звернувся до всіх тварин на Ковчезі — і його слова переказали пасажирам усіх інших ковчегів. Він подякував нам за співпрацю, вибачився за те, що пайки були невеликі, й пообіцяв, що якщо ми будемо зі свого боку виконувати домовленість, то він попросить у Бога для нас найкращої компенсації на майбутніх переговорах. Дехто з нас із сумнівом розсміявся на такі слова: адже ми пам'ятали жорстоко покараного осла, втрату шпиталю, винищення мішаних

видів, смерть єдинорога... Було зрозуміло, що Ной просто робить хорошу міну; а робить він її просто тому, що відчуває: будь-який звір, що має глузд, ступивши на суходіл, бігом помчить у степ і в ліс. Він, вочевидь, намагався нас умовити не відходити далеко від свого нового палацу, про будівництво якого zarazом і повідомив. Серед вигод такого місця проживання був безкоштовний водопій і підгодівля у важкі зими. Очевидно, боявся, що м'ясний раціон, до якого він звик на Ковчезі, зараз з усіх двох, чотирьох чи скількох там ніг розбіжиться, і Ной із родиною знову перейдуть на ягоди й горішки. На диво, декому з тварин пропозиція Ноя здалася справедливою: адже, зауважували вони, всіх він однаково з'їсти не здуває — так ото старих і хворих прибере. Тому деякі — варто відзначити, не найрозумніші — залишилися неподалік, чекаючи, доки збудується палац і вода потече, як вино. Свині, корови, вівці, ті з кіз, які були дурніші, кури... Ми їх попереджали, ну принаймні намагалися. Ми саркастично бурмотіли собі під ніс при них: «Посмажать чи зварять?» — але це не допомогло. Як я вже сказав, вони були не надто розумні й, мабуть, боялися повертатися до дикого життя; вони стали залежними від своєї в'язниці та її сторожа. Ну а в наступних поколіннях з ними відбулася цілком передбачувана річ — вони стали просто тінями тих, ким були. Свині з вівцями, яких ви бачите сьогодні, порівняно з їхніми повними життя предками на Ковчезі нагадують зомбі. З них вибито їхню сутність, їхнє нутро. А декому з них, як, приміром, індикам, після смерті, знущаючись, набивають нутро чим захочуть — а тоді смажать чи варять.

Ну і, власне, що Ной пообіцяв у своїй відомій Висадковій Угоді з Богом? Що він отримав за свої жертви й вірність свого роду (не кажучи вже про значно більші жертви з боку тваринного царства)? Бог сказав (так Ной якнайоптиміс-

тичніше виклав Його слова), що обіцяє більше не насилати Потопу, а на знак серйозності свого наміру Він сотворив для нас веселку. Веселку! Ха! Звичайно, не заперечу, це красиво — і ота, перша, яку Він зробив нам, яскраве, ясне півколо, під яким ще одне, блідіше, серед індигового неба, змусила чимало з нас підвести голови від пасовища. Ідею цього явища зрозуміти було нескладно: коли дощ неохоче поступився сонцю, цей блискучий символ щоразу після дощу нагадуватиме нам: дощ скінчився, Потопу не буде. А проте не так це вже й багато. І яка в неї законна сила? От спробуйте надати в суді як доказ веселку...

Розумніші тварини сприйняли запропоновані Ноем напівпансіонні обіцянки правильно — і помчали геть у поля й ліси, покладаючись на власні вміння знаходити воду й зимову поживу. Ми не могли не помітити: північні олені побігли одними з перших, кинулися навітікача від «Адмірала» та його нащадків, несучи в далеч свої незрозумілі передчуття. До речі, маєте рацію, що вважаєте тих істот, які втекли — на думку Ноя, невдячних зрадників — благородними. Хіба може свиня бути благородною? Чи курка? Коли б ви тільки бачили єдинорога... У зверненні Ноя до істот, які після Висадки тирлувалися біля його майбутнього палацу, був ще один спірний момент. Він сказав, що Бог, давши нам веселку, по суті, обіцяє робити так, щоб чудеса у світі не вичерпувалися. По-моєму, ну дуже прозорий натяк на ту кількість чудес природи, яких за час Плавання Ной повикидав за борт чи зжер разом зі своїм сімейством. Веселка як заміна єдинорога? Чому Бог просто-напросто не повернув єдинорога? Ми, тварини, були б значно більш раді від того, аніж від масштабного натяку на Богову великодушність після кожного дощу.

Зійти з Ковчега, скажу я вам, було не набагато простіше, ніж на нього потрапити. На жаль, деякі з обраних тварин

не в міру доносили, так що мови про те, що Ной просто опустить трап і крикне: «В добру путь на суходіл!» — не було. Тіло кожної тварини суворо обшукували перед тим, як відпустити; декого навіть засовували в ночви з водою, яка відгонила дьогтем. Кілька самиць скаржилися, що зазнали внутрішнього огляду від Сима. Знайшли чимало нелегалів: кількох жуків із більш помітних, трохи щурів, які нерозумно роз'їлися за час Плавання, навіть парочку змій. Ми залишили судно — гадаю, тепер це вже можна не приховувати — у порожньому розі барана. Це була здорова, похмура, не схильна до послуху тварина, дружбу з якою ми спеціально підтримували останні три роки в морі. Ноя баран геть не поважав і був дуже радий надурити його після Висадки.

Коли ми семеро залізли в баранячий ріг, нас переповнювала радість. Ми вижили! Ми переховалися, все пережили — і втекли — без усяких сумнівних обладунків з Богом чи Ноем. Ми впоралися самі. Ми почувалися благородними серед тварин. Може, вам це кумедно чути, але так — ми почувалися благородними. Плавання нас багато чого навчило, а головне: люди порівняно з тваринами — дуже нерозвинений вид. Вашого розуму ми, звісно, не заперечуємо, вашого помітного потенціалу. А проте ви все ж перебуваєте тільки на ранній стадії розвитку. Ми, наприклад, завжди лишаємося собою: от що означає повністю еволюціонувати. Ми знаємо, хто ми і як це. Ви ж не очікуєте від kota, що він раптом загавкає, або що свиня замукає? А саме цього в якомусь розумінні ми за Плавання на Ковчезі навчилися очікувати від вашого виду. Зараз ви гавкаєте, а потім заныкаєте; то ви дикі, то ручні. Ми з Ноем знали, хто ми взагалі, не знали лишень, хто ми в цей момент для нього.

У вашого виду з правдою, скажемо відверто, проблеми. Ви весь час чи то щось забуваєте, чи то вдаєте, ніби забули. От втратили Вараді з ковчегом — і хоч хтось про це гово-

рять зараз? Розумію, у цьому відвертанні може бути й дещо позитивне: якщо не звертати уваги на погане, то легше йти далі. Але якщо на нього не звертати уваги, то ви врешті вважатимете, що того поганого ніколи й не було. Потім щоразу дивуєтеся. Вам дивно, що зброя вбиває, що гроші розбещують, що сніг узимку випадає. Може, це й мила наївність, тільки, на жаль, вона обертається небезпекою.

Наприклад, ви ніколи й словом не обмовилися про істинну вдачу Ноя, вашого праотця — побожного патріарха, відданого охоронця природи. Я так розумію, у вашій давній єврейській легенді сказано, ніби Ной відкрив сп'яніння, подивившись, як козел наївся винограду, що забродив. Яка нахабна спроба зіпхнути відповідальність на тварин! Але, на жаль, закономірна. І в Гріхопадінні винен, бачте, змій, і з чесного ворона зробили жадібного ледаря, і козел Ноя споїв. Ну послухайте ж: я вам чесно скажу, що Ной і без чужих копит здогадався, в чому таємниця вина.

«Винен хтось інший!» — це ваш перший інстинкт. А якщо не можна звинуватити іншого, то можна сказати, що проблема взагалі не проблема. Переписати правила, пересунути ворота. Деякі з ваших учених мужів, які все життя приділили священним книгам, навіть намагалися довести, що Ной на Ковчезі — це не той самий Ной, якого звинувачено в пияцтві й непристойному оголенні. Ну як міг Бог обрати п'яницю? Ні, ні, так не буває. Це Ной, *та не той*. Просто тезко, помилка вийшла. І нема проблеми.

Як же Бог міг обрати п'яницю? Отож-бо я й кажу — бо всі решта були, хай їм грець, дещо гіршими. Ной був найкращим із дуже поганих. А якщо говорити про пияцтво — то він саме під час Плавання перейшов межу. Старий Ной завжди полюбляв вихилити ріг-другий хмільного зілля й до початку Плавання — а хто ж не любить? Але на алкогольіка його перетворило саме Плавання. Він просто не міг

витримати такої відповідальності. Він помилявся з навігацією, втратив чотири з восьми кораблів і з третину довірених йому видів; було б кому його судити — його б за таке віддали під трибунал. Та й, попри всю пиху, дідугана мучила совість за втрату половини флотилії. Провина, неготовність, постійне намагання виконувати непосильну роботу — це потужна комбінація, яка таким самим руйнівним чином впливає на більшість представників вашого виду. Можна, не сумніваюся, навіть обґрунтувати точку зору, що Ноя взагалі споїв Бог. Імовірно, тому ваші вчені так намагаються відділити одного Ноя від другого: висновки незручні виходять. Але історія про «другого» Ноя з пияцтвом, непристойною поведінкою, несправедливим покаранням сина, який виконав свій обов'язок, — ну, для тих, хто знав «першого» Ноя на Ковчезі, тут нічого дивного немає. На жаль, це сумний, але передбачуваний випадок алко-гольної дегенерації особистості.

Як я вже казав, нас переповнювало щастя, коли ми залишали Ковчег. Серед іншого, вже соснового дерева ми наїлися на все життя. Додатковою причиною прикрості, що Ной таким химерним чином планував свій флот, була одноманітна дієта. Звичайно, Ной про це навіть не думав, адже й нас там бачити не бажав. А якщо озирнутися на це з висоти тисячоліть, рішення не пускати нас на борт здається навіть іще жорстокішим, аніж тоді. Нас, незаконних пасажирів, було семеро, а якби нам дали дозвіл, то допустили б лише двох — і нам би довелося змиритися з цим. Правда й те, що Ной не міг передбачити, скільки триватиме Плавання, але за п'ять з половиною років ми з'їли так мало, що, звичайно, від допущення пари з нас кораблі б не постраждали, а справа була б варта заходу. Та й узагалі, ми ж не винні, що ми — шашелі.

2

НЕЗВАНІ ГОСТІ

Франклін Г'юз спеціально зійшов на борт на годину раніше, щоб засвідчити свою дружню прихильність тим, хто протягом наступних двадцяти днів мав полегшувати йому роботу. І ось тепер він, прихилившись до поруччя, дивився на пасажирів, що сходили трапом: зрілі й літні пари; деякі з них були позначені чіткою печаттю національності, інші — більш благопристойні — до пори лукаво зберігали анонімність свого походження. Франклін, легко, але недвозначно обійнявши за плечі свою супутницю, захопився щорічною відгадайкою: звідки походять майбутні слухачі? Найпростіше було помітити американців: у Новому світі чоловіки ходили у відпочинковому одязі пастельних відтінків, жінки не переймалися колиханням жирових складок. Друге місце за вгадуваністю посідали британці: у Старому світі чоловіки носили твідові піджаки, під якими ховалися сорочки з коротким рукавом — бежеві або кольору вохри; їхні жінки з міцними колінами готові були вилізти на будь-яку гору, зачувши про античний храм на ній. Були канадські родини, на чиїх м'яких шапках виднів кленовий листок; спортивна шведська сім'я — чотири біляві голови; якісь французи з італійцями, яких Франклін розрізняв лише за тим, заговорять вони про багети чи про макарони; шість японців, які розривали шаблон відсутністю фотоапаратів у руках. За винятком кількох родин і окремих самотніх англійських естетів, по трапу люди підіймалися здебільшого чемними парами.

«Усякої тварі по парі», — зауважив Франклін. Він був високим, вгодованим чоловіком років сорока, мав світло-русаве волосся й червонястий відтінок обличчя, який злі язики пов'язували з пияцтвом, а добрі — з надміром перебування на сонці; це обличчя здавалося таким невловно знайомим, що якось не виникало питання, красиве воно

чи ні. Його супутниця, чи асистентка, тобто ні — заперечила б вона — секретарка, була стрункою смаглявою дівчиною в купленому заради круїзу одязі. Франклін, демонструючи свій бойовий досвід, вбрався в сорочку кольору хакі в стилі сафарі й потерті джинси. Хоча це була не зовсім та форма одягу, якої пасажери очікували від славетного лектора, вона точно вказувала на причини його унікальності. Якби він був американським ученим, то, певне, нарядився б у костюм зі смугастою жатки; якби британським — то був би вбраний у напрасований лляний піджак кольору морозива. Але слава Франкліна (яку він був схильний дещо перебільшувати) походила з телебачення. Він починав як виразник чужих думок, молодим чоловіком у вельветовому костюмі, який привітно й м'яко пояснював явища культури. За певний час він розважив, що коли він може про таке говорити, то чому б про це ще й не писати. Спочатку це був просто «додатковий матеріал Франкліна Г'юза», потім участь у написанні сценарію, а тоді більше досягнення — «автор і ведучий Франклін Г'юз». У якій галузі знань він спеціалізувався, розібрати було складно, але він вільно пересувався у світі археології, історії й порівняльної культури. Він спеціалізувався на сучасних альянсах, що мало врятувати й оживити такі мертві предмети, як перехід Ганнібала через Альпи, скарби вікінгів у Східній Англії чи палаци Ірода. «Слони Ганнібала були тогочасними танковими підрозділами», — виголошував він, захоплено вводячи слухача в незнайомий пейзаж; або: «Усіх піхотинців війська можна порівняти з тим, скільки людей перебуває на стадіоні “Вемблі” під час фіналу Кубка»; або: «Ірод був не просто тиран і збирач земель, він також був покровителем мистецтв — може, про нього варто думати як про Муссоліні з гарним естетичним смаком».

Слава телеведучого невдовзі принесла Франклінові другу дружину — і років через два друге розлучення. Тепер його контракт із екскурсійною агенцією «Афродита» завжди передбачав каюту й асистента; команда «Святої Єфимії» захоплено відзначала, що асистентки не мали схильності супроводжувати його більш ніж в одному круїзі. Франклін давав стюардам щедрі чайові й мав популярність серед тих, хто платив йому кілька тисяч фунтів за двадцять днів. Він мав милу звичку інколи так захоплено відхилятися від теми, що потім мусив зупинитися й роззирнутися, розгублено всміхаючись: де ж він зупинився? Багато пасажирів між собою відзначали яскравий ентузіазм Франкліна — як він їх підбадьорював у такі цинічні часи, як він по-справжньому оживляв для них історію. Якщо він, бувало, застібав свою сорочку не на той гудзик чи заляпував джинси соусом з омарів, то це були просто наслідки його славної захопленості справою. Також його одяг натякав на дивовижну демократичність сучасної вченості: зовсім не обов'язково бути штивним професором у фраку, щоб розумітися на принципах давньогрецької архітектури.

— Фуршет-відкриття буде о восьмій, — промовив Франклін. — Краще я, мабуть, годинки зо дві приділю завтрашній балаканині.

— Але ж ви, певне, вже багато разів про це розповідали? — Трісія трохи сподівалася, що, коли судно заходить тиме у Венеційську затоку, він буде поруч на борту.

— Щороку треба по-новому. А то можна застаріти, — він злегка торкнувся її передпліччя, і рука рушила вниз.

По правді, наступного ранку о десятій він буде розповідати точно те саме, що й у попередні п'ять років. Єдиною різницею — яка мала б не давати Франклінові застаріти — була присутність Трісії замість... як там торішню

дівчину звали? Але він любив підтримувати міф про готування до лекцій, а краєвид Венеції міг і пропустити. Вона й наступного року стоятиме — хіба що на один-два сантиметри ближче до лінії води, і її рожевий лик, як і його власний, трохи більше постаріє.

На палубі Трісія дивилася на місто, доки дзвіниця Сан-Марко перетворилася на недогризок олівця. Вона вперше зустріла Франкліна три місяці тому, коли той з'явився на ток-шоу, де вона була молодшою дослідницею. Кілька разів вони опинялися в ліжку, але поки що не так уже й багато. Дівчатам на квартирі вона розповідала, що зустрічається з однокурсником; якщо все піде гаразд, то після повернення вона розповість їм правду, але наразі не хотіла зурочити. Франклін Г'юз! І він поки що поводить себе дуже стримано, навіть доручає їй якісь номінальні обов'язки, щоб вона не надто скидалася на коханку. Скільки людей з телебачення вражали її своєю фальшивістю — виявлялися милі, але загалом нечесні. Франклін поза екраном був такий самий, як і на екрані: відкритий, жартівник, охоче розповідає про різні речі. Його словам хотілося вірити. Телекритики кепкували з його одягу і з того, як у нього з розстібнутої на грудях сорочки стирчить волосся, іноді єхидно коментували його слова, але вони просто заздрили, і подивилася б вона, як би хтось із цих критиків устав і спробував розповісти щось так майстерно, як Франклін. «Найскладніше — це спростити», — казав він їй, коли вони вперше обідали разом. Інший секрет телебачення, зізнався він, — це знати, коли замовкнути й передати слово картинці: «Потрібно тримати тонкий баланс між словом і зображенням». А в думці Франклін покладав надії на свою надійну марку «Автор, ведучий і продюсер Франклін Г'юз». У мріях він, бувало, намагав-

ся зрежисувати велетенський план на римському Форумі — від арки Септимія Севера до храму Вести. Тільки от де камеру поставити — це питання.

Перший відрізок шляху на Адріатиці загалом тривав як завжди. Був і фуршет, під час якого команда придивлялася до пасажирів, а ті обережно колами ходили одні навколо одних; перша лекція Франкліна, в якій він підлещувався до аудиторії, применшував свою телевізійну славу й проголошував, що для нього становить приємну зміну обставин можливість звертатися до живих людей, а не до скляного ока та оператора, який кричить: «Волосина в об'єктиві, можна заново?» (може, цей технічний момент і не буде очевидним для всіх слухачів, але Франкліну цього й треба було: їм дозволяється снобізм щодо телебачення, але хай не вважають, що це заняття для ідіотів); потім ще одна його ж лекція з нагоди початку круїзу, так само необхідна: у ній він пояснював своїй асистентці, що головне, про що їм не слід забувати, — це добре розважитися. Звичайно, працювати йому доведеться — іноді він хоч-не-хоч має зачинитись у своїй каюті з нотатками — але загалом, на його переконання, плавання слід сприймати як двотижневий відпочинок від паскудної англійської погоди й інтриг у телецентрі. Трісія схвально кивала, хоча, як молодший дослідник, ніколи тих інтриг не бачила й не страждала від них. Розумніша дівчина зробила би зі слів Франкліна також висновок: «Але нічого серйознішого від цієї подорожі не очікуй!» Оптимістична і простодушна Трісія проінтерпретувала його слова дещо м'якше: «Будьмо обережні, не треба поспішати з очікуваннями», — що, до честі Франкліна Г'юза, він приблизно й хотів до неї донести. Він злегка закохувався по кілька разів на рік, на що інколи нарікав, але не надто пере-

ймався. Проте безсердечною людиною ведучий зовсім не був, і щойно дівчина — особливо славна дівчина — починала потребувати його більше, ніж він її, Франкліна охоплювали жахливі передчуття. У такій паніці він зазвичай пропонував одне з двох: або дівчина переїжджає до нього, або йде геть із його життя — жоден із цих варіантів, по правді, йому не подобався. Так що цю розмову на початку плавання з Дженні, Кеті чи, в цьому випадку, Трісією він заводив радше не від цинізму, а від далекоглядності, хоча коли потім усе йшло шкереберть, то не дивно, що Дженні, Кеті чи, в цьому випадку, Трісія згадували його як людину, більш схильну до холодного розрахунку, ніж насправді.

Із тієї самої далекоглядності, яка тихо шепотіла йому свою пораду на тлі кривавих репортажів у газетах, Франклін Г'юз придбав собі ірландський паспорт. Світ уже переставав бути тим затишним місцем, де стара добра синя британська корочка в поєднанні з чарівним словом «журналіст» чи «BBC» допомагала отримати все, чого хочеш. «Державний секретар Її Британської Величності, — міг з пам'яті процитувати Франклін, — іменем Її Величності просить і вимагає від усіх, кого це може стосуватися, надавати подателю цього необхідні підтримку й захист». Як же, мрії-мрії. Тепер Франклін їздив світом із зеленим ірландським паспортом, на обкладинці якого була зображена золота арфа, котра щоразу змушувала його почуватися представником Книги рекордів Гіннеса, коли він показував свій паспорт. У ньому не було й слова «журналіст», як себе загалом чесно називав Г'юз. У деяких країнах світу журналістів недолюблювали, у деяких білі люди, які виявляли цікавість до археологічних пам'яток, сприймалися як британські шпигуни. Менш ризиковане означення «письменник» мало

на меті самозаохочення. Якщо Франклін назветься письменником, то це, можливо, врешті допоможе йому таким стати. Та й у нього була б слухна нагода видати книжку за матеріалами своїх передач; а крім того, він бавився дечим серйозним, але й принадним — писав щось ніби особисту історію світу. Ця книжка може місяцями триматися в бестселерах.

«Свята Єфимія» була не новим, але зручним судном з люб'язним капітаном-італійцем і вмілими матросами-греками. «Афродита» давала їм передбачувану клієнтуру, національно розмаїту, але з однорідними смаками. Такі люди надавали перевагу читанню, а не киданню кілець на палубі, засмаганню, а не дискотекам. Вони всюди ходили за лектором, бували на більшості додаткових екскурсій і косо дивилися на солом'яних осликів у сувенірних крамницях. Вони не шукали романтики, хоча струнне тріо інколи викликало в них бажання старомодно потанцювати. Вони по черзі опинялися за столиком капітана, вигадливо наряджалися на бал-маскарад і чемно читали корабельну газету, де друкували відомості про маршрут, а також вітання з днями народження й не надто контроверсійні новини Європи.

Така атмосфера здавалася Трісії дещо задушливою, але ця задуха була добре організована. Як і в приватному зверненні до асистентки, у вступній лекції до пасажирів Франклін наголосив на тому, що наступні три тижні їхня мета — спокій і задоволення життям. Він тактовно натякнув, що в різних людей — різний рівень зацікавленості античними старожитностями і що він не буде вести журнал і ставити в ньому жирні «енки». Франклін мило відзначив, що його й самого, бува, може втомити черговий ряд колон коринфського ордеру на тлі безхмарного неба; але зробив він це так, що пасажери могли йому й не повірити.

Хвіст північної зими лишався позаду; і «Свята Єфимія» поважно вводила своїх пасажирів у спокійну середземноморську весну. Твідові піджаки поступилися лляним, брючні костюми — дещо старомодним відкритим сукням. Вони проходили Коринфську протоку вночі, і деякі пасажирів в піжамах і нічних сорочках припали до ілюмінаторів — а більш рішучі вибігли на палубу, вряди-годи марно блимаючи фотоспалахами. З Йонійського моря в Егейське; серед Кіклад було свіжіше й хиткіше, але нікому це не заважало. Сходили на берег на шикарному Міконосі (там літній директор школи підвернув ногу, лозячи руїнами), на мармуровому Паросі й вулканічному Санторіні. Коли зупинились на Родосі, круїз тривав уже десять днів. Поки пасажирів були на березі, «Свята Єфимія» поповнила запаси пального, овочів, м'яса і вина. Також на борт піднялися такі собі гості, яких, однак, не було видно й чути до наступного ранку.

Судно пливло в бік Криту, і об одинадцятій Франклін розпочав свою звичну лекцію про Кносс і мінойську цивілізацію. Він мав бути обережним, адже слухачі зазвичай дещо вже знали про Кносс, а дехто мав власну теорію щодо цього місця. Франклін любив, коли йому ставили питання: він не заперечував, якщо до його слів додадуть щось малозрозуміле (або навіть і правильне) — він гречно вклонявся й дякував «панові професору», маючи на увазі, що коли одні пасажирів загалом мають уявлення про предмет, то дуже добре, що вони діляться з іншими маловідомими деталями; а от чого Франклін Г'юз не зносив — так це зануд, яким не терпиться випробувати на лекторі власні ідейки. «Перепрошую, містере Г'юз, воно дуже скидається на єгипетське — звідки нам знати, що це будували не єгиптяни?» «А ви не занадто

самовпевнено стверджуєте, що Гомер саме тоді написав — чи написала (сміх у залі) — цей твір?» «У мене точних відомостей немає, але, звичайно, було б розумно припустити, що...» В аудиторії завжди знаходився бодай один такий розумник (чи розумниця) у ролі спантеліченого, але тямущого аматора, який не піддається загальноприйнятій омані. Така людина абсолютно переконана, що історики брешуть на кожному кроці, а складні питання розв'язує бадьора інтуїція, не замулена поглибленим знанням про предмет. «Я поважаю вашу думку, містере Г'юз, але, звичайно, значно логічніше було б припустити...» Іноді Франклінові дуже кортіло сказати (хоча він так ніколи не казав), що такі кмітливі спостереження стосовно давніх цивілізацій беруть початок здебільшого в голлівудських драмах із Кірком Дугласом чи Бертом Ланкастером. Він уявляв, як відповідає такому «спеціалісту», вклавши потужну іронію в прислівник: «Безумовно, ви ж розумієте, що фільм “Бен-Гур” не є *абсолютно* вірогідним?» Але не цього разу. Він же не зрозумів, що це його останнє плавання. Тоді б він міг дещо розслабитися. Міг би щиріше спілкуватися з аудиторією, менше обмежувати себе в напорах, радісніше сприймати кокетливі погляди...

Гості на лекцію Франкліна Г'юза про Кносс спізнались, і він уже завершив ту частину, в якій грав роль сера Артура Еванса. Вони розчахнули двері й один раз вистрілили в стелю. Франклін, ще занурений у свій виступ, пробурмотів: «А можна це перекласти?» — але то був бородатий жарт, і перехопити увагу пасажирів ним було неможливо. Усі вже забули про Кносс і дивилися на високого вусаня в окулярах, який ішов до кафедри на місце Франкліна. За нормальних умов Франклін би, люб'язно поцікавившись особою незнайомця, передав

би йому мікрофон. Але оскільки в чоловіка був великий автомат, а на голові той убір у червону клітину, за яким колись безпомилково визначали симпатичних пустельних вояків, вірних Лоуренсові Аравійському, а зараз — шалених терористів, готових улаштувати бійню, то Франклін просто зробив непевний жест, запрошуючи чоловіка до мікрофона, і сів.

Слухачі Франкліна — якими він ще кілька секунд повласницьки їх вважав — притихли. Кожен боявся зробити необережний рух, тамуючи подих. Незваних гостей було троє — решта двоє стали на варті біля дверей зали. Високий в окулярах, немов теж якийсь учений лектор, постукав по мікрофону: частково перевіряючи його роботу, частково привертаючи увагу. В останньому особливої необхідності не було.

— Перепрошую за незручності, — почав він.

Короткі нервові смішки.

— Але, на жаль, нам доведеться дещо перервати вашу відпустку. Маю надію, що ненадовго. Ви всі перебуватимете тут, на своїх місцях, доки ми не скажемо вам, що робити.

Із середини зали почувся сердитий чоловічий голос із американським акцентом:

— Що вам, в чорта, треба?

Араб знову повернувся до мікрофона, від якого відійшов, і зі зверхньою ввічливістю дипломата відказав:

— На жаль, на даному етапі я на питання не відповідаю.

Відтак, щоб його не переплутали з дипломатом, додав:

— Ми — не ті люди, які схильні до невиправданого насильства. Однак для привернення вашої уваги я вистрілив у стелю. Ось тут я встановив на автоматі цей важіль ось так, щоб постріли були одиночними. Якщо

я переставлю його, — що він і зробив, тримаючи зброю під кутом угору, неначе інструктор зі стрільби перед особливо нетямущими новачками, — то автомат стрілятиме, доки скінчаться набої. Сподіваюсь, я висловився зрозуміло.

Араб вийшов. Люди взялися за руки, хтось вряди-годи шморгав чи схлипував, але загалом панувала тиша. Франклін поглянув у дальший лівий кінець зали на Трісію. Асистенткам можна було приходити на його лекції, але сідати десь у глибині, «щоб не відволікати». Здається, вона не була налякана — просто напружено чекала, що буде далі. Франклін хотів сказати: «Слухай, у мене ще такого не бувало, це ненормально, я не знаю, що робити!» — а натомість нерішуче їй кивнув. Через десять хвилин напруженої тиші з місця підвелася американка років п'ятдесяти п'яти. Двоє незнайомців на варті одразу прикрикнули на неї. Вона не звернула на них уваги, так само й на свого чоловіка, який щось їй шепнув і схопив за руку. Вона пішла центральним проходом до озброєних людей, зупинилася на відстані приблизно двох метрів і чітко, повільно голосом, який сочився панікою, промовила:

— Мені, чорт забирай, треба в туалет!

Араби нічого на це не сказали й навіть не подивилися їй в очі. Натомість зробили маленький, але недвозначний жест автоматами, демонструючи, що вона в той момент є великою мішенню — і будь-який рух уперед підтвердить це остаточно й очевидно. Жінка розвернулася, повернулася на місце й заплакала. Одразу десь праворуч заплакала ще одна жінка. Франклін знову поглянув углиб зали на Трісію, кивнув, підвівся, спеціально не глянувши на вартових, і пішов до кафедри.

— Як я вже казав... — він авторитетно кашлянув, і всі подивилися на нього. — Я казав, що Кносський палац,

безумовно, не був першим людським поселенням на цьому місці. Ідеться про те, що мінойський культурний шар залягає вглиб приблизно на п'ять метрів, але глибше є інші шари — аж до понад семиметрової глибини. Коли заклали перший камінь палацу, життя тут тривало вже щонайменше десять тисяч років...

Здавалося цілком нормальним продовжити лекцію. Також Франклін відчув, що на плечі йому лягла така собі королівська мантия — неначе він оволодів ситуацією. Він вирішив це перевірити, спочатку кинувши обережний погляд. Чи розуміють вартові англійську? Можливо. Чи бували вони в Кносському палаці? Малоймовірно. Отже, Франклін, описуючи залу ради в палаці, придумав велику глиняну табличку, що, ймовірно, висіла над гіпсовим тронем. На ній були написані такі слова: «Ми живемо в непрості часи». Продовжуючи опис палацу, Франклін «розкопував» одну за одною нові таблички, багато з яких, безстрашно відзначав він, містили вічні істини. «Над усе не можна діяти гарячково», — було написано на одній. На іншій: «Від порожніх погроз не більше користі, ніж від порожніх піхов». На ще одній: «Тигр завжди вичікує перед стрибком» (Г'юз на мить замислився, чи чули давні мінойці про тигрів). Він не був певен, чи до багатьох слухачів дійшло те, що він хоче їм сказати, але з зали подекуди лунав схвальний гомін. Дивно, але по-своєму Франклін навіть насолоджувався ситуацією. Екскурсію палацом він завершив одним з найменш мінойських написів: «Велика сила, що живе в місці заходу сонця, не дає статися деяким речам». Він зібрав свої нотатки й сів під гарячіші оплески, ніж зазвичай. Поглянув на Трісію й підморгнув їй. У її очах стояли сльози. Він подивився на двох арабів і подумав: от бачите, з якого

ми тіста, ось вам справжня англійська витримка! Він навіть подумав, що варто було б загнути якийсь мінойський афоризм на тему людей із картатими скатертинами на голові, але розважив, що це було б не так тонко. Це він прибереже на потім, коли небезпека мине.

Вони ще півгодини почекали, доки повернувся очільник арабів; тим часом у повітрі запахло сечею. Вусань в окулярах коротко перемовився з вартовими й пішов через залу до кафедри.

— Наскільки я розумію, вам прочитали лекцію про Кносський палац, — почав він, і Франклін відчув, як долоні спітніли. — Це добре. Розуміти інші цивілізації дуже важливо. Знати про їхній розквіт і, — він зробив багатозначну паузу, — падіння. Маю велику надію, що подорож до Кносса вам сподобається.

Він уже відходив від мікрофона, коли той самий американець, тільки дещо примирливішим тоном (наче він уважно стежив за переказом мінойських табличок), обізвався:

— Перепрошую, а чи не могли б ви приблизно сказати, хто ви й приблизно чого хочете?

Араб посміхнувся.

— Не певен, що зараз це доречно, — він кивнув на знак того, що завершив свою промову, тоді помовчав, наче з думкою, що на ввічливе питання слід ввічливо й відповісти, — Скажімо так. Якщо все йтиме за планом, то ви скоро зможете продовжити своє дослідження мінойської цивілізації. Ми зникнемо так само, як і з'явилися, і вам здасться, що ми вам наснилися. Потім ви зможете нас забути. Згадаєте, що ми просто трохи вас затримали. Вам немає необхідності знати, хто ми і чого хочемо.

Він уже був готовий зійти з невеликого підвищення, коли Франклін, навіть сам собі здивувавшись, звернувся до нього:

— Перепрошую!

Араб озирнувся.

— Годі питань.

Але Г'юз не відступався:

— Це не питання. Я просто подумав... Звичайно, ви зараз міркуєте про щось інше... якщо ми залишаємося тут, то вам слід дозволити нам користуватися вбиральною, — очільник незваних гостей насупив брови. Франклін пояснив: — Туалетом.

— Звичайно. Ви зможете ходити до туалету, коли ми вас переведемо.

— А коли це буде?

Франклін відчув, що роль, яку він сам собі призначив, його понесла. У цих словах араб, напевне, угледів якусь неприйнятну впертість і коротко відповів:

— Коли ми вирішимо.

Він вийшов. Через десять хвилин прийшов якийсь інший, ще незнайомий араб і щось прошепотів до Г'юза. Він підвівся.

— Нас переведуть звідси до їдальні. Переходимо по двоє. Ті, хто живе в одній каюті, мають триматися разом. Нас відведуть до кают, де можна буде скористатися туалетом. Також треба взяти паспорти — але більше нічого не брати.

Араб знову пошепки щось сказав.

— І туалет замикати не можна.

Без підказок Франклін додав:

— По-моєму, люди, що прийшли на пароплав, налаштовані дуже серйозно. На мою думку, не варто робити нічого такого, що могло б їм не сподобатися.

Водити пасажирів міг тільки один вартовий, тож процес тривав кілька годин. Коли Франкліна і Трісію повели на верхню палубу, він невимушеним тоном, яким говорять про погоду, сказав їй:

— Зніми з правої руки каблучку і надінь на безіменний палець. Розверни каменем усередину. Тільки не зараз, а в туалеті.

Коли вони дійшли до їдальні, то п'ятий араб переглянув їхні паспорти. Трісію відправили в дальший куток, до британців, а в іншому кутку зібрали американців. Посередині зали згуртували французів, італійців, двох іспанців і канадців. Найближче до дверей опинилися японці, шведи й Франклін — єдиний ірландець. Однією з останніх пар привели Циммерманів — повних, добре вдягнених американців. Г'юз спочатку сприйняв чоловіка за людину, яка спеціалізується на одязі, — якогось професійного кравця, що відкрив власний бізнес; але в розмові на Паросі виявилось, що той професор філософії з Середнього Заходу на пенсії. Коли пара, йдучи до решти американців, проминала столик Франкліна, Циммерман негучно зауважив: «Відділяють чистих від нечистих».

Коли всіх зібрали, Франкліна відвели в казначейську, де сидів очільник: складалося враження, що його вуса й ніс-картоплина приєднані до окулярів.

— О, містере Г'юз. Схоже, ви взяли на себе роль речника. Ну тепер, у кожному разі, ви на ній офіційно затверджені. Ви поясните їм ось що. Ми щосили намагаємося забезпечити їм комфорт, але вони мають розуміти, що є певні складнощі. Їм буде дозволено розмовляти між собою п'ять хвилин кожної години. У той самий час ті, кому треба, можуть сходити до туалету. Поодинці. Бачу, вони люди розумні, й не хотів би, щоб вони вирішили поводитися нерозумно. Один чоловік каже, що не може знайти свій паспорт. Стверджує, що його прізвище Телбот.

— Так, містер Телбот — забудькуватий літній англієць, який часто питає про релігію в стародавньому світі. Спокійний чоловічок, слава Богу, без власних теорій.

— Його посадили з американцями.
— Але він британець. Він з Кіддермінстера.
— Якщо він згадає, де його паспорт, і справді виявиться британцем — то зможе сісти з британцями.
— По ньому видно, що він британець. Я можу за це поручитися.

Араб ніяк не зреагував.

— У нього й вимова не американська, правильно ж?
— Я з ним не розмовляв. Та й мова не доказ, правда?
От ви, на мою думку, говорите, як британець, а не британець.

Франклін поволі кивнув.

— Так що почекаємо паспорта.

— Чому нас так розділяють?

— Ми вважаємо, що вам приємно сидіти разом.

Араб жестом наказав Франклінові вийти.

— І ще одне. Моя дружина. Можна, вона сидітиме зі мною?

— Ваша дружина? — він проглянув список пасажирів перед собою. — У вас немає дружини.

— Ні, є. Вона подорожує як Трісія Мейтленд. Це її дівоче прізвище. Ми одружилися три тижні тому... — після паузи Франклін, немов зізнаючись, додав: — Власне, третя моя дружина.

Однак на араба розмір Франклінового гарему враження не справив.

— Ви одружилися три тижні тому? Але, здається, живете в різних каютах. Усе так погано?

— Ні, в мене, розумієте, окрема каюта як кабінет. Щоб готуватися до лекцій. Мати іншу каюту — це розкіш, привілей.

— Вона ваша дружина? — тон араба був непроникний.

— Так, — дещо обурено відказав він.

— А в неї британський паспорт.

— Вона ірландка. Вступаючи в шлюб з ірландцем, людина отримує громадянство Ірландії. Такий у нас закон.

— Містере Г'юз, у неї британський паспорт, — він знизав плечима, немов вважав цю дилему нерозв'язною, але потім знайшов вихід. — Але якщо хочете бути поряд із нею, можете піти й сісти за британський стіл.

Франклін сором'язливо всміхнувся.

— Але якщо я речник пасажирів, то як я могу вас побачити, щоб переказати вимоги пасажирів?

— Вимоги пасажирів? Ні, ви не зрозуміли. Ви зі мною зустрінетеся тільки тоді, коли я захочу побачити вас.

Переказавши нові вказівки, Франклін сів за стіл сам і замислився над становищем. Добре в ньому те, що до пасажирів ставляться доволі ввічливо; нікого ще не побили, не підстрелили, незвані гості не виявились істеричними маніяками-вбивцями, як можна було очікувати. З іншого боку, погане в цій ситуації міцно пов'язане з хорошим: холонокровні незнайомці можуть виявитися цілеспрямованими й рішучими в досягненні своєї мети. А яка в них мета? Навіщо вони захопили «Святу Єфимію»? З ким ведуть переговори? І хто, в лихої години, керує кораблем, який, наскільки було помітно Франклінові, ходить повільними, широкими колами?

Час від часу він підбадьорливо кивав японцям за сусіднім столом. Пасажири з дальшого кінця їдальні, як мимоволі помітив він, раз у раз поглядають на нього, немов перевіряючи, чи він і далі на місці. Він став зв'язковим, а може, навіть очільником. Лекція про Кносс у тих обставинах була, сказати б, блискучою, він повівся значно більш мужньо, ніж від себе очікував. Усамітнен-

ня зараз його засмучувало й наводило на роздуми. Перший вибух емоцій — якесь піднесення — минав, на зміну йому приходила апатія й недобрі передчуття. Може, варто піти й сісти з Трісією та британцями. Але тоді вони можуть відібрати в нього громадянство. Оце сортування пасажирів: чи справді йдеться до того страшного, що спало йому на думку?

Надвечір вони почули гудіння літака: він ішов доволі низько. Американці тихо, але радісно загомоніли, але літак полетів геть. О шостій один зі стюардів-греків приніс велику тацю бутербродів; Франклін звернув увагу на те, як страх впливає на апетит. О сьомій він пішов до туалету і почув за спиною шепіт когось із американців: «Так тримати!» Повернувшись за столик, Франклін намагався випромінювати тверезу впевненість. Річ була в тому, що ситуація чимдалі здавалася зовсім не веселою. Останніми роками уряди західних країн здійсмили галас навколо боротьби з тероризмом, вели мову про те, що, мовляв, треба гордо протистояти загрози; тільки загроза, як видавалося, не розуміла, що їй гордо протистоять, і робила загалом те саме, що й раніше. Ті, хто опинявся в епіцентрі зіткнення, гинули, а уряди й тероризм не страждали.

О дев'ятій Франкліна знову викликали до казначейської. Пасажирів потрібно вести на місця для ночівлі: американці ночуватимуть у залі, де відбувалися лекції, британці — у танцювальній залі і т. д. Ці окремі зони на ніч будуть замкнені. Це необхідно, адже прибульці також мають добре поспати. Паспорти потрібно весь час тримати при собі для перевірки.

— А містер Телбот?

— Він побуде почесним американцем, доки знайде свій паспорт.

— А моя дружина?
— Міс Мейтленд. Що вас цікавить?
— Може вона ночувати зі мною?
— А, ваша британська дружина!
— Вона вже ірландка. Вступивши в шлюб з громадянином Ірландії, людина отримує громадянство. Такий закон.

— Закон, містере Г'юз! Люди весь час нам щось розказують про закон. Іноді мене просто дивує, що, на їхню думку, законно, а що ні.

Він подивився на мапу Середземного моря на стіні за спиною Франкліна.

— Законно, наприклад, бомбардувати табір біженців? Я часто намагався знайти такий закон, який це дозволяє... Але це довга дискусія, а іноді мені видається, що дискусія така сама безглузда, як і той закон, — він знизав плечима, мовляв, що тут сказати. — Ну а що стосується міс Мейтленд, то будемо сподіватися, що її громадянство не стане, скажімо так, суттєвим.

Франклін постарався приховати дрож. Бувають випадки, коли евфемізм жахає більше, ніж пряма погроза.

— Чи могли б ви сказати мені, за яких обставин воно може стати... суттєвим?

— Вони дурні, розумієте. І дурні вони тому, що вважають дурними нас. Брешуть просто в очі. Кажуть, що не можуть нічого вдіяти. Кажуть, що не можна швидко все організувати. Можна, звичайно. Існує, приміром, телефон. Вони вважають, що чогось навчилися з попередніх аналогічних випадків, і якщо гадають, ніби ми не навчилися, то їм бракує глузду. Ми знаємо їхню тактику, їхні брехні й відкладання на потім, усе це буцімто налагодження стосунків з борцями за свободу. Ми все це добре знаємо. А ще знаємо, які обмеження дій існують.

Тож ваші уряди змушують нас робити те, що ми, на їхню думку, зробимо. Якби вони одразу розпочали переговори, то проблеми б не було. А вони починають лише тоді, коли вже запізно. На свій ризик.

— Ні, — сказав Франклін. — Ризикуємо ми.

— Ну, вам, містере Г'юз, на мою думку, не варто так рано хвилюватися.

— Що значить рано?

— Та й узагалі, вам, мабуть, хвилюватися не варто.

— Але що означає «рано»?

Лідер трохи помовчав, потім печально розвів руками.

— Може, завтра... Розклад, ви розумієте, чіткий. Ми їм від самого початку казали...

Якась частина душі Франкліна Г'юза вже й не зовсім вірила, що веде цю розмову. Інша хотіла сказати, що завжди була на боці тих, хто зараз узяв його в полон (хай там хто вони такі), — і, між іншим, оці гельські слова на його паспорті вказують на те, що він член ІРА, тож, Бога ради, чи не можна йому, Франкліну, просто піти до своєї каюти й ні про що не думати... Натомість він спитав:

— Розклад?

Араб кивнув. Франклін не замислившись сказав:

— По одному на годину?

Й одразу пожалкував про свої слова. А раптом він підкидає ідею співрозмовникові?

Араб похитав головою.

— По двоє. Пара на годину. Якщо не підняти ставки, то ніхто серйозно не сприйме.

— Господи. Просто прийти на корабель і вбивати людей! Що, отак, без усякого?

— А на вашу думку, краще б було їм повідомити, чому ми їх убиваємо? — саркастично відказав араб.

— Ну взагалі, так...

— А ви думаєте, вони нам співчуватимуть? — знову глузливий тон.

Франклін замовк. Замислився, коли почнуть убивати.

— Добраніч, містере Г'юз, — сказав очільник незваних гостей.

Франкліна відправили ночувати в окрему каюту до сім'ї шведів і трьох японських пар. Вони, розважив він, наразі в найбільшій безпеці на кораблі. Шведи — бо їхня нація відома своєю нейтральністю; Франклін і японці — мабуть, тому, що останнім часом світ чує про ірландських і японських терористів. Яке безглуздя. Шість японців вирушили на екскурсію в Європу — і їх ніхто не питав, чи підтримують вони у своїй країні політичних убивць, Франкліна ніхто не питав про ІРА. «Півний» паспорт, однак, давав йому певний генеалогічний шанс, якісь підстави співчувати незваним гостям, і це його захищало. У дійсності ж Франклін зовсім не любив ІРА, так само як ненавидів будь-яке політичне угруповання, яке заважало (чи могло заважати) йому робити свою справу — повсякчас бути Франкліном Г'юзом. Наскільки він розумів (хоча, за своїм щорічним звичаєм, не питав про таке), Трісія значно більше симпатизувала всіляким усесвітнім організаціям маніяків-убивць, які опосередковано втручалися в кар'єру Франкліна Г'юза. А її відправили до «демонічних» британців.

У каюті перед сном майже не розмовляли. Японці були зайняті собою, шведи заспокоювали й відволікали дітей розмовами про дід, Різдво і британські футбольні команди; тим часом Франклін відчував, як тяжіє над ним те, про що він дізнався. Йому було страшно, було просто зле, а ізоляція робила його ніби спілником терористів. Він намагався думати про своїх двох дружин і дочку, якій зараз, певне — скільки?! — уже

п'ятнадцять; він щоразу мав пригадувати рік її народження й рахувати. Треба частіше з нею бачитися. Може, на зйомку наступних серій він би міг брати її. Вона б побачила отой самий розкішний план, де він іде римським Форумом, — їй би сподобалося. Тільки де ж камеру поставити? Чи хай би камера просувалася за ним. І невелику масовку в тогах і сандаліях — так, це було йому до душі...

Зранку Франкліна знову повели до ватажка. Той жестом запросив його сісти.

— Я вирішив скористатися вашою порадою.

— Моєю порадою?

— На жаль, переговори відбуваються геть погано. Власне, немає ніяких переговорів. Ми виклали свою точку зору, а вони не мають жодної охоти викласти свою точку зору.

— Вони?

— Вони. Отже, якщо все швидко не зміниться, то ми будемо змушені розпочати тиск на них.

— Тиск? — навіть Франклін, який не міг би без застосування евфемізмів зробити кар'єру на телебаченні, обурився. — Ви хочете сказати: будете вбивати людей!

— На жаль, вони іншого тиску не розуміють.

— А чому не спробувати по-іншому?

— А ми пробували. Ми вже пробували сидіти склавши руки й чекати, що світова громадська думка нам допоможе. Ми пробували бути чемними й очікувати, що наша земля повернеться до нас. Запевняю вас, ці системи не допомагають.

— А щось середнє?

— Ембарго американським товарам, містєре Г'юз? Не думаю, що світ сприйме це серйозно. У Бейрут імпортують менше «шевроле»? Ні, на жаль, є люди, які розуміють

лише конкретні форми тиску. До світу можна докричатися лише...

—... убивствами? Яка весела філософія.

— А світ — це доволі невеселе місце. Я гадав, що ваші дослідження давніх цивілізацій вас цього навчили. Але хай там як... я вирішив скористатися вашою порадою. Ми пояснимо пасажирам, що відбувається. Що вони стають частиною історії. Хай там яка ця історія є.

— Певне, вони оцінять відвертість... — Франклінові до горла підступала нудота. — Скажіть їм, що відбувається.

— От власне. Розумієте, о четвертій годині стане необхідно... почати вбивати їх. Звісно, ми сподіваємося, що в цьому не буде потреби. Але якщо буде... Ви маєте рацію: якщо це можливо, їм треба роз'яснити ситуацію. Навіть рядовий знає, за що воює. Було б справедливо, якби пасажири теж знали.

— Але вони не воюють! — Франкліна обурили і слова араба, і тон. — Вони мирні жителі. У відпустці. Вони не воюють.

— Вони вже не прості мирні жителі, — відказав араб. — Ваші уряди вдають, ніби це так, але це неправда. Ваша ядерна зброя — її застосовують лише проти армії? Сіоністи принаймні це розуміють. Усі їхні люди воюють. Убити громадянина-сіоніста — це те саме, що й убити солдата.

— Але ж, Господи, на кораблі немає сіоністів! Там просто нещасні люди, як той містер Телбот, який загубив паспорт, і його зробили американцем.

— Тим більше треба пояснити ситуацію.

— Розумію, — сказав Франклін і дозволив собі саркастично розсміятися. — Ви збираєте пасажирів і пояснюєте їм, що вони всі насправді солдати-сіоністи і за це ви їх повбиваєте.

— Ні, містере Г'юз, ви неправильно мене зрозуміли. Я нічого пояснювати не буду. Вони мене не слухатимуть. Це ви, містере Г'юз, їм усе поясните!

— Я? — Франклін не нервував. Він почувався навіть рішуче. — Ні, цього не буде. Ви самі можете зробити свою брудну справу.

— Але, містере Г'юз, ви промовець. Я вас хоч трохи, але чув. Ви чудово це вмієте. Ви б могли викласти історичне підґрунтя ситуації. Мій заступник дасть вам усю необхідну інформацію.

— Мені інформація не потрібна. Свої брудні справи робіть самі.

— Містере Г'юз, я не можу одночасно вести переговори на два боки. Зараз пів на десяту. У вас півгодини на роздуми. О десятій ви скажете, що проведете лекцію. У вас буде дві години, якщо треба — три, а також при вас для надання відомостей буде мій заступник.

Франклін хитав головою, але араб не зважав.

— Вам буде потрібно підготувати лекцію на третю годину. Пропоную, щоб вона тривала сорок п'ять хвилин. Я вас, звичайно, послухаю з превеликою цікавістю й увагою, і якщо мені сподобається, як ви виклали суть справи, то ми, у свою чергу, погодимося повірити в ірландське громадянство вашої нової дружини. Ось і все, що я хотів вам сказати; ви перекажете мені свою відповідь о десятій годині.

Повернувшись до каюти, де сиділи шведи з японцями, Франклін згадав науково-популярний телесеріал, який його колись просили вести. Цикл фільмів був про психологію і згорнувся одразу після пілотної серії, за чим майже ніхто не журився. Серед іншого, у фільмі розповідали про те, в якій момент власні інтереси беруть гору над альтруїзмом. Ця фраза звучить майже

респектабельно — але дослід викликав у Франкліна огиду. Учені посадили мавпу, яка нещодавно народила дитинча, в окрему клітку. Мати годувала й доглядала маля, багато в чому так само, як дружини вчених поводитися з їхніми дітьми. Тоді експериментатори натиснули важіль — і підлога клітки почала нагріватися, розжарюватися. Спочатку мавпа підстрибувала, верещала, потім ставала то на одну ногу, то на другу, тримаючи маля на руках. Підлога ставала дедалі гарячішою, біль — сильнішим. У певний момент жар став нестерпним, і мавпа-мати опинилися перед вибором, за висловом дослідників, «між власними інтересами й альтруїзмом». Вона мала або страждати від нестерпного болю і, можливо, загинути, захищаючи своє дитя, або покласти мавпеня на підлогу й стати на нього, щоб урятуватись. У кожному разі, рано чи пізно власні інтереси беруть гору над альтруїзмом.

Від цього досліду Франкліну стало гидко, і він був радий, що той серіал так і не пішов далі пілотного випуску, — якщо в ньому показуватимуть таке. Тепер він трохи нагадував собі ту мавпу. Від нього вимагається обирати одну з двох огидних речей: або зберегти свою честь ціною життя подруги, або врятувати її, роз'яснюючи групі людей, чому вони мають бути вбиті і це справедливо. І чи врятує це Тріш? Франклін і за власну безпеку не був певен: може, їх, як ірландців, просто перенесуть у кінець розстрільного списку, а не викреслять із нього. З кого ж почнуть? З американців, із британців? Якщо з американців, то наскільки це відстрочить убивство британців? Чотирнадцять-шістнадцять американців — він цинічно конвертував цю цифру в сім-вісім годин. Якщо почнуть о четвертій, а уряди й далі наполягатимуть на своєму, то опівночі візьмуться за британців. У якому по-

рядку це буде? Починатимуть із чоловіків? Наздогад? За абеткою? Прізвище Тріш — Мейтленд. Точно посередині абетки. Чи побачить вона світанок?

Він уявив, як стоїть на тілі Трісії, захищаючи від жару власні ноги — і його пересмикнуло. Доведеться все ж погоджуватися на лекцію. Отут і пролягає різниця між людиною і мавпою. У кінцевому підсумку, людина на альтруїзм здатна. Тим-то він, Франклін Г'юз, і не мавпа. Звичайно, більш ніж імовірно, що коли він виголосить цю лекцію, люди будуть про нього протилежної думки: що Франклін діє з власних інтересів, рятує власну шкіру брудним підлабузництвом. Але з альтруїзмом так воно і є — його завжди можна зрозуміти хибно. І він потім зможе їм усе пояснити. Якщо буде яєсь «потім». І якщо будуть якісь «вони».

Коли прийшов заступник, Франклін знову попросив його про зустріч із ватажком. Він мав намір вимагати для себе і Трісії недоторканності в обмін на лекцію. Проте той заявив, що прийшов лише по відповідь, а не по продовження розмови. Франклін понуро кивнув. Усе одно переговори йому не так уже й добре вдаються.

О другій сорок п'ять Франкліна провели до каюти й дозволили помитись. О третій він увійшов до зали й побачив перед собою найуважнішу публіку в житті. Він налив із карафи застоюної води, яку ніхто не завдав собі клопоту поміняти. Франклін відчував, як його накриває потужна хвиля втоми і паніки. Минув лише один день — а чоловіки вже майже заросли бородами, жінки мали жалюгідний вигляд. Люди вже ставали не схожими на себе — чи на тих, поряд із ким Франклін був поруч десять днів. Може, таких легше вбивати.

До того як Франклін отримав визнання як сценарист, він устиг навчитися висловлювати чужі думки якомога

переконливіше. Але ще ніколи його так не хвилював зміст, ніколи режисер не ставив йому таких умов — і ніколи платня за працю не була такою химерною. Спочатку, погодившись на це завдання, він переконав себе: знайдеться спосіб натякнути слухачам, що він діє під тиском. Подумав про хитрість на кшталт буцімто «мінойських табличок»; або ж викладе все з таким перебільшенням, вдасть такий захват, що тільки глухий не зможе почути в лекції іронію. Ні, це не допоможе. «Іронію, — колись зізнався йому старенький телепродюсер, — можна визначити так: це те, чого люди не помічають». Та й пасажири не шукатимуть її в його словах за таких обставин. Нарада із заступником усе ще дужче ускладнила: той видав чіткі інструкції й додав, що будь-яке відхилення від них спричинить не лише те, що міс Мейтленд залишиться британкою, а й скасування Франклінового ірландського громадянства теж. Вони, гадюки, добре вміють вести переговори.

— Я сподівався, — почав він, — що наступного разу звернуся до вас знову з історією Кносса. На жаль, як ви розумієте, обставини змінилися. Серед нас є гості, — він поглянув углиб зали на ватажка, який стояв у дверях між вартових. — Усе стало інакше. Ми в руках інших людей. Наша... доля вже нам не належить, — Франклін кашлянув. Це вже недобре. Його заносить в евфемізми. Його обов'язок, його єдиний інтелектуальний обов'язок — говорити якомога пряміше. Франклін міг щиро визнати, що він шоумен і готовий стояти на голові у відрі з оселдцями, якщо від того на кілька тисяч збільшиться кількість глядачів; але в його серці лишався осад — суміш захвату і сорому, — тому він особливо шанував тих, хто доглибно не схожий на нього: хто говорить тихо, простими власними словами, і чия незворушність викликає

повагу. Франклін, знаючи, що ніколи не зможе стати таким, намагався пам'ятати про їхній приклад, коли звертався до слухачів і глядачів.

— Мене попросили пояснити вам деякі речі. Пояснити, як ви — ми — опинилися в тій ситуації, в якій опинилися. Я не спеціаліст із Близького Сходу, але спробую викласти все якомога зрозуміліше. Мабуть, нам варто спочатку озирнутися на дев'ятнадцяте століття, на час задовго до виникнення держави Ізраїль... — і ось уже Франклін увійшов у легкий ритм, як гравець у кеглі, який упевнено покотив кулю. Відчув, що слухачі розслабилися. Обставини були незвичні, але їм щось розповідають, і вони відкрилися до оповідача, як це бувало й багато століть тому: їм було цікаво дізнатися, що було далі, почути пояснення того, як улаштований світ. Г'юз широкими мазками зобразив ідилічну картину дев'ятнадцятого століття, кочовиків, пастухів і традиційну гостинність, за законами якої людина могла прожити в домі іншої три дні — і лише після того належало питати її, чому вона прийшла і що їй потрібно. Він говорив про перших поселенців-сіоністів і про західні уявлення про землеволодіння. Про декларацію Бальфура. Про єврейських іммігрантів з Європи. Про Другу світову війну. За європейське почуття провини через Голокост заплатили араби. Євреїв нацистські переслідування навчили, що вижити можна лише якщо поводитись, як нацисти. Про їхню воєнщину, експансіонізм, расизм. Про превентивний напад на повітряні сили Єгипту, з якого почалася Шестиденна війна — точний моральний еквівалент Перл-Гарбора (Франклін стримався й не подивився на японців — і на американців теж у той момент, і потім також). Про табори біженців. Про крадіж землі. Про штучну доларову підтримку

ізраїльської економіки. Про жахіття, які коїли з тими, в кого відібрано землю. Про єврейське лобі в Америці. Про арабів, котрі просили в західних урядів просто такої самої справедливості на Близькому Сході, як було виявлено до євреїв. Про печальну необхідність насильства — те, чого арабів навчили євреї, а тих — нацисти.

Франклін уже використав майже дві третини свого часу. Якщо він і відчував у деяких частинах залу наростання ворожості — то, на диво, більше виявлялася якась сонлива змудженість, наче їм уже все це розповідали, і вони в ці історії не вірять.

— І ось ми й дісталися нинішнього моменту, — ці слова прикували до Франкліна загальну увагу, так що попри обставини чоловікові стало приємно. Він був наче гіпнотизер, який клацнув пальцями. — Ми маємо зрозуміти: на Близькому Сході вже немає мирних жителів. Сіоністи це розуміють, а західні уряди — ні. На жаль, ми теж — не мирні жителі. Ось до чого спричинилися сіоністи. Вас — нас — тримає в заручниках група «Чорний грім», вимагаючи звільнення трьох своїх членів. Можливо, ви пам'ятаєте, — у цьому Франклін особисто дуже сумнівався, адже такі інциденти були доволі часті й майже нерозрізніювані, — що два роки тому цивільний літак із трьома членами групи «Чорний грім» на борту був примусово посаджений американськими військовими силами в Сицилії, італійська влада, у супереч міжнародним законам, долучилася до цих піратських дій і заарештувала трьох борців за свободу, а Британія виступила на захист дій Америки в ООН, і троє заарештованих нині перебувають у в'язницях Німеччини й Франції. Група «Чорний грім» не підставляє другу щоку, і це обґрунтоване... захоплення... — Франклін обережно вжив це слово й кинув швидкий погляд на

очільника терористів, демонструючи свою нелюбов до евфемізмів, — є відповіддю на зазначене піратство. На жаль, західні уряди не виявляють такого самого занепокоєння долею своїх громадян, як група «Чорний грім» — долею своїх бойових товаришів. На жаль, вони поки що відмовляються звільнити в'язнів. На превеликий жаль, група «Чорний грім» не має іншого вибору, окрім як виконати погрозу, висловлену дуже чітко західним урядом від самого початку...

У цю мить великий, неспортивної статури американець у синій сорочці підскочив і побіг проходом просто на арабів. Їхня зброя не була виставлена на одиночні постріли. Звуки були дуже гучні, і крові було багато. Італієць, який сидів на лінії вогню, отримав кулю в голову — і впав убік, на коліна своїй дружині. Кілька людей швидко підскочили — й сіли назад. Очільник «Чорного грому» поглянув на годинник і дав Г'юзові знак продовжувати. Франклін зробив великий ковток застоюної води й подумав, що краще б то був міцніший напій.

— Через упертість західних урядів, — продовжив він, намагаючись говорити як офіційний речник, а не як Франклін Г'юз, — і їхнє легковажне ставлення до людських життів є необхідність у жертвах. Ви зрозумієте історичну неунікність цієї ситуації з огляду на те, що я вам розповів. «Чорний грім» має цілковиту певність, що західні уряди швидко сядуть за стіл переговорів. Крайнім засобом у тому, щоб їх переконати, стане необхідність страчувати двох із вас... із нас... кожної години, доки цей момент настане. Група «Чорний грім» вважає таку ситуацію вельми сумною, але західні уряди не залишають їм вибору. Порядок страти затверджено відповідно до провини західних держав у ситуації на Близькому Сході.

Франклін уже не міг дивитися на слухачів. Він говорив тихіше, але не чути його не могли.

— Американські сіоністи — перші. Потім — інші американці. Потім британці. Потім французи, італійці й канадці.

— Якого хріна Канада робить на Близькому Сході?! Якого хріна? — закричав чоловік у м'якій шапці з кленовим листком. Він хотів устати з місця, але його тримала дружина. Франклін, який відчував, як розжарюється підлога в його клітці, механічно зібрав аркуші, не дивлячись ні на кого, вийшов з-за кафедри, пішов проходом, замастивши кров'ю каучукові підосви біля мертвого американця, не глянувши на трьох арабів, які могли б, якщо хочеться, вистрілити в нього, і без супроводу й перепон пішов у свою каюту. Замкнувся і ліг на койку.

Через десять хвилин почулася стрілянина. З п'ятої нуль-нуль до одинадцятої нуль-нуль, неначе страхітлива пародія на міські дзигарі, лунали постріли. За ними чулися сплески: тіла по два скидали за борт. Невдовзі по одинадцятій двадцять два американські спецпризначенці, які п'ятнадцять годин пливли слідом за «Святою Єфимією», змогли піднятися на борт. У сутичці загинуло ще шестеро пасажирів, зокрема й містер Телбот, «почесний американець» із Кіддермінстера. Із восьми незваних гостей, які допомагали вантажити продукти на Родосі, п'ятьох було вбито, причому двох — після того як вони здалися.

Не zostалися в живих ні ватажок, ні його заступник, так що жодних свідків домовленості Франкліна Г'юза не лишилося. Трісія Мейтленд, яка на кілька годин, сама того не знаючи, стала ірландкою й під час Г'юзової лекції повернула каблучку на звичний палець, більше ніколи з ним не розмовляла.

3

РЕЛІГІЙНІ ВІЙНИ

Джерело: Муніципальний архів міста Безансон (секція СС, контейнер 377а). Справа, оприлюднена нижче, становить особливий інтерес для істориків судочинства, оскільки роль оборонця черви виконував видатний юрист Бартоломе Шассене (також відомий у написанні Шассане і Шассено), згодом — перший голова парламенту Провансу. Шассене народився в 1480 році й уславився в церковному суді міста Отюн, захищаючи щурів, звинувачених у зловмисному знищенні врожаю ячменю. Тексти, наведені тут, починаючи з першої петиції жителів і закінчуючи остаточним вироком суду, не є повним набором документів, що стосуються справи, — наприклад, покази свідків, якими міг бути будь-хто, починаючи з місцевих селян і закінчуючи видатними спеціалістами з поведінки підсудних, не були запротокольовані, але наявні документи містять їх і часто посилаються на ті чи інші покази, тож із основної структури й дискусії у справі практично нічого не втрачено. Як було заведено за тих часів, позов, промови й висновки від представника єпископа були записані французькою мовою, а вирок суду поважно виносився латиною.

(Від перекладача¹: Рукопис становить один суцільний документ, записаний тим самим почерком. Отже, перед нами не оригінальна судова документація в записі кількох писарів, а робота якоїсь третьої особи, можливо судового чиновника, який пропустив деякі фрагменти подань. Порівняння зі змістом контейнерів 371—379 наводить на думку, що справа в цьому вигляді, ймовірно, належала до набору прикладів судових процесів, які використовувалися в навчанні юристів. На користь такої версії свідчить те, що серед учасників лише Шассене названо на ім'я — як видається, студентам слід було звертати увагу на виявлений видатним

¹ Тут авторський прийом: це «від перекладача» («translator's note») належить самому автору.

адвокатом професіоналізм і переймати важливі ходи, незалежно від того, чим завершилася справа. Переписувач працював у першій половині шістнадцятого століття, отже, може бути, що документ, являючи собою виклад у переробці іншої людини, все ж залишався відповідним часу. Я зробив усе можливе, аби відтворити багатий стиль промов — особливо оборонця селян — відповідними мовними засобами.)

Позов насельників

Ми, насельники Маміроля Безансонської єпархії, богобоязні пред лицем Господа Всемогутнього й шанобливі до Церкви — Його подружниці, нині й раніше справно і вчасно десятину свою сплачували, із чим сього дня серпня дванадцятого числа 1520 року подаємо вимушене й негайне прошення до суду, аби, правду вчинивши, звільнив він нас і позбавив від підступів і лиходійств злочинників, котрі не одне літо нам докучають, накликавши на себе гнів Божий і сороміцькі плітки на наше поселення, і котрі загрожують нам усім, людям чесним і богобоязним, смертю наглою і лютою, котра кинута на нас може бути подібно до грому небесного й напевне настане, якщо велемудрий і поважний суд швидко і справедливо не вижене цих злочинників із нашого села своїм законним рішенням — осоружних і нестерпимих, під страхом відлучення від Святої Церкви й Божого Володіння.

Промова оборонця насельників

Панове, ці бідні й скромні позивачі в горі й розпуці прибули пред очі високого суду подібно до насельників островів Мінорки і Майорки до вельможного Августа Цезаря, просячи його правдою і силою позбавити їхні острови від

кролів, що нищили їхні врожаї й усіяли шкоду їм чинили. Якщо Август Цезар зміг допомогти вірним своїм підданцям, то наскільки ж легше й нашому судові зняти тяжке брем'я з плечей ваших позивачів, яке несуть вони, як великий Еней ніс свого батька Анхіза від вогню руїн Трої. Старого Анхіза блискавицею було засліплено, тако ж і ваші позивачі навіть нині немов у сліпоті перебувають, кинуті в п'тьму зі світла Господнього благословення шпетною дією тих, на кому обвинувачення в цій справі, тих, хто навіть не завдав собі труда дати одвіт у суді, ставши очевидно, ібо суд вони зневажають і проти Бога блюзнять, ладні радше захватись у тьму злочинну, аніж звернути лице до сонця правди.

Нехай буде вам відомо, панство, те, що виклали скромні і вірні свідки, чесність чия без догани, прості позивачі, чий трепет перед лицем суду не дасть з їхніх вуст вийти не чому іншому, як потокові чистої істини. Вони ствердили, що двадцять другого дня квітня місяця цього року Божого настав день щорічного паломництва Юго, Єпископа Безансонського, до скромного храму святого Михаїла в оному селі. Вони виклали вам у подробицях, палаючи у вашій пам'яті подібно до вогненної печі Навуходоносора, з котрої отроки Седрах, Мисах і Авденаго неушкодженими вийшли, як вони щорічно оздоблювали й прикрашали церкву, аби була вона гідна очей Єпископа, як вони квіти на вітвар встановили, а двері зміцнили для захисту від вторгнення звірів, а проте могли вони зачинити двері перед свинею чи коровою, але не перед цими диявольськими тварями, котрі в найменший отвір, віднайшовши його, проникають, подібно до того як Давид зумів знайти проріху в броні Голіафа. Насельники повіли вам, як на мотузках Єпископський трон було з-під даху спущено, де його з року в рік тримають, спускаючи тільки в день Єпис-

копового паломництва, з тим щоб дитя або чужий чоловік випадково не сіли на нього й не осквернили, що є звичаєм скромним і благообразним, гідним похвали від Бога й поважного суду. Повіли вам і про те, як трон спущено було й поставлено перед вітварем, що чиниться щорічно від часів, пам'ятних найстаршому дню Мафусаїлові села Маміроль, і про те, як благородні селяни поставили варту при ньому на ніч перед прибуттям Єпископа, ревно дбаючи, щоби трон осквернено не було. І наступного дня, як ствердили вони, Юго, Єпископ Безансонський, на щорічне паломництво прибув, подібно до того як Гракх вийшов до любого його серцю народу, до скромного храму Святого Михаїла, і був потішений вельми їх добродією й істинною вірою. Відтак, за своїм звичаєм, спершу благословивши насельників Маміроля з порога церкви, він із ходою увійшов у наву, а паства трималася від нього на благопристойній відстані, і земний уклін поклав у своїх пишних шатах перед вітварем, яко же Ісус Христос простерся перед Своїм Всемогутнім Отцем. По тому він устав, піднявся на просту сходинку вітваря, звернув лице своє до пастви й возсів на трон. О недобра година! О підступні лиходії! І тут Єпископ упав, головою об вітварну сходину вдарившись, і проти власної волі розумом упередився. Повіли вони, що коли постраждалий Єпископ, несений почтом, залишив храм, нажахані позивачі Єпископський трон оглянули й виявили ніжку, що обрушена була подібно до стін Єрихона підступною і протиприродною дією шашелі, і она шашіль, сиріч деревна черва, у таїні й темноті своє диявольське зло вчинила, пожерши ніжку трону, так що Єпископ упав, яко велемудрий Дедал з осяйних небес, у пільму безумства. Ствердили вони й те, що, гніву Божого боячись, позивачі вилізли під дах храму святого Михаїла й дослідили підвіс, на якому пе-

ребував трон триста шістдесят чотири дні на рік, і виявили означену черву також і в оному підвісі, так що той розвалився й святотатськи впав просто на вівтарну сходину; а також те, що балки даху також виявилися пошкоджені оними диявольськими тварями, через яких позивачів охопив жах за власні життя, адже вони є бідними й вірними, а бідність не дозволяє їм збудувати нову церкву, при тому що віра кличе їх поклонятися Святому Отцеві ревно, як вони то робили завжди, у святому місці, а не в полі чи в лісі.

Хай вам, отже, буде відомо, поважне панство, прошення цих скромних селян, що, мов трава при битому шляху, беззахисні. До багатьох напастей вони звикли: до сарани, що затьмарює сонце, немов рука Господня; до нашестя щурів, які зносять усе на своєму шляху, аки дикий вепр в околицях Калідона, про якого сказано в першій книзі Гомерової «Іліади»; до шкідників, що взимі пожирають зерно в коморах. І наскільки жлихіша й підступніша ця напасть, що замахнулася на ті запаси, які наші селяни збирають на Небесах своєю скромністю й благочинною сплатою десятини! Адже ці злочинники, що поваги до дня нашого суду не мають, прогнівили Бога, збитки Його Домові вчинили, завдали шкоди Його подружниці Церкві, увередивши розумом Юго, Єпископа Безансонського, кривду нашим позивачам учинили, що тепер поточені балки їхньої церкви повсякчас загрожують впасти на невинні голови їхніх дітей і немовлят під час молитви, тож по правді й необхідності суду личить втрутитися й змусити цих тварин покинути своє житло, видворити їх із Дому Божого, й проголосити їм, як годиться, анатему, й відлучити від нашої Святої Матері Церкви, за що позивачі повік будуть за вас молитися.

Промова оборонця черви

Оскільки, панове, вам було вгодно призначити мене оборонцем шашелі в цій справі, то постараюся пояснити судові, чому обвинувачення проти оних тварей є порожніми й неправими і як належить миром закінчити цю справу. Розпочну тим, що єсм дивом здивований, чому про моїх підопічних, котрі жодного злочину не вчинили, говориться тут як про таких лиходіїв, яких цей суд одвіку не видів, і моїх підопічних, нерозумність яких відома всім, викликано сюди пояснювати свій вчинок, боцімто вони звичні вдаватися до людської мови, викладаючи свої повсякденні справи. Тож постараюся скромно своїм язиком викласти вам те, що німий їхній язик повісти не в силі.

Оскільки ви дозволили мені говорити від лица цих нещасних створінь, то перше я стверджу, що наш суд допитувати таких підсудних змоги не має і що покликано їх також без сенсу і глузду, ібо зверталися до них як до створінь, наділених розумом і волею, себто здатних і вчинити кривду, і відповідати в суді за вчинене. Про що ми мови нині вести не можемо, оскільки мої підопічні є безглуздими тваринами, суто за поривами діючими, про що сказано в першій книзі «Pandectae»¹ в параграфі «Si quadrupes»²: «Nec enim potest animal injuriam fecisse, quod sensu caret»³.

Друге — на додачу чи на доповнення моїх слів: навіть коли б наш суд і мав право судити тварей, було б нерозумно й несправедливо нашому зібранню розглядати цю справу, адже проти закону і звичаю буде судити обвинуваченого *in absentia*⁴. Сказано було, що шашелям писаний

¹ Звід систематизованих і тематично об'єднаних уривків із творів римських юристів, що мали силу закону.

² Про чотириногих (лат.).

³ Не здатна тварина кривду вчинити, бо не має розуму (лат.).

⁴ За відсутності (лат.).

лист цього дня з'явитися перед судом послали і буцімто вони зухвало відмовилися прибути, чим закон попрала й дозволили бути судженими *in absentia*. На цей закид маю два спростування. Перше: при тому що лист був складений законним порядком, чи маємо ми доказ того, що до розуміння тварей його донесли? Адже, як ведеться, лист має бути не лише написаний, а й доправлений, ну а оборонець насельників не зміг надати пояснень, як саме шашелі зрозуміли передану їм грамоту. Далі ще: ведлуг закону неявка підсудного є пробачною в разі неможливості дістатися в суд з причини довгого чи небезпечного шляху до нього. Чи, покликавши в суд шура, ви б чекали, що він дійде до вас пішки через місто, повне котів? Тако ж й відстань від обителі деревної черви до суду є за її мірками велетенською, до того ж і сповненою смертельних небезпек від хижаків, що чигають на їхні скромні життя. Тож могли вони цілком безпечно й законно відмовитися коритись розпорядженню суду — з усією люб'язністю й повагою до оного.

Трете мовлю, що лист до тварей складено в помилковий спосіб, же стосується він тих шашелів, які нині мешкають у церкві Святого Михаїла в селі Маміріль. Чи звернений від до всіх без винятку шашелів, у церкві сущих? Але ж серед них є пребагато таких, хто живе цілком мирно й шкоди селянам не чинить. Чи гоже кликати до суду все село, якщо десь у ньому завелась ватага розбійників? Немає такого закону. Понад те, закон передбачає точно з'ясувати особу підсудного. Перед нами дві злочинні дії: пошкодження ніжки єпископського трону і пошкодження церковного даху, і найменше знання природи говорить нам, що та черва, яка злочасно оселилася в ніжці трону, аж ніяк не могла завдати шкоди дахові, а тварі, що дах поточили, не могли водночас поточити й трон. Отже, існує дві спілки, які належить су-

дити за два окремі злочини, що робить позов недійсним через брак точності.

Четверте, й без упередження до вищезгаданої черви, мовлю: судити тварей на такий манір суперечить не лише людському закону, як уже сказано було, а й закону Церкви, ба навіть закону Божому. Адже звідки взялися ті критичні створіння, що супроти них кинуту потужну силу нашого суду? Хто створив їх? Не хто інший як Господь Усемогутній, що й усіх нас сотворив — і вищих, і нижчих. І чи не читали ми найперший розділ нашої священної книги Буття, де сказано: Бог створив тварин земних за їхньою подобою, скотину — за їхньою, і всяке створіння, що по землі повзає, за відповідною йому подобою, і побачив Бог, що це добре? Ба більше: чи не дав Бог звірям земним і кожному створінню, що повзає лицем земним, усяке древо й усякий плід на поживу? І далі, чи не дав Він усім їм наказ плодитися, множитися й сповнювати землю? Творець не казав би звірям земним і всякому повзучому створінню плодитися, коли б Він у мудрості Своїй нескінченній не надав їм поживи — що Він і зробив, давши їм на поживу всяке древо, плід і насіння. То що ж такого вчинили ці скромні тварі, якщо від Сотворіння світу до сьогодні мають невід'ємне право, якого людина їм не скоротить і не відчужить? Те, що шашіль оселилася там, де оселилася, — це людям може бути невігдно, але не є відповідною причиною ремствувати на закони Природи, закладені з Сотворінням світу, адже таке ремствування і є відкритим та зухвалим непослухом Богові. Господь вдихнув життя у деревну черву, дав їй на поживу всяке древо земне: тож якою зарозумілістю й яким небезпечним зухвальством було б нам намагатися скасувати волю Божу. Ні, я радше повім шанованому суду, що нам годиться звернути наші очі не на буцімто злочинства

скромного Божого створіння, а на злочинства людські. У Бога все має причину, а причина тому, що шашелі по-пущено оселитися в храмі святого Михаїла, — жодна інша, як попередження і кара людям за їхні пороки. Те, що шашіль поточила не яку іншу споруду, як церкву, додаю, — то є особливо суворе попередження й кара. Чи є позивачі, що прибули в суд, настільки певні своєї покірності Богові, своєї скромності й християнських чеснот, що перш ніж звинуватити себе, склали провину на найдрібніше створіння? Стережіться гріха гордині, мовлю я до таких позивачів. Вийміть колоду зі свого ока, перш ніж виймати тріску з чужого!

Ну а п'яте й останнє мовлю: оборонець насельників просить суд метнути проти тварей блискавицю відлучення. За своїм обов'язком і без упередження до вищезгаданих нагадаю вам, що така кара є і невідповідною, й неправою. Відлучення — то є відокремлення грішника від причасності Богові, заборона споживати хліб і вино, які є тілом і кров'ю Христа, вилучення зі Святої Церкви, її світла й тепла — тож за яким законом ми можемо відлучити звіра польового чи створіння повзуче, яке ніколи й не було причасником Святої Церкви? Не є правою й відповідною карою позбавлення підсудного того, чого він ніколи не мав. Це не відповідає закону. Отже, відлучення є карою жахливою, що кидає грішника в пільму страшну, навіки відділяє його від Божого світла і добра. Хіба кара ця є відповідною створінню, яке навіть не має безсмертної душі? Хіба можливо приректи на вічні муки наших підсудних, котрі не мають вічного життя? Цих створінь неможливо відлучити від Церкви, бо вони не є її членами, а апостол Павло заповів нам судити тих, хто з нами, а не тих, хто осторонь.

Тож прошу вас цю справу закрити, суд у ній завершити й, не маючи до означеної черви упередження, закликаю її виправдати й позов до неї вповні відхилити.

Бартоломе Шассене, юриста

Відповідь насельників

Шановне панство, маю честь знову перед вашим поважним судом з'явитися й благати справедливості, як благала царя Соломона нещасна мати повернути їй рідну дитину. Як Улісс перед Аяксом, стану я на прю з оборонцем черви, що мову свою рясно оздобив і прикрасив, аки Єзавель.

Перше він ствердив, що суд не має сили й права судити безчинства тварин у Маміролі, а закінчив тим, що ми буцімто в Господніх очах не є кращими за деревну черву — ні вищі й не нижчі за неї, тож не маємо права суд рядити, подібно до Юпітера, з чийого храму на Тарпейській скелі зрадників скидали. Але ці слова я відкину, як Пан Господь наш викинув мінйялів із храму Єрусалимського, і вчиню це ось як. Чи не є людина вищою за тварин? Чи не ясно написано в книзі Буття про створення тварин, яких Господь створив раніше за людину, що їх призначення — їй служити? Чи не дав Господь Адамові владу над рибами морськими, над птицями небесними й над усякою живою твар'ю, на землі сушою? Чи не дав Адам імена і скотині, і птицям небесним, і всякій звірині польовій? Чи не стверджують панування людини над тваринами Псалмоспівець і апостол Павло? А як же людина, маючи владу над тваринами, не має права карати їх за шкоду? Понад те, право рядити суд над тваринами, котре оборонець шашелі так ревно заперечує, саме Богом людині й на-

дано, як говорить священна книга Виходу. Чи Господь не дав Мойсеєві священний закон «око за око, зуб за зуб»? І чи не сказано також, що коли віл поранить на смерть чоловіка чи жінку, то такого вола належить каменувати й м'яса його не їсти? Тож чи у святій книзі Вихід не чітко викладений цей закон і право? Далі, якщо чий-небудь віл поранить на смерть чужого вола, то живого належить продати й поділити гроші між господарями, і м'ясо мертвого вола також поділити? Чи тим самим Господь Бог не дає людині право судити тварин?

Щодо другого: оборонець черви мовив, що шашіль має поважну причину не з'явитися на суд. Однак покликано її було правильно й відповідно. Її було кликано так, як Август Цезар кликав євреїв до сплати мита. І хіба не послухали його ізраїльтяни? Хто з присутніх тут чинив би перешкоду тварям прибути в суд? Мої скромні позивачі, може, й мали таке бажання і тоді б могли спалити у вогні злощасну ніжку трону, через котру Юго, Єпископ Безансонський, вдарившись об вівтарну сходину, увередився розумом, — а проте, як праві християни, втримали руку свою й надали той предмет на розгляд поважному суду. Тож якого ворога могли ці тварі зустріти? Шановний оборонець вів мову про котів, що їдять щурів. Однак те мені не відомо, панове, щоби коти пожерли шашіль дорогою до суду, а коли помиляюся, мені на це буде вказано. Ні, лише одне пояснення є відмові обвинувачених прибути в суд очевисто — і то є сліпа і злісна непокора, мовчання ненависне, провина, що палахкотить до небес, неначе куш, котрий Мойсеєві з'явився, горів і не згоряв, тако ж і їхня провина палає і розгоряється щогодини, відколи вони вперто відмовилися прибути.

А третє повім вам таке: було сказано, що Господь створив черву, так як і людину, що дав оній черві на

поживу насіння, плоди й дерева — тож що вона намислить з'їсти, на тому, мовляв, і благословення Господнє. То є, власне, головна й присутня заява оборонця шашелі, і відкину її ось так. У священній книзі Буття сказано, що Господь у нескінченному Своєму милосерді й щедрості надав звірині польовій і створінням повзучим на поживу всяке насіння, плід і дерево. Він дав дерево тим істотам, що призначені їсти деревину, хай то навіть буде й на шкоду і збиток людині. Але Господь дозволу їсти зрубане дерево, колоди й дошки не давав. Де у священній книзі Буття дозволено тварям повзучим селитися в рубаному дереві? Чи Господь призначив тому створінню, що прогризло діру в дубовому стовбурі, прогризти діру в Домі Божому? Де у Святому Письмі сказано, що Господь дав тваринам право точити Його ж таки храми? І чи Господь заповів своїм слугам не чинити перешкод тим, хто пожирає Його храми й увереджує розум Його єпископам? Свині, котра з'їсть освячену проскуру, за святотатство повішеній бути — а на тварі, що зробила собі оселю в оселі Господа, гріх не менший.

Далі поведу, без упередження до означених тварей, було сказано, мовляв, Господь створив шашіль так само, як і людину, а на всьому, що Бог створив, — Його благословення, хай яке те створіння може бути лихе й шкідливе. Але чи ж Господь Усемогутній у незрівнянній Своїй мудрості створив отих шкідників, котрі пожирають наші врожаї в коморах, ту шашіль, котра святому храму руйнування чинить? Наймудріші з наших Отців Церкви багато століть вчитувалися в кожен рядок Святого Письма і, аки Іродове воїнство немовлят, вишукували в книгах той розділ, чи рядок, чи слово, де мовилося би про шашіль. Тож звернуся до вельмишановного суду з питанням, присутнім для нашої справи: а чи була деревна черва,

сиріч шашіль, на Ноевому ковчезі? Не сказано у Святому Письмі ні як шашіль сідала на могутнє Ноеве судно, ні як вона висідала. Та й чи могло таке бути, адже чи не з дерева був Ковчег споруджений? Як Господь у віковичній своїй мудрості пустив би на корабель твар, чії щоденні звички могли призвести до кораблетрощі й лютої загибелі і людей, і всіх Божих створінь? Чи видано таке? Із чого виснувати можемо, що шашіль на Ковчезі присутня не була, а натомість є створінням неприродним і недовершеним, котрого за часів великого бича і руїни Потопу ще не існувало. Де і як ця черва зародилася, те нам не відомо — чи з якого злочасного випадку, чи дією чиєю зловмисною, але злісна й мерзенна її природа видна нашим очам. Лихе це створіння віддало тіло своє дияволу, тож не перебуває під сінню й захистом Господнім. Чи потребуємо більшого доказу, ніж підступні й блюзнірські її дії, якими вона вкинула Юго, Єпископа Безансонського, в прірву безумства? Що ж це, коли не справа дияволових рук, — у пільмі й тайні багато років плекати злий умисел і торжествувати, його здійснивши? Тим часом наш оборонець черви стверджує, буцімто шашіль має Господнє благословення в усьому, що чинить і їсть. Чим, отже, обстоює те, що пожирання ніжки єпископського трону вчинене з Господнього благословення. Чим обстоює і те, що Господь Своєю рукою уразив одного з єпископів Своєї Церкви святої, як уразив Валтасара, як уразив Амалека, як уразив мідян, як уразив ханаанейв, як уразив Сігона, царя аморійського. Чи не є це лихослів'ям і блюзнірством, яке суд має викоринити, яко же Геркулес вичистив Авгієві стайні?

І четверте вам повім: тут стверджено, ніби суд не має сили і права відлучати. Однак це те саме, що заперечувати владу Бога над Його любою подружницею Церквою,

яку він над усім світом поставив, усе до ніг її склав, як мовить Псалмоспівець, усіх овець і биків, звірів польових, птахів небесних, риб морських і все, що морськими шляхами ходить. Ведена Духом Святим, Церква нічого неправого вчинити не може. Воістину, чи не читали ми у священних книгах про змії і отруйних плазунів, що їхню труту заговорено? Чи не читали святої книги Еклезіяста-Проповідника, де сказано: «Як укусить незаговорена гадюка, то не допоможе їй той, хто вміє заговорювати?» Тож цілком у святій згоді з Господнім ученням, до якого Церква споконвіку вдавалася, їй метати свій потужний і праведний гнів у вигляді анатеми й відлучення супроти цих мерзенних тварей, чий вигляд окові Божому осоружний. Чи не прокляв цар Давид Гільбоа-гори, щоб на них ані дощ, ні роса не спадали? Чи не прорік Ісус, Син Божий, що всяке древо, яке не родить доброго плоду, рубають і в огонь кидають? І якщо древо нерозумне має бути знищене за те, що плоду не дає, то тим паче прокляття підлягають оці, оскільки більша кара й меншу містить: *cum si liceat quid est plus, debet licere quid est minus*¹. Хіба не було проклято змія в саду Едемському, щоб усе життя плазував на череві? А коли в місті Аї сталося нашість змії, які оселилися в теплих купальнях і укусом своїм багатьох міщан життя позбавили, чи святий Єпископ Ґренобльський не відлучив від церкви тих плазунів, що відтак знесли? І те саме зробив і Єпископ Лозаннський, звільнивши озеро Леман від нашість вугрів. І тако ж оний Єпископ учинив, звільнивши води поїменованого озера від кровопивць, що живилися рибою пстругом, котру вірянам у пісні дні дозволено споживати. І хіба Еґбер, Єпископ Трієрський, не оголосив

¹ Якщо дозволена більша річ, то й річ меншу теж належить дозволити (лат.).

анатему ластівкам, чиє цвірінчання заважало мирянам молитися? А Святий Бернар — хіба не так само й з тої ж причини не відлучив полчища мух, що вранці рано всі трупом полягли, аки орда Сінаххеріба? А берло святого Магнуса, апостола Альгоського, тако ж не відлучило й не понищило усіляких мишей, щурів і хрущів? Тож, мовите, немає того права, за яким поважний суд міг би метнути блискавицю відлучення супроти цих блюзнів і розбійників у святому храмі Божому? Оборонець черви твердить, що шашіль безсмертної душі не має, тож відлучена бути не може. Однак чи не показали ми передусім, що шашіль не є природною твар'ю, не будши присутня на Ноевому ковчезі, а по-друге, що дії, за які позиваються до неї, є певною ознакою одержимості нечистим духом, сиріч Люцифером? Тож тим необхідніше відлучити її, чого я пильно прошу, ба навіть вимагаю від шанованого суду.

Одвіт оборонця черви

Шановне панство, чимало думок ми висловили в цьому диспуті, і деякі з них зв'язні вітром, подібно до полови, а другі лежать перед вам добрим зерном. Усе ж прошу ще дрібку вашого терпіння, аби спростувати закиди оборонця насельників, чиї аргументи падають, мов стіни Єрихона, перед сурмами правди.

Перше мовлю: оборонець веде мову про той час, протягом котрого означені тварі мешкали в ніжці трону Єпископа, темні свої наміри снуючи, чим буцімто доводить, що їхня справа є від диявола. Саме з такої причини я викликав до вас чесного брата Фролібера, що він на звичках повзучих створінь знається, і воістину відомо вам, що він є пасічником при Абатстві Святого Геор-

гія. І чи не роз'яснив він шановному панству, що мудрець відомо: не живе створіння повзуче довше, аніж кілька коротких літ? Однак відомо нам, що означене погрозіння чинилося протягом багатьох людських поколінь, доки дерево врешті не обрушилося під Юго, Єпископом Безансонським, призвавши його до плачевного безумства. З чого виснувати можемо: ті шашелі, до яких нині позиваються селяни, є просто нащадками багатьох поколінь черви, що мешкали в храмі Святого Михаїла. Коли можна оним створінням приписати лихі наміри, то лише першому поколінню з них, а не їхнім безневинним нащадкам, котрі не відають, де проживають і що точать. Тож, знов-таки, прошу цей позов уповні відхилити. Ба більше: позивачі не мають жодних свідчень часу, коли саме шашіль оселилася в означеному дереві. Оборонець насельників намагався ствердити, що у Святому Письмі ніде не дозволено тварям повзучим точити зрубане дерево. На що ми дамо одвіт: перше, що немає там для них і прямої заборони цього, а друге, що коли б Господь не призначив їх їсти й зрубане дерево, то не дав би їм і потягу до того, а третє, що ніхто не може вважатися винним, доки це не доведено, а першість на володіння деревом має бути надана тварям, котрі у дереві мешкали, доки лісоруб його зрубав, а теслі й різьбярі зробили з одного трон. Аж ніяк не черва вторглася в людську будову, а людина своєвільно знищила оселю черви, взявши її для власних цілей. Відтак знову пильно просимо відхилити позов.

По-друге, мовлено було, що шашіль не рятувалася від Потопу на Ноевому ковчезі, тож вважається одержимою нечистим. На що одвіт наш буде: перше, у Святому Письмі й не перелічено всіх істот, що їх Господь сотворив, а ведлуг закону слід вважати, що на Ковчезі були всі

тварі, якщо не доведено протилежне. Друге, якщо оборонець припускає, що шашелі на Ковчезі не було, то тим очевидніше, що людина має владу над оним створінням. Бог наслав згубний Потоп, аби світ очистити, і по схожденню вод світ народився заново, і Господь дав людині право панувати над тваринами. Але де таке сказано, що Він не дав нам владу й над тими створіннями, які на Ковчезі не пливли?

І третє, чорним наклепом є, буцімто ми ствердили, що Юго, Єпископ Безансонський, був укинтий у п'їтьму безумства Господньою рукою. Такого ми не казали й не припускали, адже то є блюзнірством. А проте чи не той перед нами випадок, коли шляхи Господні несповідимі й приховані від нашого ока? Коли Єпископ Гренобльський упав з коня й загинув, ми не винуватили в тому ні Господа, ні коня, ні шашіль. Коли Єпископ Констанцький упав із корабля в озеро й потонув, ми не вважали, нібито Бог викинув його у воду чи то шашіль поточила кїль судна. Коли стовп у кляшторі Святого Теодорика впав, увередивши ногу Єпископові Ліонському, що той донині ходить із костуром, то не винили ми ні Господа, ні стовп, ані шашіль. Господні шляхи часто приховані від нашого ока, але чи не відомо нам також багато випадків, коли Господь насилав многі напасті на негідних? Хїба не насилав Він жаб на фараона? Чи не насилав жакливі рої мух та інших комах на землю Єгипетську? Чи не насилав Він на того ж таки фараона чиряки, і град із блискавицями, і сарани тьму-тьменну? Чи не послав Він каміння небесне проти п'ятьох царів аморійських? Чи навіть раба Свого Йова не вразив проказою? І саме тому покликав я пред ваші очі отця Годріка й спитав у нього про сплату десятини насельниками Маміроля. І чи не записані за ними всілякі відмовки — то погода була не-

привітна, й урожай загинув, то пошешть, то полк солдатів проходив і повбивав кількох дужих молодих людей на селі? Але все це очевидно показує: село не виплачувало своєї десятини, як Церква звеліла, і то є непослух Господові Богу й земній подружниці його Церкви. Тож чи не так усе було, що як Господь наслав сарану і мух на пострах фараонові та всьому Єгипту, так і шашіль Він наслав, аби закликати насельників Маміроля до покори? Як таке могло статися без Господнього попущення? Чи ми гадаємо, нібито Господь Усемогутній — істота слабка і боязка, не здатна власний храм оборонити від крихітних створінь? Так вважати — то, без сумніву, блюзнірство. Тож маємо виснувати: нашість було або наслане Господом, або Його попущенням відбулося, що Бог послав шашіль покарати непокірних грішників і що грішникам слід схилитися пред Його гнівом, розкаятися, бичувати себе за гріхи й сплатити десятину, як належить. Воістину, тут радше видно причину для молитви, посту й самобичування, ніж для анатеми й відлучення тих, хто просто виконував Господню волю.

І четверте, отже: визнаючи, що шашіль — створіння Боже й потребує живлення, як і людина його потребує, і визнаючи, що справедливість милосердям гартується, ми, без упередженості до означених тварей, закликаємо суд скупих на сплату десятини мамірольців зобов'язати виділити іншу пашу для означеної черви, де та могла б мирно житися, шкоди храмові Святого Михаїла не роблячи, і щоб у судовому порядку черву було переведено на таку пашу. Адже мої скромні підопічні нічого не сподіваються й не просять, окрім того щоб жити собі в темряві без перешкод і неправих обвинувачень. Панове, остаточно закликаю вас відхилити позов, і без упередження виправдати тварей, і знов-таки без упередження

перевести їх на інше пасовище. Що й подаю на розгляд вельмишановного суду.

Бартоломе Шассене, юриста

Висновки представника єпископа

Аргументи, висунуті оборонцем підсудних, були щиро й вагомо викладені і мають під собою велику й поважну думку, бо не мимохідь і не аби за що може суд метнути блискавку відлучення, ібо кинута легковажно, з огляду на силу й потугу її, влучивши в невідповідне, повернеться вона до того, хто її послав. Аргументи позивачів також мають на собі печать великого знання і вченості, і то є воістину море, в якому не сягнути дна.

У порушеній справі оборонець черви вів мову про багато поколінь цих тварей і твердив, що нинішнє покоління шашелі може не бути злочинниками, на що скажемо таке. Перше, що у Святому Письмі в книзі Вихід мовиться, що беззаконня отців паде на дітей їхніх у третьому й четвертому коліні, тож суд має благочесне право судити кілька поколінь шашелі, що всі вони Бога прогнівили — і то буде ведлуг справедливості вчинено. Друге, якщо ми сприймемо аргумент оборонця насельників про те, що тварі були одержимі бісом, то що може бути природнішим — чи пак більш мерзенно протиприродним, — що через свою одержимість она черва жила вік довший, так що одне-єдине покоління повзучих істот учинило шкоду тронові й даху. Так чи інак, а нам упали у вухо й слова оборонця насельників, иж на Ноєвому ковчезі шашелі не було — який-бо мудрий капітан узяв би призвідників кораблетрощ на своє судно? — тож она черва і не поіменована серед перших творинь Господніх. Яке місце їй годиться приписати — чи то вона частково

природна, чи живе в грісі, чи творіння диявольське — про те судити лише великим Отцям Церкви.

Тако ж й не можемо ми знати легіон тих причин, з яких Бог міг би попустити нашестя черви деревної на Свій скромний храм. Можливо, не пустили там на поріг людину жебрущу. Можливо, недоплатили десятини. Може, сталося щось недостойне в самому храмі — чи не став він, бува, місцем блудодійства, — що Господь наслав на нього означену черву. Ми маємо завжди пам'ятати наш обов'язок милосердя й подавати милостиню, і чи Євсевій Кесарійський не уподібнив пекло місцю хладну, де стогін і скрегіт зубовний спричинені не безупинним вогнем, а безжальним холодом, і чи не завдяки милостині й щедрості опиняємося ми в ласці Господній? Тож радячи відлучити від церкви означену деревну черву, яка підступно й злісно пошкодила храм Божий, ми також радимо насельникам пильно молитися й каятися, як у такому випадку годиться.

Вирок Церковного суду

Іменем і милістю Бога Всемогутнього, Отця, Сина і Святого Духа, і Приснодіви Марії, матері Пана нашого Ісуса Христа, владою святих апостолів Петра і Павла, а також того, хто нас поставив цю справу судити, укріпившись Святим Хрестом і в страху Господньому, ми виносимо, догану означеній деревній черві як мерзенним шкідникам і наказуємо їм під страхом прокляття, анатеми і відлучення від церкви в сім днів залишити храм Святого Михаїла, що в селі Маміроль Безансонської єпархії, і без затримки й зволікання перейти на пасовища, що насельники для них відведуть, замешкати там і ніколи більше шкоди храмові Святого Михаїла не чинити. Аби цей ви-

рок набув законної сили, а будь-яке прокляття, анатема й відлучення досягло цілі, будь воно проголошене, насельникам Маміроля постановляємо пильно подавати милостиню, десятину вповні виплатити, як Церква Свята велить, від безчинств у Домі Господньому утриматися і раз на рік на роковини того злочасного дня, коли Юго, Єпископ Безансонський, увередився розумом...

На цих словах рукопис із Муніципального архіву Безансона уривається, тож ми так і не дізнаємося, яку щорічну епитимію було накладено на мамірольців рішенням церковного суду. Стан пергаменту такий, ніби протягом останніх чотирьохсот років, можливо, не один раз, його пошкоджував якийсь різновид термітів, знищивши останні слова вироку.

4

ТА, ЯКА ВИЖИЛА

У тисяча чотириста дев'яносто другий рік
Приплив Колумб в Америку, на світу другий бік.

А як же було далі? Вона не могла згадати. Стільки років тому чемні десятилітні діти, склавши руки на парті, хором повторювали віршик за вчителькою. Усі — крім Еріка Дулі, який сидів за нею й жував кінчик її коси. Одного разу, коли її викликали прочитати два наступні рядки, вона змогла підвестися лише на кілька сантиметрів з-за парті — а далі голова закинулася назад, і всі засміялись. Ерік тримав її зубами за косу. Може, саме через те вона й забула, що там було далі.

А про північних оленів зате пам'ятала дуже добре. Усе почалося з північних оленів, які на Різдво летять над лісами, полями, містами. Дівчинка вірила в те, що їй кажуть, тож олені літали.

Певне, вона бачила їх на різдвяній листівці. Шість, вісім, десять, запряжені парами. Вона завжди уявляла собі, що кожна з цих пар — щасливі чоловік і дружина, як ті тварини, яких узяли на Ноїв ковчег. Правда ж, так було би правильно? Але тато зауважував: по рогах видно, що олені, які везуть сани, — всі самці. Спочатку вона просто почувалася розчарованою, а потім гірко образилась. У Санти суто чоловіча команда. Типовий випадок. Чорт забирай, абсолютно типовий, думала вона.

Вони літали — ось у чому річ. Вона не вірила, що Санта пролазив у комин і залишав подарунки біля ліжка, а от у летючих оленів вірила. Люди намагалися переконати її, що це нісенітниця, мовляв, якщо ти в таке віриш — то повіриш у що завгодно. Проте зараз їй було чотирнадцять років, вона була стрижена і вперта й на все мала відповідь. Ні, казала вона, якби ви могли повірити, що олені вміють літати, то зрозуміли б, що все можливе. Все, що завгодно.

Приблизно тоді вона побувала в зоопарку. Що зачарувало її — так це їхні роги. Вони були шовкові, оксамитові, неначе вкриті якимсь гламурним матеріалом із дорогої крамниці. Вони нагадували гілля в дрімучому лісі, де століттями не ступала нічия нога: м'які, переливчасті, моховиті гілки. Вона уявила собі, як іде таким лісом, горбистим, з лагідним розсіяним світлом, і горішки потріскують під ногами. Так, а в кінці стежки буде пряникова хатинка, сказала їй найкраща подруга Сандра, коли вона поділилася цими фантазіями з нею. Ні, подумала вона, роги перетворюються на гілки, а гілки — на роги. Усе взаємопов'язане, і північні олені *можуть* літати.

Якось по телевізору вона бачила, як вони билися. Кидались один на одного, буцалися з розгону, спліталися рогами. Вони так боролися, що де-не-де здирали шкіру з рогів. Вона гадала, що там буде просто суха кістка, і роги нагадуватимуть зимові гілки дерев, кору з яких пообгризали зайці. Але виявилось зовсім інше. Зовсім-зовсім. З рогів ішла кров. Де зривалася шкіра, під нею була не лише кістка, а й кров. Роги ставали багрянобілими на тлі зеленкувато-брунатного краєвиду — наче кістки в м'ясній крамниці. Який жах, думала вона, але доведеться із цим змиритись. Усе взаємопов'язане, навіть те, що нам не подобається, — особливо те, що нам не подобається.

Після першої великої аварії вона багато дивилася телевізор. То, казали, була не дуже серйозна аварія, не така серйозна, як, приміром, вибух бомби. Та й узагалі це сталося хтозна-де, в Росії, де немає нормальних електростанцій, сучасних, таких, як у нас, а коли і є, то, вочевидь, значно гірша техніка безпеки, то в них там що завгодно може статися, але нам про це нема чого хвилюватися,

чи не так? Може, якраз буде тим росіянам наука, казали люди. Хай думають, перш ніж бомбами кидатися.

Людей це якось чудно хвилювало й збуджувало. То була важлива річ — не те що останні дані про безробіття чи ціна на поштові марки. До того ж більшість усякої гидоти стається з кимось іншим. Була отруйна хмара, і всі стежили за її рухом, неначе за таким собі особливо цікавим циклоном на мапі погоди. Якийсь час не купували молоко, питали в м'ясника, звідки привезли м'ясо. А невдовзі припинили турбуватися й про все забули.

Спочатку план полягав у тому, щоб закопати оленів на два метри під землю. То була не дуже велика новина, просто допис на кілька рядків серед закордонних повідомлень. Хмара прилетіла туди, де паслися олені, пройшов отруйний дощ, ягель став радіоактивним, олені його з'їли й самі набралися радіації. Ну от, що я вам казала, подумала вона, усе взаємопов'язане.

Люди не розуміли, чому вона засмутилася. Їй казали, що нічого тут сантименти розводити, вона ж не харчується олениною, а якщо в неї є зайве співчуття, то хай би краще людям поспівчувала. Вона намагалася пояснити, але це в неї не дуже виходило, її так і не розуміли. А ті, хто гадали, ніби зрозуміли, казали: «Так, розуміємо, це все в тебе з дитинства, від тих дурнувятих романтичних вигадок, які в тебе тоді були, але ж усе життя з дурнуватими романтичними ідеями не проживеш, треба бути реалістами, будь ласка, не плач, чи, може, це й добре, може, проплачешся — і полегшає». «Ні, річ не в цьому, — казала вона, — зовсім не в цьому». Потім карикатуристи почали жартувати: малювати оленів, які сяють від радіації, освітлюючи дорогу летючим саям замість фар, а в червононошого Рудольфа ніс так блищить, бо він із Чорнобиля. Але вона в цьому нічого смішного не бачила.

Слушайте, казала вона людям. Радіацію вимірюють у якихось бекерелях. Коли сталася аварія, норвезький уряд мав вирішити, яка кількість радіації в м'ясі є безпечною, і домовилися про цифру в 600 бекерелів. Але думка про те, що м'ясо отруєне, людям не сподобалась, і в норвезьких різників справи пішли не дуже добре, а оленини в них ніхто не купував, що й не дивно. Тож урядовці зробили ось що. Вони сказали, що люди тепер, очевидно, не дуже часто їстимуть оленину, бо їм страшно, тож їм цілком безпечно було б зрідка їсти більш радіоактивне м'ясо, ніж часто — менш радіоактивне. Відтак підняли дозволений рівень радіоактивності м'яса північного оленя до 6 000 бекерелів. Фокус-покус, тру-ля-ля! Щойно було шкідливо вживати м'ясо з 600 бекерелями, а тепер нормально з удесятеро більшою дозою. Звісно, це стосувалося лише оленини. Водночас свинячу відбивну чи баранячий ошийок із дозою 601 їсти було не можна.

По телевізору показали пару лапландських оленярів, які принесли тушу на контроль. Це було щойно після підняття дозволеного рівня в десять разів. Чинивник з міністерства сільського господарства, чи там чого, нарізав трохи оленячих нутрощів, провів, як годиться, перевірку. Вона показала 42 000 бекерелів. Сорок дві тисячі!

Спочатку був план поховати їх — у землю на два метри, та й усе. Проте ніщо так не наводить людей на розумні думки, як хороша катастрофа. *Закопати* оленів? Ні, тоді це все занадто скидатиметься на те, що була якась проблема, якийсь недогляд і помилка. Має бути якийсь корисний спосіб утилізувати їх. Людям їх згодувати не можна, а тваринам? Ідея хороша — але яким саме? Певне, що не тим, яких потім їстимуть люди: треба захищати себе любих. Тоді було вирішено згодувати їх норкам. Норки й не вважаються особливо милими створіннями, ну а той, хто може собі

дозволити норкову шубу, мабуть, від невеликої дози радіації на додачу не дуже постраждає. Таке, як специфічний запашок, нічого особливого. Навіть шикарно, а що?

Більшість людей уже й не звертали уваги на те, що вона їм казала, але це її не спиняло. Слухайте, казала вона, тепер замість того, щоб зарити оленів у землю, їх мітять великими синіми смугами й згодовують норкам. Як на мене, то краще б у землю зарили. Від такого закопування люди відчують сором. «Що ж ми зробили з оленями!» — казали б вони, риючи могилу. Чи принаймні могли б казати. Хоч подумати могли б. Чому ми завжди караємо тварин? Вдаємо, ніби любимо їх, тримаємо вдома і розпускаємо соплі, коли думаємо, що вони реагують на речі, як ми, — але ж ми карали тварин від самого початку, чи не так? Убиваємо, мучимо і скидаємо на них свою провину?

Після цієї аварії вона відмовилася від м'яса. Щоразу, коли на тарілці чи в ложці рагу їй траплявся шмат яловичини, вона думала про оленів. Про бідолашних тварин з обідраними до крові рогами. Про туші з синіми смугами на спинах, які тягнуть кудись блискучими гаками.

Ось тоді, пояснювала вона, прибула сюди. На південь. Люди казали, що вона робить дурниці, що просто тікає, не дивиться на життя тверезо — а якщо вона має якусь важливу власну думку, то треба було залишитись і її обстоювати. А її це тяжко пригнічувало. Люди не слухали її аргументів досить уважно. До того ж завжди треба йти туди, куди, на твоє переконання, олені прилетять — *оце* тверезий погляд на речі. На півночі їм уже не літати.

А що ж сталося з Грегом? Чи в безпеці він? Що він думає про мене, адже тепер він розуміє, що я мала рацію. Сподіваюся, він мене за це не зненавидів. А може, він

удасть, що взагалі нічого не сталося, так він не сумніватиметься у своїй правоті. Так, то було не те, що ви подумали, це просто комета палала в небі, чи літня гроза, чи телерозіграш. Дурепа.

Грег був звичайний мужик. Не те що я хотіла чогось іншого, коли зустріла його. Він ходив на роботу, повертався, сидів на дивані, пив пиво, вибирався з друзями в бар теж на пиво, іноді після получки трохи міг мене полупщювати. Ми доволі добре ладнали. Сперечалися щодо Пола, звісно. Грег казав, що його треба каструвати, щоб він став спокійнішим і не дер меблів. Я казала, що тут нічого не вдієш, коти завжди деруть меблі, то краще йому дряпку купити. Грег відказував, мовляв, а ти розумієш, що це його дужче розохотить і він дертиме ще сильніше? Я казала, не будь йолопом. Він казав: науково доведено, що кастровані коти менш агресивні. Я казала, більше схоже на те, що все навпаки: якщо ти його скалічиш, він хіба не розлютиться? Грег тоді взяв найбільші ножиці й сказав: ну що, перевіримо? Я кричала, кричала.

Я не дам йому каструвати Пола, навіть якщо той трохи пошкодить меблі. Згодом я згадала ще одне. Північних оленів каструють, ви знаєте? Лапландці. Беруть великого самця, каструють, і він стає ручним, тихим. Потім вішають йому на шию дзвоник, і цей вожак водить усіх решту оленів туди, куди треба пастухам. Так що це, певне, справді зменшує агресію — але все одно я вважаю, що це погано. Кіт не винен, що він кіт. Я, звісно, не казала такого Грегові, про вожаків із дзвіночками. Іноді, коли він мене лупщював, то я думала — а може, тебе треба спочатку каструвати, від агресивності? Але такого я йому не казала. Це б не допомогло.

Ми часто сперечалися щодо тварин. Грег вважав, що я сентиментальна дурепа. Колись я сказала йому, що

вони всіх китів перетворюють на мило. Він розреготався й сказав, що це гарне використання, а чого ж. Я розплакалася. Мабуть, і тому, що він здатний таке подумати, і тому, що він це сказав.

Про головне ми не сперечалися. Він просто казав, що політика — це чоловіча справа, і я не розуміла, що він має на увазі. Власне, далі за це наші розмови про загибель планети не заходили. Якщо я висловлювала хвилювання, що зробить Америка, якщо Росія не поступиться, чи про Близький Схід, чи ще про щось, — він казав, мовляв, це в тебе не ПМС? Не можна ж із такою людиною розмовляти, правда? Він цього і не обговорював, і не сперечався з цього приводу. Одного разу я сказала, що, мабуть, це ПМС, а він відказав, що так і думав. Я сказала: ні, слухай, може, жінки якраз краще світ відчують. Він спитав, що це означає, а я сказала: ну все ж взаємопов'язане, правильно, а жінки ближчі до циклів природи, зародження і переродження, ніж чоловіки, які, коли вже на те — просто запліднювачі; а жінки налаштовані на одну хвилю з планетою, і якщо на півночі коїться такий жах, який загрожує існуванню всієї планети, то, може, жінки це відчують, як дехто вміє передбачити землетрус, і це, певне, запускає ПМС. Дурепо, сказав він, оце ж тому політика і є чоловіча справа, і витяг із холодильника ще одне пиво. За кілька днів він спитав мене: ну як там твій кінець світу? Я просто мовчки подивилася на нього, а він сказав: наскільки я розумію, увесь той твій ПМС поки що вказував лише на те, що в тебе будуть місячні. Я сказала: ти мене так злиш, що я майже хочу, аби той кінець світу настав, щоб ти помилявся. Він сказав, вибач, ну звідки мені знати, я ж просто запліднювач, як ти вже казала, і гадаю, що інші запліднювачі, які на півночі, все поправлять.

Поправлять? Це таке може слюсар сказати чи майстер, який прийшов дах перекрити: «Ну, ми зможемо це поправити», — упевнено підморгнувши, кажуть вони. То вони ж не поправили нічого, де там... Ще чого. А в останні дні кризи Грег не завжди ночував удома. Навіть він уже нарешті помітив і здогадався — то й вирішив розважитися, доки все не скінчилося... На свій лад, він тут і не винен — я не могла його винуватити, хіба що в тому, що вголос він не визнавав справжньої причини. Казав, буцімто не вертається додому, бо терпіти не може вертатися, тому що я його пиляю. Я сказала, що розумію, що нічого страшного; але коли я це пояснювала, він якось дивно напружився. Сказав, що йому захотілося наліво — але ні, не через те, що коїться у світі, а тому, що я весь час до нього присікуюся. Вони ж просто не розуміють зв'язку — правда? Коли там, на півночі, люди в темно-сірих костюмах і смугастих краватках починають свої так звані «стратегічні профілактичні заходи» — отакі, як Грег, у сланцях і майках, на півдні до ранку зависають у барах і кадрять дівчат. А причини своїх дій усе не втямлять! Тільки от їм потрібно це втямити.

Тож коли я дізналася, що сталося, то не стала чекати, доки Грег повернеться. Він собі там попиває черговий пивась, каже, що вони там щось «поправлять», а ти, голубонько, може б, посиділа тим часом у мене на колінах? Я просто посадила Пола в кошик, збрала стільки консервів, скільки змогла понести, кілька пляшок води — і пішла на автобус. Записок не лишала — не було чого писати. Я зійшла на зупинці Гаррі-Чен-авеню — і пішла в бік Еспланади. А тоді, вгадайте, що я побачила — хто вигривався на даху машини? Мила, спокійна киця черепахової масті. Я її погладила, вона замурчала, я взяла її на руки, на мене озирнулося, зупинившись, може, двоє людей, але я дуже швидко завернула за ріг на Герберт-стрит, так що вони нічого не побачили.

Грег би за моторку сердився — тільки от його грошей туди вкладено тільки чверть, а вони всі четверо налагодилися провести свої останні дні по барах і бабах, адже люди в темно-сірих костюмах, яких саме й треба було «поправити» скальпелем ще багато років тому, уже роблять свою справу — то нащо тепер Грегу з компанією та моторка? Я заправила її, а коли відчалила, то помітила — та, черепахова, яку я підбрала просто на вулиці, всілася просто на кошик із Полом. «Будеш у мене Лінда!» — сказала я їй.

Вона залишила світ позаду в місці, яке має назву шосе Доктора Галлі. У кінці Еспланади в Дарвіні, за сучасною будівлею *YMCA*¹, ця зигзагоподібна вуличка веде до покинутої платформи для спуску човнів на воду. Великий паркінг зазвичай стоїть порожній, окрім того часу, коли туристи приїжджають погодувати рибок. Сьогодні на Доктора Галлі більше нічого не відбувається — тільки щодня у найвищий момент припливу до самого краю води підпливають сотні, тисячі риб, щоб їх погодували.

Вона подумала: які ж вони довірливі, ці риби. Мабуть, гадають, що двоногі велетні роблять це суто з добросердя... Мабуть, так воно й починалось, але тепер дорослий квиток сюди коштує два з половиною долари, а дитячий — півтора. Вона замислилася, чому ніхто з тих туристів, які зупиняються в здоровенних готелях на Еспланаді, не дивується з цього. Але ніхто на світі вже не замислюється над подібними речами. Ми живемо у світі, де з дітей беруть гроші за те, щоб вони подивились, як рибки їдять. Навіть риб сьогодні експлуатують, подумала вона. Експлуатують — а потім отруюють. Океан наповнюється отрутою. І риби теж загинуть...

¹ *Young Men's Christian Association* — Християнська асоціація молоді, одна з найбільших християнських молодіжних організацій у світі.

На Доктора Галлі було порожньо. Ніхто вже не виходив у море — із цієї гавані всі перебралися деінде багато років тому. Однак кілька човників покинутого вигляду й досі були пришвартовані до каміння. На одному з них, сіро-рожевому, навіть без щогли, було написано: «НЕ ПРОДАЄТЬСЯ». Її це завжди смішило. Грег і компанія тримали свій човен за отим, на віддалі від місця годівлі риб. На камінні тут і там валявся всілякий брухт: старі двигуни, котли, клапани, труби, що взялися рудою іржею. Ідучи, вона сполохала зграї рудих метеликів, які ховалися серед залізак такого самого кольору. Що ж вони зробили з метеликами, подумала вона, до чого їх довели! Вона подивилася на море, на хирляві мангри, якими поріс берег, на вервечку невеликих танкерів, а далі, понад обрієм — на низенькі, горбаті острови. І звідси вона відчалила — і залишила світ позаду.

Повз острів Мелвілла, протокою Дундаса, далі в Арафурське море — а потім вона довірилася волі вітру. Як видавалося, плвли вони радше на схід, але вона не дуже за тим стежила. Людина стежить за тим, куди рухається, тільки тоді, коли хоче потім повернутись, — а вона розуміла, що не матиме куди повертатись.

Вона не очікувала, що на обрії з'явиться акуратна грибоподібна хмара. Розуміла: так, як це показують у кіно, не буде. Іноді світло якимось дивно мінілось, іноді вдалині гриміло. Подібні речі нічого не означали; тільки от десь щось уже сталося, а вітри, що носяться навколо планети, довершать свою справу. Уночі вона спускала вітрило і спускалась у маленьку каюту, лишаючи на палубі Пола і Лінду. Спочатку Пол хотів був побитися з новенькою — усе ті самі сварки за територію. Але за день-два коти одне до одного звикли.

Здається, вона трохи обгоріла на сонці. Цілий день була на спеці, а захищала її лише стара Грегова бейсболка.

У нього була ціла колекція ідіотських шапок з дурнуватими написами. Ця була червона з білим написом — рекламою якогось ресторану: «ДОКИ ТИ НЕ ЇВ У “БІ-ДЖЕЙ” — ТИ ЛАЙНО!» Грегові подарував її на днюху якийсь товариш по чарці, Грегові ніколи не набридали ні такі подарунки, ні такі жарти. Він міг отак сидіти собі в човні з баночкою пива й просто до себе гигикати. А якщо всі на нього дивилися — то він би засміявся на повен голос і промовив: «Доки ти не їв у “Бі-Джей” — ти лайно». І щоразу це страшенно його веселило. Їй цей головний убір дуже не подобався, але вдягнути його було розумно. А про цинкову мазь та іншу всячину в тюбиках вона геть забула.

Вона розуміла, що робить. Розуміла, що, можливо, з цього, як висловився б Грег, проєкту нічого не вийде. Щоразу, коли в неї з’являвся який-небудь план — особливо не пов’язаний із ним, Грегом, — він називав це її проєктом. Вона не надто сподівалася, що зійде на берег на якому-небудь неушкодженому острові, де тільки кинеш квасолину в землю — тут тобі й цілий город виросте. Не очікувала коралового рифу, піщаних пляжів, як малюють у туристичних буклетах, пальм, які гойдаються на вітрі. Не уявляла, що тижнів за два до того самого берега принесе красеня в ялику з парою собак; потім дівчину з парою курей, хлопця з парою свиней і так далі. Не мала вона таких райдужних очікувань. Вона хотіла просто спробувати, і хай буде що буде. Це її обов’язок. Від нього не втечеш.

Не розумію, що було минулої ночі. Я прокидалася чи, може, й далі спала, але чула котів, котячий шлюбний крик, чесне слово. Чи радше котячий поклик. Але ж Лінда не була так далеко, щоб її кликати. Коли я прокинулася, то вже не чути було нічого, окрім биття хвиль у борти. Я піднялася східцями, відчинила двері. При місяці

мені було видно обох, вони сиділи, притулившись одне до одного, озирнулися на мене. Як парочка підлітків, яких мама дівчини майже спіймала на гарячому. Коти по весні кричать, як маленькі діти, правда? Напевне, це має про щось нам сказати.

Я не рахувала днів. А який у тому сенс? Ми вже нічого не будемо міряти в днях. Будні, вихідні, свята — так вимірюють час люди в костюмах. Нам потрібно повернутися до давнішого циклу — наприклад, для початку схід і захід сонця, тоді додадуться фази місяця, пори року, погода — нова, жахлива погода, у владі якої нам жити. Як вимірюють дні племена, що мешкають у джунглях? Учитися в них уже запізно. Такі люди мають ключ до життя з природою. Вони не каструють своїх котів. Вони поклоняються їм, може, навіть їдять — але каструвати не стануть!

Їм я рівно стільки, щоб не впасти. Я не збираюся вираховувати, наскільки довго перебуватиму в морі, а тоді ділити запаси на які-небудь сорок вісім частин. Це застаріле мислення — саме воно нас сюди й привело. Їм стільки, щоб не впасти, — і все. Рибалю, звичайно. Але коли щось упіймаю, то віддаю Полу з Ліндою. Поки що консерви для мене — а коти тим часом від’їдаються.

Мені треба поводитись обережніше. Здається, я перегрілася на сонці й знепритомніла. Отямилася — лежу на спині, а коти лижуть мені обличчя. Відчуття було як у лихоманці — все пекло. Мабуть, забагато консервів їм. Наступного разу, спіймавши рибу, краще з’їм її сама, навіть якщо це аж ніяк не принесе мені популярності. Цікаво, що там Грег. Чи він узагалі щось робить? Я ніби навіть бачу його — з кухлем пива в руці, як він сміється й показує на мене пальцями: «Доки ти не їв у “Бі-Джей” — ти лайно». Читає напис на моїй бейсболці, дивиться на мене. На колінах

у нього сидить дівчина. Мое життя з Грегом віддаляється і віддаляється — так само як і моє життя на півночі.

Днями побачила летючу рибу. Точно бачила. Не могла ж я це придумати, правда? Від цього мені стало радісно на душі. Риби можуть літати — й олені теж!

Точно лихоманка. Змогла спіймати рибу й навіть приготувати. Проблеми з Полом і Ліндою. Сни, страхіття. Здається, і далі рухаюся більш-менш на схід.

Не сумніваюся, що я не самотня. Маю на увазі — що є на світі ще такі люди, як я. Не може бути, щоб лише я так пливла в човні з двома котами — а всі інші лишилися на суходолі й кричали мені вслід: «Дурепа!» Певне, що є сотні, тисячі таких човнів з людьми і тваринами, які роблять те саме, що і я. Покинути корабель — це застарілий клич. Зараз — покинути суходіл! Небезпека всюди, але на землі її більше. Ми ж колись усі виповзли на берег із моря. Мабуть, то була помилка. Тепер ми туди повертаємося.

Уявляю всіх тих інших людей, які роблять те саме, — і це дарує мені надію. Це має бути інстинктом людства, чи не так? Коли є загроза — розбігтися. Це не просто втеча від небезпеки, а й збільшення шансів нашого виду на порятунок. Якщо ми розсіємося всією земною кулею, то отрута ж не зможе знищити всіх... Навіть якщо вони вкляли в той вибух усю свою отруту, має бути якийсь шанс.

Уночі кричали коти. Обнадійливий звук.

Погані сни. Мабуть, страхіття. Де та межа, за якою сон перетворюється на страхіття? Оці мої сни продовжують після прокидання. Наче якимось похмілля. Погані сни не дають відбуватися решті життя...

Їй здавалося, що на обрії з'явилося ще одне судно, і вона повернула стерно в той бік. Сигнальних ракет вона з собою не мала, кричати було занадто далеко, так що вона просто повернула туди. Судно пливло паралельно до горизонту, і вона бачила його приблизно півгодини. Потім воно зникло. Може, то й не було судно, сказала вона собі, але хай що то було, від його зникнення вона відчула пригніченість.

Вона згадала жахливу річ про супертанкер, яку колись прочитала в газеті. Сьогодні судна стають дедалі більшими й більшими, а команди на них — дедалі меншими, усе за людей робить техніка. Вони просто десь там, у Перській затоці, запрограмували комп'ютер — і корабель фактично сам поплив до Лондона чи Сіднея. Господарям це дуже сподобалося, бо вони заощадили купу грошей, та й команді, якій треба було давати раду лише з нудьгою. Матроси здебільшого сиділи на палубі й пили пиво, як Грег, наскільки вона це собі уявляла. Пили пиво, дивилися відео.

У тій статті було сказано таке, що ніяк не йшло їй з голови: раніше на кораблях завжди був хтось у «воронячому гнізді» або на містку, дивився, чи не видно чогось небезпечного. А сьогодні далекоглядів на суднах немає — чи принаймні за далекогляда був чоловік, який просто вряди-годи поглядав на екран, на якому з'являлися великі цятки. Раніше, якщо людина опинялась у відкритому морі на плоті чи в шлюпці, то шанси врятуватися в неї були чималі. Можна було покричати, помахати руками, випустити ракету, якщо є, прив'язати на щоглу одяг: завжди хтось міг тебе помітити. А сьогодні можна тижнями дрейфувати в океані, а тоді перед тобою з'явиться супертанкер — і попливе мимо. Радар не побачить твоє судно, бо воно замале для нього, а якщо в той момент когось знудило і він перехилився через поруччя з твого боку — то це велика

удача. Було вже чимало випадків, коли загублених у морі людей, яких за інших часів би врятували, просто не помічали; навіть бувало таке, що судно перевертало човен постраждалого, на пошуки якого вирушило. Вона намагалася уявити, як це жахливо: оце нескінченне страшне чекання — а тоді корабель просто пливе повз тебе, і нічого не вдієш, бо за двигунами не чути твого крику. Ось що у світі негаразд, подумала вона. Ми припинили ставити далекоглядів. Ми не думаємо про те, щоб порятувати когось іншого, ми пливемо, просто перемикаючи машини. Усі в кубрику, п'ють пиво з Греггом.

Можливо, оте судно понад обрієм не помітило б її все одно. Та вона не так уже й хотіла, щоб її порятували. Хіба що новини про світ дізнатися б, та й усе.

У неї знову почалися страхіття. Сни нависали над нею дедалі довше й при світлі дня. Вона відчувала, що зовсім знесилася. Боліла рука. На ній були білі рукавички. Вона була в чомусь на зразок клітки: обабіч здіймалися вертикальні ґрати. Приходили люди й дивилися на неї — це завжди були чоловіки. Вона гадала, що, мабуть, варто записувати сни, записувати їх так само, як те, що відбувалося наяву, в журнал. Вона казала тим чоловікам у снах, що збирається все про них записувати. Ті всміхалися й казали, що дадуть їй олівець і папір. Вона відповідала, що скористається своїми.

Вона розуміла: у котів хороший рибний раціон. Вони рухаються мало і набирають вагу. Тільки от видавалося, що Лінда поправляється сильніше, ніж Пол. Їй не дуже хотілося вірити, що воно відбувається. Вона не наважувалася.

Одного дня вона побачила суходіл. Завела двигун і взяла курс до нього. Підпливла досить близько, щоб поба-

чити мангри й пальми, — аж тут скінчилося пальне, і вітер поніс її геть. На диво, вона не відчула ні подиву, ні розчарування, коли дивилась, як острів віддаляється. Все одно, подумала вона, було б нечесно знаходити нову землю за допомогою дизельного двигуна. Потрібно заново відкривати старі способи все робити: наше майбутнє — у минулому. Тож вона віддалася на волю вітрів. А порожні каністри пожурила за борт.

Я божевільна. Треба було спочатку завагітніти, а потім вирушати. Звичайно! Як же я не зрозуміла, що річ у цьому? Навіть з усіма цими Греговими жартами про запліднювачів — а я все одно не розуміла очевидних речей! А він же насправді саме для цього і був. Саме тому я його зустріла. Зараз такий погляд на речі здається химерним. Оті всі гумки, тюбики, таблетки... Нічого такого вже не буде ніколи. Тепер ми знову віддамося на волю природи.

Цікаво, де зараз Грег. *І чи він живий*. Бо міг і загинути... Мене завжди дивувала ця фраза: мовляв, виживає найбільш пристосований. Якби хто на нас подивився, то сказав би, що виживе Грег: він більший, сильніший, більш практичний загалом, більш консервативний, легший на вдачу. А я нервова. Не теслярувала ніколи, мені важкувато бути самій. А вижити випадає мені — чи принаймні я маю такий шанс. Це як називається — «виживають нервові»? Такі, як Грег, вимруть, мов динозаври. Вживуть лише ті, хто відчуває, що відбувається, — напевне, закон природи такий. Без сумніву, були такі тварини, які відчули наближення льодовикового періоду й вирушили в довгий і небезпечний похід на пошуки кращого, теплішого клімату. А динозаври, певне, подумали, що ті панікери, що в них ПМС, обізвали їх навздогін дурепами. Цікаво, а що коли й північні олені перед-

чули, що діється? Тобі не спадало на думку, що вони це теж колись передчули?

Вони кажуть, що я нічого не розумію. Кажуть, я неправильно проводжу зв'язки. Мовляв, слухай нас, слухай наші висновки. Це сталося, кажуть вони, а тоді, як наслідок, сталося оце. Ось була битва тут, війна там, скинули короля, відомі люди — весь час тільки про відомих людей і мова, нудить уже від них — визначали хід подій. Може, я перегрілася на сонці, тільки я отих їхніх зв'язків не бачу. Дивлюся на світову історію, що добігає кінця, а вони того не розуміють, — і не бачу того, що вони. Тільки й бачу, що старі зв'язки, ті, яких ми більше не помічаємо, адже так простіше отруїти оленів, намалювати їм смуги на спині й згодувати норкам. Що вони визначили? Які відомі люди відповідальні за оце?

Це повна нісенітниця. От послушайте цей сон. Я лежала в ліжку й не могла поворухнутись. Усе було якесь розпливчате. Де я була — не розуміла. Там був чоловік. Який із себе, не пам'ятаю — чоловік і все. Спитав:

— Як почуваетесь?

Я відказала:

— Добре.

— Правда?

— Звичайно. А що тут такого?

Він нічого не сказав, здається, зміряв поглядом моє тіло, яке, звісно, було накрите ковдрою.

Тоді спитав:

— Отих бажань уже немає?

— Яких бажань?

— Ви знаєте, про що я.

— Перепрошую, — відказала я. І кумедно ж буває: починаєш уві сні говорити підкреслено ввічливо там, де в житті б не стала. — Перепрошую, але справді зовсім не розумію, що ви маєте на увазі.

— Ви кидалися на чоловіків.

— Правда? А що мені треба було від них — гаманці?

— Ні. Таке враження, що секс.

Я розсміялася. Чоловік насупив брови; обличчя не пам'ятаю, а цей вираз — так.

— Справді, це ж елементарно, — промовила я крижаним тоном актриси зі старого фільму. І знову засміялася. Знаєте оцей момент, наче просвіт між хмарами — коли розумієш, що спиш і все тобі просто сниться?

Він знову насупився. Я сказала:

— Не треба поводитися так передбачувано.

Йому не сподобалось, і він пішов геть.

Я прокинулась, усміхаючись до себе. Думала про Грега, про котів, про вагітність, от і приснилося про секс. Інколи голова може працювати зовсім прямолінійно, правда? Чому вона думає, що з цього щось буде?

Причепився віршик, весь час у голові крутиться, хоч куди нас несе:

У тисяча чотиреста дев'яносто другий рік
Приплив Колумб в Америку, на світу другий бік.

І от що? Вони завжди все спрощують. Ім'я, дата, досягнення. Терпіти не можу дат. Дати — це агресивні всезнайки.

Вона ніколи не сумнівалася, що рано чи пізно допливе до якого-небудь острова. Вона спала, коли вітер приніс її туди. Їй тільки й треба було розвернути човен, аби він проплив між двох скель, і витягти судно на прибереж-

ну гальку. Не було тут отого ідеального білого пісочку, готового показати слід туриста, ні коралового хвилеріза, навіть пальма не махала їй листям. Від цього вона відчула радість і полегшення. Краще камінь, ніж пісок, чагарі — ніж буйно-зелені джунглі, купа пилу — ніж родюча земля. Надмір краси й зелені, напевне, змусив би її забути про решту планети. Пол вистрибнув на берег, Лінда почекала, доки її перенесуть. Так, подумала вона — прийшов час, і ми знайшли землю. Вона вирішила спочатку ночувати в човні. З ідеї, слід було першим ділом по прибутті нарубати дерев і збудувати хату, але це було б дурницею. Острів міг виявитися негодящим.

Вона подумала, що з висадкою на острів страхіття закінчатся.

Було дуже спекотно. Можна подумати, тут батареї ввімкнули, сказала вона собі. Вітру не було, погода не змінювалася. Вона спостерігала за Полом і Ліндою. Вони стали її втіхою.

Гадала, чи снилися їй страхіття через сон у човні, через те, що вона перебуває в замкненому просторі всю ніч після свободи пересування протягом усього дня. Гадала, що розум опирається, проситься на волю. Тож зробила невеликий курінь вище від лінії прибою і почала ночувати там.

Це не допомогло.

Зі шкірою робилося щось жахливе.

Сни ставали ще гіршими. Вона розважила, що це нормально, якщо ще можна вживати таке слово. Принаймні з огляду на її стан, цього варто було очікувати. Вона отруєна. Наскільки страшна та отрута, вона не знала. У снах чоловіки були дуже ввічливі, навіть люб'язні. Саме тому

вона розуміла, що довіряти їм не можна: вони — спокусники. Її розум видає власні аргументи на заперечення дійсності, на заперечення себе і того, що знає. Певне, за цим усім стоїть якась хімія, якісь антитіла чи що. Розум у стані шоку через те, що діється, виробляє власні відмовки, заперечення того, що сталося. Чогось такого і слід було чекати.

Ось наприклад. У снах я дуже прониклива і хитра. Коли вони приходять, я не виказую здивування. Поводжуся так, ніби вони і мають там бути. Я виводжу їх на чисту воду. Минулої ночі в нас була така бесіда. Робіть свої висновки.

— Чому на мені білі рукавички? — спитала я.

— Ви думаєте, це вони?

— А що ж це, по-вашому?

— Ми мали поставити вам крапельницю.

— І тому в мене білі рукавички? Ми ж не в опері.

— Це не рукавички. Це бинти.

— Але ж крапельницю ставлять не туди.

— Так. Пов'язки нам були потрібні, щоб крапельниця лишалася на своєму місці.

— Але я не можу поворухнути пальцями.

— Це нормально.

— *Нормально?* — спитала я. — *Що сьогодні вважається нормальним?*

На це в нього відповіді не було, то я продовжила:

— У котрій руці крапельниця?

— У лівій. Можете самі подивитися.

— А чому тоді пов'язка і на правій руці?

Тут він надовго замислився. Урешті відповідь:

— Бо ви намагалися витягти крапельницю вільною рукою.

— Навіщо мені таке робити?

— Мабуть, це тільки ви нам можете сказати.

Я похитала головою. Він відчув поразку і пішов.

Але ж я в кишеню за словом не лізла, правда?

Наступної ночі я знову прийняла бій. Очевидно, моему розуму здалося, що з тим спокусником я розібралася занадто легко, то він створив нового, який щоразу називав мене на ім'я.

— Як ви сьогодні почуваетесь, Кет?

— А ви наче раніше казали «ми». Ну, якщо ви справді той, за кого себе видаєте.

— Чому б мені казати «ми», Кет? Я знаю, як почувуюся. Я питав про вас.

— Ми, — саркастично відказала я, — *ми* тут, у зоопарку, непогано відчуваємося, дуже дякуємо.

— Що означає «у зоопарку»?

— Ґрати, дурнику, — насправді я не вважала, що це зоопарк, просто мені хотілося почути від нього, як він це назве. Непросто боротися з власною уявою.

— Ґрати? А, це просто частина вашого ліжка.

— Ліжка? Перепрошую, то я часом не немовля, що лежу в такому ліжечку?

— Це особливе ліжко. Дивіться.

Він клацнув засувкою, і всі ґрати опустилися. Потім він знову їх підняв.

— Ну, бачу, ви мене замикаєте, а для чого, який сенс?

— Ні, ні, Кет. Ми просто не хочемо, щоб ви уві сні впали з ліжка. Наприклад, якщо вам наснитися щось страшне.

Яка тонка тактика. «Якщо вам наснитися щось страшне...» Але мене так просто не надуриш. Здається, я знаю, що виробляє мій розум. Я в такому собі уявному зоопарку, бо лише в зоопарку бачила північних оленів. Живих, маю на увазі. Так що вони в мене асоціюються з ґратами. Мій розум знає, що все почалося з оленів — тому він і придумав такий обман. Дуже правдоподібно.

— Мені нічого страшного *не сниться*, — твердо сказала я, наче переді мною був якийсь шпиг. Я подумала, що не завадить сказати йому, що він не існує.

— Ну, на випадок, якщо ви почнете ходити вві сні чи що.

— А я ходила вві сні?

— Ми не можемо встежити за всіма, Кет. Тут ще багато людей у тому самому човні, що й ви.

— Я зрозуміла! — вигукнула я. — Зрозуміла!

Я відчула, що перемогла. Цей був хитрий, але прохопився-таки! «*Утому самому човні!*» Звичайно, він мав на увазі *інші човни*, але він — чи радше мій розум — усе ж виказав себе!

Тієї ночі я спала добре.

У неї з'явилася жадлива думка. А якщо кошенята будуть ненормальні? Раптом Лінда народить якихось вродків, потвор? Чи може таке скоро статися? Які вітри принесли їх сюди, чим отруєні?

Вона, здається, подовгу спала. Спека не спадала. Вона весь час почувалась обпеченою, і вода зі струмка не допомагала. Може, з тією водою щось сталося? Шкіра облазила. Вона дивилася на свої руки — і розчепірені пальці скидалися на роги оленів, які б'ються. Пригніченість не відпускала. Вона намагалася надати собі охайного вигляду, думаючи: принаймні добре, що на цьому острові в неї немає хлопця. Що сказав би Грег, коли б побачив її такою?

Річ у голові, подумала вона. Ось у чому причина всього. Просто голова в людини розумніша, ніж треба, заплуталась — і понесло. Адже саме людський розум винайшов усю зброю, правильно? Адже тварину, яка придумує щось собі на згубу, важко уявити, правда?

Вона розповіла собі таку казку. Жив у лісі ведмідь — розумний, жвавий, ну... *нормальний*, одне слово, ведмідь. Одного дня він став рити велику яму. Вирив, відламав гілляку з дерева, обірвав листя, обламав суччя, один кінець зубами нагострив — і ввіткнув на дні ями гостряком угору. Тоді ведмідь накрив яму гілками й листям, щоб вона не відрізнялася від решти землі в лісі, та й пішов собі. І як ви гадаєте, де наш ведмідь вирив цю яму? Просто посеред однієї зі своїх улюблених стежок, він через це місце часто ходив по мед, чи куди там ведмеді ходять. Тож наступного дня ведмідь брів собі стежкою, упав у яму й напорівся на кілок. А помираючи, подумав: «Ай-яй-яй, оце так сюрприз, ну й химерно ж вийшло... Мабуть, не треба було рити пастку там, де я її вирив... Та й узагалі, нащо я ту пастку зробив?!»

Але ж не можна уявити, щоб ведмідь справді таке зробив, правда? А от з нами саме така історія, подумала вона. Розум надто захопився своїми вигадками. Не знає, де зупинитися. Та й не зупиняється. Те саме з цими страхіттями — розум засинає, і його несе. Цікаво, думала вона, чи були страшні сні в первісних людей. Певне, що ні. Чи принаймні не такі, як у нас.

Вона не вірила в Бога, але зараз її спокушали. Ні, вона не боялася смерті. Річ була не в тому. Ні, її спокушали повірити в те, що хтось дивиться збоку, стежить за всім, спостерігає, як ведмідь риє яму і сам у неї падає. Якби не було оповідача, казки б не вийшло. Погляньте, що вони накоїли — самі себе підірвали. Дурні!

Знову прийшов той, із ким я сперечалася про рукавички. Я підловила його.

— А я далі в рукавичках, — сказала я.

— Так, — відказав він. Намагався мене заспокоїти — але він усе неправильно зрозумів.

- У мене в руці немає крапельниці.
Очевидно, до цього він готовий не був.
- Ну так, немає.
- А чому ж тоді я в білих рукавичках?
- Еее... — він замислився, що б нового збрехати. Йому вдалося непогано: — Ви виривали в себе волосся.
- Це нісенітниця. Воно саме щодня випадає.
- Ні, на жаль, ви його вириваєте.
- Ні. Я тільки рукою торкнувся — а воно жмутами вилазить.
- На жаль, ні... — поблажливо сказав він.
- Ідіть геть! — крикнула я. — Геть, геть!
- Звичайно, — відказав він і пішов.

Хитро ж він намагався мене обманути щодо волосся — дуже близька до істини вийшла брехня. Адже я торкалася свого волосся. Ну це ж не дивно, правда?

Але те, що я його прогнала, а він пішов — це непоганий знак. Здається, я починаю контролювати ситуацію в цих снах. Це був лише тимчасовий період мого життя. Буду рада, коли він скінчиться. Далі може бути й гірше, звісно, але хоча б по-іншому. Коли б знати, наскільки сильно я отруєна. Чи настільки, щоб намалювати в мене на спині синю смугу й згодувати норкам?

Розум понесло, раз у раз повторювала вона собі. Усе взаємопов'язане — і зброя, і сни. Тому потрібно розірвати це коло. Хай усе знову буде просто. Почнімо з початку. Кажуть, що час назад не розвернути, але насправді це можливо. Майбутнє — в минулому.

Вона була б рада покласти край тим чоловікам разом з їхніми спокусами. Думала, що це припиниться, коли вона знайде острів. Думала, що припиниться, коли не спатиме в човні. А ті просто ставали дедалі причепливішими

й хитрішими. Уночі вона боялася засинати через ці жахи; але їй був потрібен відпочинок, і прокидалася вона дедалі пізніше. А спека тривала, стійка, застигла, усталена спека — ніби навколо наставили радіаторів. Чи скінчиться це колісь? Може, те, що сталося, знищило всі пори року чи скоротило їх кількість із чотирьох до двох — отієї зими, якою всіх лякали, і цього нестерпного літа. Може, весна й осінь заробляються довгими століттями гарної поведінки...

Не знаю, котрий то був із них. Тепер я просто заплюшувала очі. А це важче, ніж можна подумати. Якщо ви вже заплющили очі для сну, спробуйте їх заплющити ще й у страшному сні. Це непросто. Але й цього навчаєшся; може, я ще й вуха навчуся затикати. Це знадобиться.

— Як ви почуваетесь сьогодні зранку?

— Чому ви кажете «зранку»? Ви ж завжди приходите вночі.

Бачите, я їм спуску не даю.

— Ну, як скажете...

— Що значить «як скажете»?

— Ви начальниця.

Правильно. Керую тут я. Треба контролювати свій розум, а то заведе хтозна-куди. Через те, власне, й сталося лихо, в якому ми зараз. Розум треба контролювати. Тож я сказала:

— Ідть геть.

— Ви й далі так кажете.

— Ну коли я начальниця, то мені можна, правильно?

— Одного дня треба буде про це поговорити.

— «Дня» — знову ви за своє, — я не розплюшувала очі. — І про що ж?

Мені здавалося, що я й далі насідаю на нього — але це могла бути тактична помилка.

— Про що? Та про все... Як ви потрапили в цю ситуацію, як нам допомогти вам з неї вибратися.

— Ви насправді дуже обмежена людина, ви це знаєте?

Він не звернув на це уваги. Терпіти не можу: якщо вони не знають, що робити з чимось, то вдають, ніби не почули.

— Ось Грег, — сказав він, очевидно, намагаючись змінити тему. — Ваші почуття вини, неприйняття тощо...

— Грег живий?

Сон був настільки реальний, що мені чомусь подумалося, що чоловік знає відповідь.

— Грег? Так, із Грегом усе гаразд. Але ми вважали, що це не допоможе...

— Чого я мала відчувати провину? За човен я ніякої провини не відчуваю. Йому тільки й треба було, що пиво і дівчата. Для цього човен не потрібен.

— На мою думку, човен тут не головне.

— Що ви хочете цим сказати — «не головне»? Я б тут без човна не опинилася.

— Я хочу сказати, ви багато перекладаєте на той човен. Аби не думати про те, що сталося перед історією з човном. На вашу думку, не може такого бути?

— Звідки ж мені знати? Це *ви* тут спеціаліст, — я не змогла втриматися від сарказму, тому що була дуже на нього зла. Так ніби я спеціально ігнорую все, що сталося до історії з тим човном. Адже я насправді — одна з небагатьох, хто помітив, що діється. А решта світу тим часом поводитися, як Грег.

— Ну, по-моєму, ви просуваєтеся вперед.

— Ідіть геть.

Я знала, що він повернеться. Навіть по-своєму цього чекала. Напевне, щоб від нього відбитися. Та й він мене заінтригував. Визнаю. Тобто я точно знаю, що сталося,

і в загальних рисах, чому і як. Але мені було цікаво послухати, чи дуже хитромудрим буде його — ну, насправді теж моє — пояснення.

— То вважаєте, що ви, ймовірно, готові поговорити про Грега?

— *Грега?* А до чого тут Грег?

— Ну, нам здається, і ми б хотіли це спростувати чи підтвердити, що ваш... ваш розрив із Грегом багато в чому пов'язаний з вашими нинішніми... проблемами.

— Ви дійсно дуже обмежена людина, — мені сподобалося так йому казати.

— То допоможіть мені стати обізнанішим, Кет. Поясніть мені, що до чого. Коли ви вперше помітили, що з Грегом щось негаразд?

— Грег, Грег... Тут, зараза, ядерна війна — а вам немає про що поговорити, окрім *Грега!*

— Так, війна, звичайно. Але мені видається, що краще вести розмову про щось одне.

— Невже Грег важливіший, ніж війна? У вас дуже дивна система цінностей. А може, війна почалася через Грега... Ви ж знаєте, у нього є бейсболка з написом «КОХАЙТЕСЯ — НЕ ВОЮЙТЕ»? Може, він собі сидів, пиво пив та й знічев'я кнопочку натис...

— Це цікава точка зору. Може, вона нас кудись приведе...

Я нічого на це не сказала. Він повів далі:

— Чи правильно я вважаю, що з Грегом ви ніби склали всі яйця в один кошик? Ви подумали, що він — ваш останній шанс? Може, ви покладали на нього забагато сподівань?

Ну все, годі з мене.

— Мене звати Кетлін Ферріс, — сказала я, до себе не меншою мірою, ніж до когось інше. — Мені тридцять вісім

років. Я відпливла з півночі й опинилася на півдні, бо розуміла, що відбувається. Але війна мене переконала. Вона все одно почалася. Я сіла в човен і дозволила вітрам нести мене, куди захочуть. Узяла з собою двох котів — Пола і Лінду. Знайшла цей острів. Живу тут. Що зі мною буде, не знаю, але розумію, що обов'язок тих із нас, кому небайдужа доля планети, — жити далі.

Коли я замовкла, щоб перевести подих, то помітила, що плачу, сама того не розуміючи. Сльози текли по щоках просто у вуха. Я не могла ні бачити, ні чути. Відчуття було таке, ніби плаваю, тону.

Урешті дуже тихо (чи, може, просто в мене були повні вуха сліз?) чоловік сказав:

— Так, ми думали, що ви бачите ситуацію так.

— Я потрапила в поганий вітер. З мене облазить шкіра. Весь час хочеться пити. Не знаю, наскільки це серйозно, але розумію, що повинна жити далі. Хоч би й заради котів. Я їм можу бути потрібна.

— Так.

— Що *значить* «так»?

— Ну, психосоматичні симптоми можуть бути дуже переконливими.

— Ви з головою дружите взагалі?! Війна ж, у світі ж ядерна війна!

— Гмм, — сказав чоловік. Спеціально мене провокував.

— Гарзд, — сказала я. — Можу з таким самим успіхом вислухати вашу версію. Відчуваю, як ви хочете мені її розказати.

— Ну, ми вважаємо, що це пов'язане з вашим розривом із Грегом. І, звичайно, вашими стосунками. Власництвом, насильством. Але розрив...

Хоча я збиралася йому підігравати, але не змогла не втрутитися:

— Це насправді не був розрив. Я просто взяла його човен, коли почалася війна.

— Так, звичайно. Але між вами... ви ж не будете стверджувати, що все було гаразд.

— Не гірше, ніж із будь-ким іншим. Грег — він просто мужик. Як на мужика, то цілком нормальний.

— Точно.

— Що ви цим хочете сказати — «точно»?

— Ну, ми запитали про вашу особисту справу з півночі, розумієте. Простежується певна закономірність. Ви наче складаєте всі яйця в один кошик. З одним і тим самим типом чоловіка. А це завжди дещо небезпечно, чи не так?

Я нічого не сказала, а він продовжив:

— Ми називаємо це синдромом жертви. Віктимністю.

Я вирішила нічого не відповідати й на це. Для початку треба з'ясувати, до чого він веде. Здалеку заходить.

— У вашому житті багато заперечення, чи не так? Ви... заперечуєте багато речей.

— Ні, звичайно, — сказала я.

Це повна нісенітниця. Я вирішила вивести його на чисту воду.

— Ви хочете мені сказати, що війни немає?

— Правильно. Я хочу сказати, що ситуація була дуже напружена. Здавалося, що війна розпочнеться. Але вони дещо поправили.

— «Вони поправили!» — саркастично вигукнула я: адже це все підтверджувало. У моїй голові зберігалися ці слова Грега, які видалися мені тоді такими самовдовольними. Мені сподобалося репетувати, захотілося крикнути щось іще. — Доки ти не їв у “Бі-Джей” — ти лайно! — вигукнула я.

Я торжествувала, але той, по-моєму, не зрозумів, поклав мені долоню на руку, наче мене треба було заспокоїти.

— Так, вони справді дещо поправили. Цього не сталося.
— Бачу, — сказала я, й далі святкуючи перемогу. — То я, значить, не на острові?

— Ні, звичайно.

— Це тільки моя фантазія?

— Так.

— І човна, звичайно, теж ніколи не було?

— Ні, був, ви попливли човном.

— А котів не було?

— Були — з вами там було двоє котів, коли вас знайшли. Страшенно худі. Лець вижили.

Він не заперечував геть усього — яка хитрість! Вигадливо, але передбачувано. Я вирішила змінити тактику. Буду здивована й трохи жалюгідна.

— Не розумію, — сказала я, схопивши його за руку. — Війни не було, то чого я сіла в той човен?

— Грег, — сказав він із такою гиденькою впевненістю, начебто я нарешті почала щось визнавати. — Ви тікали з дому. Ми помітили, що в людей із синдромом жертви часто виникає гостре почуття провини, яке приводить їх до втечі. А також погані новини з півночі прийшли. Це був ваш привід. Ви екстеріоризували все, переносили власні тривогу й сум'яття в зовнішній світ. Це нормально, — поблажливо додав він, хоча, вочевидь, так не вважав. — Цілком нормально.

— Я тут не одна з синдромом жертви, — відказала я. — Та весь довбаний білий світ хворий на синдром жертви!

— Звичайно, — додав він, не дослухавшись.

— Ішло до війни. Казали, що починається війна.

— Про це постійно говорять. Але вони дещо поправили.

— Ви весь час це повторюєте. Ну нехай. То, за вашою *версією*, — я наголосила на цьому слові, — де мене знайшли?

— Приблизно за сотню миль на схід від Дарвіна. Ви плавали по колу.

— По колу, — відказала я. — Як і весь світ.

Спочатку він заявляє, що я переносу свої проблеми на зовнішній світ, а потім — що робила те саме, що світ робить постійно. Якимось не справляє враження.

— А чим ви поясните випадіння волосся?

— На жаль, ви його висмикували.

— А те, що шкіра облазила?

— Вам було важко. Пережили сильний стрес. Це не рідкість. Але вам уже кращає.

— А чим ви поясните те, що я чітко пам'ятаю все від новин про війну на півночі до прибуття на острів?

— Ну, в психології це називається фабуляція. Ви придумуєте історію замість тих фактів, яких не знаєте чи не можете прийняти. Зберігаєте кілька правдивих фактів і вигадуете, відштовхуючись від них. Особливо в ситуаціях подвійного стресу.

— Це як?

— Потужний стрес в особистому житті разом із політичною кризою в зовнішньому світі. У нас завжди більше пацієнтів, коли на півночі щось негаразд.

— Ви хочете сказати, що в морі плавало колами ще кількадесят божевільних?

— Кілька людей було, може, четверо або п'ятеро. Але більшість пацієнтів, щоправда, до човна не доходять.

Таке враження, наче на нього справила враження моя стійкість.

— А зараз... скільки до вас прибуло... пацієнтів?

— Десятків зо два.

— Ну що ж, я захоплююся вашою фабуляцією, — відказала я, вживши його ж слівце. Це поставило його на місце. — Мені справді здається, що придумано дуже розумно.

Він себе виказав, звичайно. «Берете кілька реальних фактів і вигадуете, відштовхуючись від них». Саме так він і зробив.

— Мені подобається, що ми рухаємося вперед, Кет.

— Ідїть геть і поправте що-небудь, — сказала я. — До речі, є новини про північних оленів?

— Які новини ви маєте на увазі?

— Хороші! — крикнула я.

— Подивимося, що можна зробити.

Після цього страшного сну вона стомилася. Почувалася стомлено, але переможно. Вона відкинула найгіршу спокусу. Тепер вона буде в безпеці. Звичайно, він припустився багатьох грубих помилок. «Мені подобається, що ми рухаємося вперед», — краще б він такого не казав. Нікому не подобається, коли розум поводитьься з ним поблажливо. Виказали його слова про худих котів. Найпомітнішою річчю в цьому плаванні було те, що коти поправлялися, що їм подобалася риба, яку вона ловила.

Вона прийняла рішення більше не говорити з тими чоловіками. Вона не могла зробити так, щоб ті не приходили, — і не сумнівалася, що ті ходитимуть до неї ще багато ночей, — але вона з ними не розмовлятиме. Вона тепер уміє заплющувати очі вві сні, далі навчиться заткнути вуха й мовчати. Вона не піддасться спокусі. Не піддасться.

Якщо вона помре, значить, помре. Певне, вони потрапили в дуже погані вітри, а наскільки погані — то виявиться залежно від того, одужає вона чи помре. За котів вона хвилювалась, але вважала, що про себе подбати вони будуть здатні. Вони повернуться в природу. Уже повернулися. Коли їжа в човні скінчилася, вони почали полювати. Чи радше Пол почав — Лінда була така товста, що не могла. Пол приносив якихось дрібних істот на

зразок полівок і мишей. Коли Кет це бачила, її очі наповнювалися слізьми.

Її розум боявся загинути, ось у чому річ — нарешті зрозуміла вона. Коли зі шкірою стало погано й почало випадати волосся, то розум став шукати альтернативного пояснення. Вона тепер знає, як це називається — фабуляція. Звідки в неї таке слівце? Напевне, десь у журналі прочитала. Фабуляція. Берете кілька реальних фактів і вигадуете, відштовхуючись від них.

Вона пригадала нічну розмову. Чоловік уві сні сказав: «Ви заперечуєте багато речей у своєму житті, чи не так?» А вона сказала «Ні». Якщо подумати, кумедно — але й серйозно. Не можна себе обманювати. Цим займався і Грег, і більшість людей. Треба дивитися на речі як вони є, на фабуляцію вже покладатися не можна. Тільки так є шанс вижити.

Наступного дня на малому, порослому чагарями островці в Торресовій протоці Кет Ферріс прокинулася й побачила, що Лінда окотилася. П'ять черепахових кошенят тулилися до купи, безпорадні й сліпі, але цілком здорові і без вад. Її серце сповнилося любов'ю. Кішка не давала їй торкатися кошенят, звичайно, але це було нормально. Вона відчула таке щастя! Таку надію!

5

КОРАБЛЕТРОЦА

Усе почалося зі знамення.

Вони обігнули мис Фіністерре і рухалися на південь під свіжим попутним вітром, коли фрегат оточила зграя морських свиней. Ті, хто був на палубі, з'юрмилися на кормі й коло поруччя, милуючись тим, як ці тварини можуть весело оточити корабель, що вже бадьоро йде на швидкості дев'ять-десять вузлів. У той час, коли матроси дивилися на забави морських свиней, почувся крик: юнга випав з ілюмінатора по лівому борту. Дали сигнальний постріл, спустили на воду рятувальний пліт, згорнули вітрила. Але ці маневри виконати було важко, і коли на воду спустили шестивесельну барку, усе виявилось марним. Не вдалося знайти навіть пліт, не кажучи вже про хлопчика. Йому було лише п'ятнадцять, і знайомі в один голос стверджували, що він гарний плавець, тож робили висновок, що до плоту він дістався. Коли так, то незабаром він, без сумніву, загинув у жорстоких муках.

Експедиція до Сенегалу складалася з чотирьох суден: фрегата, корвета, флейта і брига. Вітрила було піднято біля острова Іль-д'Екс 17 червня 1816 року; на борту суден було 365 людей. Тепер вони просувалися на південь без одного члена екіпажу. Зупинилися поповнити запаси біля Тенерифе, взявши на борт цінних вин, апельсинів, лимонів, плодів баньяна і всілякої городини. Тут вони зауважили розпусність місцевих жителів: жінки Санта-Круса, стоячи біля дверей своїх домівок, закликали до себе французів, переконані, що їхніх чоловіків від ревнощів зцілять ченці інквізиції, котрі засуджують подружню манію як засліплення від сатани. Схильні до аналізу пасажери пов'язали таку поведінку з південним сонцем, яке ослаблює і природні, й моральні зв'язки.

Від Тенерифе взяли курс зюйд-зюйд-вест. Бадьорі вітри й навігаційна невправність спричинили розсіяння флотилії. Уже самотою фрегат перетнув тропік, обійшов мис Барбас. Він рухався понад берегом, подекуди наближаючись до нього на половину гарматного пострілу. Море тут було скелясте; у час відпливу бригантини не могли часто плавати в цих водах. Обійшли Капо-Бланко, чи принаймні так вважали, а тоді опинилися на мілкому; щопівгодини доводилось опускати лот. На світанку мецьє Моде, який стояв на вахті, роззирнувся, вилізши на верх курника, і зробив висновок, що судно опинилося біля рифів Аргену. На його поради не зважили. Але навіть недосвідчені моряки помітили зміну кольору води; біля судна виднілися водорості, добре ловилася риба. У спокійному морі, в ясну погоду вони опинилися на міліні. Лот показав вісімнадцять морських сажнів, а невдовзі — шість. Фрегат спробували розвернути за вітром, підібрати вітрила, але він зупинився. Лот показав глибину п'ять метрів шістдесят сантиметрів.

За лихим збігом обставин, вони налетіли на банку в час припливу; море ставало бурхливішим, усі спроби врятувати судно виявилися марними. Фрегат, без сумніву, було втрачено. Оскільки в наявних шлюпках уся команда не вмещувалася, то було вирішено збудувати пліт і посадити на нього тих, кому бракувало місця. Пліт збиралися відбуксирувати до берега, так щоб усі були врятовані. План був чудовий, але, як потім підтвердять двоє учасників подій, будувався він на піску, який розмели вітри егоїзму.

Пліт збудували, і збудували добре, місця на шлюпках поділили, провізію заготували. На світанку, коли в трюмі вода стояла на два метри сімдесят сантиметрів, а насоси почали виходити з ладу, було дано команду поки-

нути корабель. Однак добрий план був зруйнований безладом. На призначені місця зважати не стали, з провізією поводитися необережно — чи то забули, чи то впустили в воду. На плоту мало бути сто п'ятдесят людей: сто двадцять солдатів, зокрема офіцерів, двадцять дев'ять матросів і пасажирів чоловічої статі, одна жінка. Але не встигли п'ятдесят людей зійти на цю конструкцію — довжина якої була двадцять метрів, а ширина сім, — як та занурилась у воду щонайменше на сімдесят сантиметрів. Було скинуто бочки з борошном, після чого пліт піднявся; решта людей зійшли на нього — і він знову занурився. Коли на тій конструкції опинилися всі пасажери, то пліт перебував на глибині одного метра під поверхнею, а пасажери стояли так тісно, що не могли ступити й кроку; в передній і задній частинах плоту всі стояли по пояс у воді. Хвилі жбурляли на них викинуті за борт бочки з борошном; пасажирам кинули мішок галет, які одразу у воді розмокли.

Задум полягав у тому, що командування плотом візьме на себе один морський офіцер; але той відмовився займати своє місце на плоту. О сьомій ранку було подано сигнал про відплиття, і маленька флотилія відпливла від фрегата. Сімнадцять людей відмовилися залишати судно чи сховалися на ньому, вирішивши випробувати долю.

Пліт узяли на буксир чотири шлюпки, які мали йти кільватером, а перед ними — напівбаркас, з якого вимірювали глибину. Коли шлюпки вишикувалися, на плоту закричали: «Vive le roi!»¹ — і підняли на мушкеті невеликий білий прапор. Але саме в цю мить великого піднесення й надії до морських вітрів долучився вітер еґоїзму.

¹ Хай живе король! (фр.)

Один за одним — чи то з особистих інтересів, чи то через невмілість, невдачу або гадану необхідність — усі буксирні троси були покинуті.

Пліт не встиг відпливти й двох льє від фрегата, як його покинули напризволяще. Пасажири на плоту мали вино, трохи бренді, трохи води й малу кількість розмоклих галет. У них не було ні компаса, ні мапи. Без стерна чи весел, без жодних засобів керування плотом, та й тими, хто на ньому перебував — пасажирів весь час кидало одне на одного хвилями. У першу ніч налетів шторм і люто метав суденце на всі боки; крики нещасних пасажирів змішувалися з ревінням хвиль. Дехто прив'язав до дощок мотузки й тримався за них; усіх немилосердно жбурляло вусібіч. На світанні над плотом лунали жалібні крики, неможливі клятви до небес — і всі готувалися до неунікної смерті. Хоч яким ви уявите жах тієї першої ночі, дійсність із тим не зрівняється.

Наступного дня море було спокійне, і в багатьох зажеврїла надія. Однак двоє молодих людей і пекар, переконані, що смерті не уникнути, попросилися з товаришами й добровільно кинулися в море. Саме того дня в пасажирів почалися галюцинації. Комусь марилося земля, іншим — кораблі, що плывуть на підмогу, а коли ці оманливі надії розбивалися, то відчай наростав.

Другої ночі було ще жахливіше. Море розгулялось, пліт, здавалося, кожної миті був готовий перекинутись; офіцери, які тіснилися навколо короткої щогли, командували солдатам на протилежному кінці судна створювати противагу хвилям. Якась компанія, не маючи сумнівів, що всі скоро загинуть, відкрила барило з вином, аби перед смертю забути; це їм вдавалося, доки у вино не налилася морська вода, зіпсувавши його. Ошаленівши

від алкоголю й досади, пияки вирішили покласти одразу кінець усім — і стали рвати канати, якими був зв'язаний пліт. Заколотники зустріли опір: серед хвиль у темряві якийсь час точилася запекла сутичка. Порядок врешті було відновлено, і на злощасному судні запанував спокій. Проте опівночі збунтувалися солдати й напали на офіцерів із ножами та шаблями; ті, хто не мав зброї, з люттю кинулися кусати супротивників. Людей скидали в море — оглушених, зарізаних; полетіли за борт і два барила з вином, і остання вода. Коли негідників угамували, пліт був усянений трупами.

Під час першого повстання робітник на ім'я Домінік, котрий долучився до заколотників, був скинутий у море. Почувши жалібний крик зрадника, інженер, який керував робітниками, кинувся у воду й витяг того за волосся. У Домініка на голові була рубана рана. У темряві його перев'язали, мерзотник повернувся до життя — і одразу ж знову долучився до заколоту. За другим разом милосердя до нього не мали: він загинув тієї ж ночі.

Нещасні, які залишилися в живих, були охоплені безумством. Хтось кинувся в море, хтось впав у заціпеніння, хтось кидався на своїх товаришів із шаблею, вимагаючи, щоб йому дали «куряче крильце». Мужній інженер, який врятував Домініка, марив, буцімто мандрує рівнинами Італії, а один з офіцерів казав йому: «Я пам'ятаю, що нас кинули напризволяще, але нічого не боюся: я написав губернатору, і за кілька годин нас врятують». Інженер, який у своєму маренні зберігав спокій, відказав: «Чи є у вас голуб, щоб спішно доправити цього листа?»

На шістдесятюх людей, які лишалися на плоту, зосталось одне барильце вина. Із застібок солдатської форми зробили гачки для риболовлі, один багнет загнули так, щоб можна було спіймати акулу. Коли акула при-

пливла і схопилася за той багнет, вона одним потужним рухом щелепи вирівняла його й попливла геть.

Аби продовжити життя нещасних, у хід ішли крайні засоби. Деякі з тих, хто пережив ніч заколотів, падали на мертві тіла, відрізали від них шматки й одразу пожирали. Більшість офіцерів від м'яса відмовилися, хоча один пропонував його прив'ялити, аби воно стало придатнішим у їжу. Хтось пробував жувати шкіряні портупеї й патронташі, шкіряні частини капелюхів — але користі з цього було мало. Один матрос намагався їсти власний кал, та в нього не вийшло.

Третій день був спокійний і погожий. Пасажири відпочивали, але жорстокі сни долучалися до мук голоду і спраги. Пліт, на якому було вже менш ніж половина початкової кількості пасажирів, піднявся над водою: таку несподівану вигоду принесли нічні заколоти. Однак пасажери все одно перебували по коліно у воді й відпочивати могли лише стоячи, збившись у щільну масу. На четвертий ранок вони помітили, що за ніч померло з десятків людей — їхні тіла було віддано морю, тільки одне залишили як запас провізії. О четвертій годині повз судно пронісся косяк летючих риб, і багато з них зачепилося за пліт і застрягло в ньому. Тої ночі вони їли рибу, але голод був такий великий, а порції такі малі, що багато хто додавав до риби й людське м'ясо, яке з тією приправою видалося менш відразливим. Навіть офіцери почали їсти його в такому вигляді.

Відтоді всі навчилися їсти людське м'ясо. Наступної ночі його додалося. Якись іспанці, італійці й негри, які не брали участі в попередніх заколотах, змовилися поскидати начальство за борт і втекти на берег, який, на їхню думку, був десь неподалік, прихопивши з собою цінності й речі, що висіли в торбі на щоглі. Знову спа-

лахнув запеклий бій, і злочасний пліт залила кров. Коли третій заколот було придушено, на борту лишилося не більш як тридцять людей і пліт знову піднявся. Практично всі були поранені, рани заливала солоня вода, лунали болісні зойки.

На сьомий день двоє солдатів сховалися за барилком з вином. Вони зробили в ньому отвір і почали пити крізь соломинку. Порушників було викрито й одразу викинуто в море, відповідно до проголошеного всім необхідного закону.

Настав час найжахливішого рішення. Перелік пасажирів показав, що на плоту двадцять сім людей. П'ятнадцятеро з них ще можуть протягти кілька днів; решта — з важкими пораненнями, ті, хто марив, — мали дуже невисокі шанси вижити. Але за той час, доки вони помруть, через них сильно скоротяться запаси. Було підраховано, що на всіх припадає тридцять-сорок пляшок вина. Призначити хворим половинну пайку означає поступово вбивати їх. Тож після обговорення, у якому панували жахливі й розпачливі настрої, п'ятнадцять здорових людей вирішили, що їхніх хворих товаришів заради блага тих, хто може залишитися в живих, потрібно викинути в море. Три матроси й солдат, чий серця закам'яніли від постійного споглядання смерті, виконали ці відразливі, але необхідні дії. Здорових було відділено від хворих, як чистих від нечистих.

Після цього жорсткого жертвопринесення решта п'ятнадцятеро людей викинули зброю за борт, залишивши тільки одну шаблю на випадок, якщо буде потрібно перерубати канат чи дерево. Запасів було на шість днів очікування загибелі.

Потім сталася невелика пригода, яку кожен тлумачив на свій лад. Білий метелик поширеного у Франції виду

раптом з'явився над їхніми головами й сів на вітрило. Хтось, хто очманів від голоду, сприйняв його як поживу. Іншим, хто, знесилений, майже нерухомо лежав на палубі, легкість, із якою несподіваний гість пурхав над їхніми головами, здалася знуцанням. Третім цей простий метелик видався добрим знаком, посланцем небес, подібним до білої голубки Ноя. Навіть скептики, які не визнавали божественного провидіння, сповнились обережної надії на близькість берега: адже чи далеко від суходолу залетить метелик?

Однак земля на обрії не з'являлася. Під палючим сонцем їх пекла немилосердна спрага, доки вони почали змочувати губи власною сечею. Вони пили її з маленьких олов'яних посудин, які ставили у воду, щоб швидше охолодити свою внутрішню рідину. Бувало так, що чиясь посудина пропадала, а потім поверталася порожньою. Один чоловік не міг присилувати себе пити сечу, незважаючи на спрагу. Хірург, який був на плоту, відзначив, що сечу одних людей пити легше, ніж інших. А також те, що безпосереднім наслідком пиття сечі є виробництво нової сечі.

Офіцер армії знайшов лимон, який хотів з'їсти сам; відчайдушні благання переконали його відмовитися від егоїзму. Також було знайдено тридцять зубців часнику, навколо яких теж почалася суперечка; якби ті, хто перебував на плоту, не позбулися зброї, крім однієї шаблі, то нового кровопролиття було б не уникнути. Також було виявлено дві пляшечки спиртового засобу для чищення зубів: одна-дві краплі, неохоче надані господарем, створювали на язичку приємне відчуття, яке на кілька секунд відганяло спрагу. Для охолодження тримали в роті шматочки олова. Флакон з-під трояндової есенції передавали з рук у руки: цей запах заспокоював.

На десятий день кілька людей, отримавши свою порцію вина, склали план напитися й скоїти самогубство: відрадити їх від цього було непросто, але вдалося. Пліт оточували акули, і деякі солдати, сповнившись відчаю, купалися на очах у великих риб. Восьмеро людей, розваживши, що земля десь зовсім недалеко, зробили інший пліт і зібралися тікати на ньому. Вийшла вузька конструкція з низькою щоглою й брезентовим вітрилом, але коли випробували, то хисткість того суденця довела їм безглуздість такого задуму — і від нього відмовилися.

На тринадцятий день цього жакіття сонце встало на безхмарному небі. П'ятнадцятеро нещасних піднесли молитви до Господа, поділили між собою вино, аж тут капітан піхоти угледів на обрії корабель, про що повідомив радісним вигуком. Усі подякували Богові, на плоту запанувала радість і піднесення. Пасажири вирівняли обручі від барила і прив'язали на кінці хустки; один чоловік виліз на щоглу й почав махати імпровізованими прапорцями. Усі не зводили очей із судна на обрії й намагалися вгадати, куди воно рухається. Комусь здавалося, що воно поволі наближається, комусь — що пливе в протилежний бік. Півгодини вони перебували між надією і розпачем. Потім корабель зник з очей.

Радість одразу змінилася відчаєм і горем; вони позаздрили тим, хто загинув раніше. Тоді, щоб знайти розраду вві сні, вони накрилися від палючого сонця тканиною і вляглися. Виникла пропозиція описати на папері їхні пригоди, підписати цей звіт і причепити на щоглу — може, якимось чином він дійде до рідних і уряду. Минули дві години жакливих роздумів, коли гармаш вийшов з укриття в передню частину плоту — і побачив на відстані одного льє «Аргус», який рухався до них на

всіх вітрилах. Чоловікові перехопило подих. Він простер руки до моря.

— Ми врятовані! — зрадів він. — Дивіться, до нас пливе бриг!

Усі були в захваті: навіть поранені виповзли дивитись, як наближається порятунок. Пасажири обіймались, і радість їхня подвоїлася, коли стало зрозуміло, що їхні рятівники — французи. Вони махали хустками й дякували Провидінню. «Аргус» підібрав вітрила й розвернувся правим бортом на відстані половини пістолетного пострілу від плоту. П'ятнадцять уцілілих, найсильніші з яких не протягли б уже й двох діб, були взяті на борт; командир і офіцери брига уважністю й турботою знову запалили в серцях страждальців вогонь життя. Ті, хто згодом описав у спогадах випробування, які випали на їхню долю, відзначили, що їхній порятунок був справжнім чудом і в цій події відчувався перст Божий.

Подорож фрегата почалася зі знамення, а скінчилася відлунням. Коли злочасний пліт на буксирі вирушив у море, на фрегаті лишилося сімнадцять людей. Залишені сам на сам із долею з власної волі, вони одразу обшукали корабель на предмет того, що не взяли з собою ті, хто відпливав, і що не пошкодила вода. Знайшлися галети, вино, бренді й шинка — досить на деякий час. Спочатку на судні панував спокій, адже товариші обіцяли повернутися й забрати їх. Але коли минуло сорок два дні, дванадцять людей із сімнадцяти вирішили пливати до землі. Для того вони зробили другий пліт з решти наявного на судні дерева, зв'язали його міцними канатами й сіли на нього. У них, як і в їхніх попередників, не було весел і навігаційного обладнання — лише блаженське вітрило. Із собою вони взяли трохи провізії й рештки надії. Однак через багато днів

маври, які мешкали на узбережжі понад Сахарою, підданці короля Заїда, знайшли решти того суденця й прийшли зі звісткою в Андар. Не було сумніву: люди на другому плоту пали жертвами тих морських чудовиськ, яких безліч водиться понад берегами Африки.

А тоді, немов на глум, це відлуння дало ще одне. На фрегаті лишалося п'ятеро. За кілька днів після відплиття другого плоту один матрос, який тоді відмовився на нього сідати, теж вирушив до берега. Третій пліт він зробити для себе не зміг, то спустив на воду курник. Може, саме з цього курника месьє Моде побачив фатальну перешкоду перед фрегатом того ранку, коли судно сіло на мілину. Але курник пішов на дно, і моряк загинув на відстані не більш ніж половини кабельтова від «Медузи».

— II —

Як перетворити катастрофу на витвір мистецтва?

Сьогодні цей процес автоматизовано. Вибухнув атомний реактор? За рік поставимо п'єсу на лондонській сцені. Убили президента? Ось вам книжка, чи фільм, чи фільм за книжкою, чи книжка за фільмом. Війна? Це робота для романістів. Серія жахливих убивств? Послухайте, що понаписували поети. Нам, звичайно, треба це зрозуміти, цю катастрофу — а щоб зрозуміти, потрібно її уявити, тож без образотворчого мистецтва ніяк. Також цю катастрофу потрібно хоч трохи виправдати й пробачити. Чому так сталося — звідки це шаленство природи, шаленство людини? Ну от — це принаймні дало нам витвір мистецтва. Може, для того й потрібні катастрофи.

Перед тим як писати картину, він поголив голову — це відомо всім. Зробив він це, щоб не могли вийти на люди,

замкнувся в майстерні й не виходив, доки не завершив свій шедевр. Чи не так усе було?

Експедиція розпочалася 17 червня 1816 року.

«Медуза» сіла на міліну 2 липня 1816 року.

Ті, хто залишився в живих, були врятовані з плоту 17 липня 1816 року.

Савіньї й Корреар опублікували розповідь про те, що пережили, у листопаді 1817 року.

Полотно для картини було куплене 24 лютого 1818 року.

Його було перенесено в більшу майстерню й натягнуто 28 червня 1818 року.

Завершив митець свою роботу у липні 1819 року.

28 серпня 1819 року, за три дні до відкриття Салону, Людовик XVIII оглянув картину й звернувся до художника зі словами, про які часопис *Moniteur Universel* написав: «одна з тих щасливих ремарок, які водночас оцінюють роботу й заохочують митця». Король сказав художнику: «Месьє Жеріко, вашу кораблетрощу страхінням не годиться називати».

Усе починається з правди життя. Митець прочитав спогади Савіньї й Корреара, зустрівся з ними, розпитав. Склав ціле досьє. Знайшов теслю з «Медузи», який залишився в живих, попросив його зробити макет плоту. На ньому розставив воскові фігурки, які зображували тих, хто вижив. Розклав навколо себе в майстерні власні начерки відрубаних голів і розітнутих кінцівок, аби сповнити повітря відчуттям смерті. На завершній картині можна впізнати обличчя Савіньї, Корреара й теслі. (Як вони, цікаво, почувалися, позуючи для зображення власних страждань?)

Малював він в абсолютно спокійному стані, згадує Антуан Альфонс Монфор, учень Ораса Верне; він не дуже енергійно рухав тілом і руками, тільки легкий рум'янець виказував його зосередженість. Працював він безпосередньо з чистого полотна, зробивши на ньому лише грубий начерк. Писав він стільки часу, скільки тривало світло (ця безжальність пояснювалася також технічною необхідністю: важкі олійні фарби, якими він користувався, швидко сохли), тож кожну частину, яку він починав, потрібно було того ж таки дня й закінчити. Як ми знаємо, він поголив свою світло-руду кучеряву голову — немов створив на ній знак «не турбувати». Але самотником він не був: у його дім, який він ділив з молодим помічником Луї-Алексісом Жамаром, приходили натурники, учні й друзі. Серед натурників був юний Делакура, з якого писано мертве тіло, що лежить обличчям донизу, витягнувши ліву руку.

Почнімо з того, що він не намалював. Не намалював він:

- 1) як «Медуза» сіла на міліну;
- 2) момент, коли були відпущені всі буксирні канати і пліт понесло в море;
- 3) нічні заколоти;
- 4) неминучий канібалізм;
- 5) масове вбивство з метою врятувати тих, хто має шанси вижити;
- 6) приліт метелика;
- 7) людей по пояс, по коліно, по кісточки у воді;
- 8) сам момент порятунку.

Іншими словами, він передусім не бажав: 1) політичної заангажованості; 2) символізму; 3) театральності; 4) шокувати глядача; 5) вжахнути його; 6) сентименталізму; 7) документальності й 8) прямолінійності.

Зауваги

1) «Медуза» — це був і розбитий корабель, і новина, і картина; а також прецедент. Бонапартисти різко критикували монархістів. Поведінка капітана корабля показувала: а) непрофесіоналізм і корупцію роялістського флоту; б) загальне бездушне ставлення панівного класу до нижчих. Паралелі між кораблем на міліні і державою могли бути очевидними й грубими.

2) Савіньї і Корреар, мимовільні учасники подій та співавтори першої розповіді про кораблетрошу, надсилали в парламент клопотання про компенсацію для жертв і покарання винних офіцерів. Знехтувані офіційним судом, вони звернулися до громадської думки, написавши книжку. Відтак Корреар розпочав кар'єру видавця й памфлетиста, заснувавши книгарню «На уламках “Медузи”»; вона стала місцем зустрічі незадоволених політичною ситуацією. Можемо уявити собі картину, де показано момент відпускання канатів: змах сокири, яка зблискує на сонці; офіцер, розвернувшись спиною до плоту, спокійно розв'язує вузол... Вийшов би чудовий мальований памфлет.

3) Заколот — то була та сцена, яку Жеріко мало не намалював. До нас дійшло декілька шкідців. Ніч, буря, важкі хвилі, рване вітрило, хтось тоне, тут змахи шабель, там рукопашний бій, оголені тіла. А в чому ж річ, що не так? Передусім, це дуже скидається на бійку в салуні у вестернах середньої руки, бійку, до якої долучаються всі: той кулаком, той стільцем, той пляшкою по голові, хтось гойдається на люстрі й роздає копняки важкими черевиками. Забагато всього відбувається. Можна показати менше, але тим сказати більше.

Начерки заколоту нагадують традиційні зображення Страшного Суду, де винних відділяють від невинних і за-

колотники падають у прокляте місце. Це була б оманлива алузія. На плоту перемагала не чеснота, а сила, і милосердю там місця не лишалося. Підтекст такої версії був би той, що Бог належить до офіцерського чину. Може, тоді так і було. А Ной був офіцером?

4) Сцен канібалізму в західному мистецтві мало. Делікатність? Малоймовірно: західне мистецтво не соромиться виколотих очей, відрубаних голів у торбах, жертвовного відрубання грудей, обрізання, розп'яття. Понад те, канібалізм був язичницькою практикою, зображення якої, з одного боку, було б повчально-засуджувальним, а з іншого — приваблювало б увагу глядача, викликаючи в нього збудження, котре б той уголос не визнав. Але просто одні речі малюють рідше, ніж інші. Ось, приміром, офіцер Ной. Зображень Ковчега у світовому мистецтві на диво мало. Химерне жартівливе американське зображення, похмуре — Якопо Бассано в Прадо, а поза тим небагато спадає на думку. Адам і Єва, вигнання з Раю, Благовіщення, Страшний Суд — ці сюжети всі поважні художники малювали. А Ной у Ковчезі? Поворотний момент людської історії, бурхливе море, колоритні тварини, Боже втручання в людські справи: без сумніву, всі необхідні елементи на місці. Чому ж така бідна іконографія? Може, не було однієї настільки видатної картини, яка б надала Ковчегу як сюжету імпульсу й популярності. Чи в самій історії щось таке: може, митці погоджувалися, що Потоп не з кращої точки зору показує Бога?

Жеріко зробив один начерк канібалізму на плоту. Зловлений момент антропофагії виглядав так: м'язистий чоловік гризе лікоть м'язистого трупа. Це майже комічно. Тон, у кожному разі, тут становив би проблему.

5) Картина — це мить. Що б ми подумали, побачивши сцену, де три моряки й солдат викидають людей з плоту

в море? Що жертви вже мертві? Чи якщо живі, то чому їх убивають — хочуть забрати їхні цінності? Карикатуристам іноді проблематично пояснити сенс своїх жартів, так що в результаті можна побачити, як торгівець газетами стоїть біля щита, на якому написано якийсь дохідливий заголовок. До нашої картини подібну інформацію можна було б викласти у такому вигляді: ПЕЧАЛЬНА СЦЕНА НА ПЛОТУ «МЕДУЗИ»: НЕЩАСНІ ЖЕРТВИ КОРАБЛЕТРОЩІ, ВІДЧУВАЮЧИ МУКИ СОВІСТІ, РОЗУМІЮТЬ, ЩО ЗАПАСІВ НА БОРТУ ЗАМАЛО, ТОЖ УХВАЛЮЮТЬ ТРАГІЧНЕ, АЛЕ НЕОБХІДНЕ РІШЕННЯ ПОЗБУТИСЯ ПОРАНЕНИХ ЗАРАДИ ТОГО, ЩОБ ЗДОРОВІШІ МАЛИ БІЛЬШЕ ШАНСІВ ВИЖИТИ. Оце приблизно таке дохідливе пояснення.

Та й «Пліт “Медузи”», до речі, називається, не «Плотом “Медузи”». У салонному каталозі картину назвали «Scène de naufrage» — «Сцена кораблетроші». Обережний політичний хід? Можливо. Але й корисна вказівка для глядача: це картина, а не те, що художник думає з того приводу.

б) У виконанні інших художників приліт метелика уявити нескладно. Але це має вигляд доволі грубого сентиментального прийому, чи ж не так? Навіть якщо вдасться взяти правильну тональність, виникають дві великі проблеми. По-перше, це виглядатиме неправдоподібно — хоча саме так усе й було; правда не завжди переконлива. По-друге, білий метелик з розмахом крил шість-вісім сантиметрів над плотом двадцять на сім метрів викликає неабиякі питання щодо масштабу.

7) Якщо пліт занурився під воду, його намалювати неможливо. Фігури виступатимуть із моря, як лава афродит анадіомен. І якщо плота не видно, то виникають серйозні формальні проблеми: усі стоять, бо якщо лягти, то можна потонути, — полотно перевантажене вертикалями;

потрібна якась надзвичайна вигадливість. Краще вже дочекатися того моменту, коли більше людей померло, пліт виступив з води й горизонталь стала повністю доступна.

8) Наближається шлюпка з «Аргуса», люди на плоту простягають руки, насилу залазять у шлюпку, рятувальники і врятовані надзвичайно, до болю, відрізняються, сцена сповнена виснаження й радості — дуже емоційно, без сумніву. Жеріко зробив кілька ескізів моменту порятунку. Могла б вийти потужна картина, тільки трохи... прямолінійна.

Цього всього митець не зобразив.

Що ж він у такому разі намалював? Чи пак, що, на перший погляд, намальовано? Уявімо собі, що нічого не знаємо, і погляньмо свіжим оком. Придивімося до «Сцени кораблетрощі», як люди, не знайомі з історією морських походів Франції. Ми бачимо, як змучені люди на плоту махають маленькому кораблику на обрії (не можна не помітити, що те далеке судно не більше за того метелика, якби той був зображений на картині). Перша наша думка: це момент появи судна, яке їх порятує. Це відчуття виникає від невтомної любові до хепі-ендів, а ще від питання, яке виникає в нас на якомусь рівні свідомості: звідки б ми дізналися про тих, хто був на тому плоту, якби їх *не* врятували?

Що підтримує це припущення? Корабель на обрії, сонце на обрії (хоч його й не видно), яке освітлює сцену жовтим. Напевне, це світанок, гадаємо ми, і корабель приходить із сонцем, яке приносить новий день, надію і рятунок; чорні (дуже чорні) хмари над головою скоро розвіються. А якщо це захід сонця? Ранній ранок і вечір легко сплутати. А якщо сонце сідає і корабель ось-ось зникне з ним, а попереду в загублених у морі людей безнадійна ніч, чорна, як хмари над головою? У сум'ятті

ми придивляємося, куди роздувається вітрило — до рятівників чи від них, чи може розвіятися ця зловісна хмара; але це не дуже допомагає — вітер на картині віє і не вперед, і не назад, і справа наліво, а обмеженість рами не дає нам дізнатися більше про те, чи погода сприятлива. До того ж нерішуче спливає ще одна ймовірність: може, сонце сходить, але судно не пливе на порятунок. Так доля недвозначно відрікається: сонце сходить — *тільки не для вас*.

Не без роздратування свіже око передає справу обізнаному. Звіримо «Сцену кораблетрощі» з оповіддю Савіньї й Корреара. Очевидно, Жеріко зобразив не той момент, який спричинився до порятунку: це сталося по-іншому — бриг раптово наблизився до плоту, і всі зраділи. Ні, це інший час, коли «Аргус» виник на обрії на болісно-чекальні півгодини. Порівнюючи картину з оповіддю, одразу помічаємо: Жеріко не намалював у чоловіка на щоглі випрямлені обручі від бочки з хустками на них. Натомість цього чоловіка, який стоїть на бочці й махає великим шматком тканини, підтримують товариші. Ми замислюємося над цією зміною і визнаємо її перевагу: реальність пропонувала митцеві картинку в душі «мавпа на стовпі», а мистецтво дало вагоміший фокус і додаткову вертикаль.

Але не ставаймо обізнаними занадто швидко. Повернімося з питанням до ображеного свіжого ока. Хай незрозуміло, що з погодою, але про що нам скаже склад команди? Почнімо, наприклад, із кількості. На борту двадцять фігур. Двоє активно махають, один цілеспрямовано вказує на корабель, двоє активно простягають руки в благальному жесті, один щосили підтримує того, хто махає, стоячи на бочці: шість на користь порятунку й надії. Відтак бачимо п'ять фігур (двоє долілиць, троє

горілиць), які чи то мертві, чи вмирають, а також одного сивого чоловіка, який сидить спиною до поміченого «Аргуса» в скорботній позі: шість проти. Посередині (і за простором, і за настроєм) бачимо ще вісім фігур: один наполовину благає, наполовину підтримує, троє без особливого виразу дивляться на того, хто махає кораблю, один — болісно; двоє у профіль відповідно дивляться на хвилі, які насувають і які вже пройшли; плюс одна темна фігура в найтемнішій, найдужче пошкодженій частині полотна, яка зронила голову на руки (і рве на собі волосся?). Шість, шість і вісім — чіткої більшості немає.

(Двадцять? — питає обізнане око. Але Савіньї з Корраром стверджували, що вижило лише п'ятнадцять людей. Отже, ті п'ятеро, які здаються непритомними, можливо, вже загинули? Так. А як же оте останнє скорочення чисельності, коли останні п'ятнадцятеро здорових скинули в море тринадцять поранених товаришів? Жеріко витяг декого з них із глибин заради композиції. І невже мертві втрачають своє право в голосуванні: надія чи відчай? Практично — так, але з огляду на настрій картини — ні.)

Так що структура збалансована: шість за, шість проти, вісім «не знаю». Наші двоє очей, свіже та обізнане, мружаться і блукають картиною. Їх дедалі частіше приваблює не очевидний центр уваги — чоловік на бочці, а скорботна фігура зліва на першому плані, єдиний, хто дивитися на нас. На його коліна приліг молодший чоловік, який — за нашими підрахунками — безсумнівно, мертвий. Старий відвернувся від усіх живих на плоту: у його позі покірність долі, смуток, відчай; він також позначений сивиною і червоною тканиною, накинutoю на спину й потилицю. Він, здається, прибудився з якогось іншого жанру — чи не пуссенівський літній чоло-

вік, який загубився. (Дурниці! — сердиться обізнане око. Пуссен? Герен і Грош, якщо вам так треба знати. А мертвий «син»? Суміш Герена, Жироде й Прюдона.) Що робить «батько»? а) оплакує мертвого (сина? друга?), який лежить на його колінах; б) усвідомлює, що порятунку не буде; в) міркує, що навіть якщо їх і буде врятовано, то йому вже все одно, бо зараз він тримає в руках смерть? (До речі, зауважує обізнане око, є недоліки в обізнаності, є й недоліки у свіжості й необізнаності. Ви б, наприклад, ніколи не здогадалися, що «батько і син» — це пом'якшений мотив канібалізму? Як група вони вперше з'являються на єдиному збереженому ескізі Жеріко, де він зобразив канібалізм; а кожен освічений сучасник, безумовно, згадав би дантівський опис графа Уголіно, який, замкнений у своїй пізанській вежі, оплакує смерть своїх дітей — яких він з'їв. Чи тепер зрозуміло?)

Хай якими, на наш погляд, будуть думки сивого чоловіка, його присутність наділена такою самою потужною силою, як і фігура чоловіка, що махає кораблю. Ця протипага наводить нас на такий висновок: картина зображує момент, коли «Аргус» було помічено вперше. Судно було на очах чверть години — і дає пасажирам плота п'ятнадцять хвилин. Хтось вважає, що корабель пливе до них; дехто — зокрема й наймудріша голова на борту — знає, що він пливе від них і порятунку не буде. Ця фігура схиляє нас читати «Сцену кораблетрощі» як образ обманутої надії.

Ті, хто бачив картину Жеріко на стінах Салону 1819 року, майже всі без винятку знали, що дивляться на тих, хто страждав на плоту «Медузи»; знали, що корабель, який видніє на обрії, врятує їх (хай і не за першої зустрічі), а також що історія з сенегальською експедицією пере-

росла у великий політичний скандал. Але картина живе довше за власну історію. Релігія руйнується, а ікона лишається; оповідь забувається, а її образ усе одно вабить глядача (свіже око торжествує — на зло обізнаному). Сьогодні, коли ми дивимося на «Сцену кораблетроші», то важко всім серцем обурюватися діями Юга Дюруа де Шомарея, капітана експедиції, або ж міністра, котрий його призначив, або флотського офіцера, який відмовився бути шкіпером плоту, або солдатів, що відпустили троси, або заколотників. (Дійсно, історія демократизує наші симпатії. Мабуть, солдатів зробив такими жорстокими досвід війни? А капітан, певно, жертва тепличного виховання? А ми самі готові ствердити, що в тих умовах повелися б героїчно?) Час розчиняє історію у формах, кольорах, емоціях. Сучасні, необізнані, ми заново уявляємо собі цю історію: чи голосуємо за оптимістичне ранкове небо, чи за сивочолого скорботного чоловіка? Чи, врешті, віримо рівною мірою обом версіям? Око може перемикатися від настрою до настрою, від інтерпретації до інтерпретації: може, так і має бути?

8а) Те, що сталося далі, він майже намалював. Два олійні ескізи 1818 року, які за композицією найближчі до остаточної версії, мають помітну відмінність: судно, увагу якого привертають, перебуває значно ближче. Ми бачимо його обриси, вітрила і щогли. Воно показане в профіль, перебуває в крайній правій частині полотна і щойно розпочало свій болісний рух намальованим обрієм. Звідти ще, безумовно, не видно плота. Ці попередні ескізи впливають на глядача більш активно, кінетично: у нас виникає відчуття, що за кілька хвилин оце відчайдушне махання хусткою приверне увагу, і тоді

картина стане не зафіксованою миттю, а полине у власне майбутнє з питанням: чи побачить отой корабель, що скраю, пліт? Натомість остаточна версія «Кораблетрощі» менш активна, і її питання не настільки чітке. Сигнали видаються більш марними, а небезпека, яка нависла над людьми на плоту, жахає сильніше. Які в них шанси на порятунок? Крапля в морі.

Вісім місяців він провів у своїй майстерні. Приблизно тоді він намалював автопортрет із тим похмурим, доволі підозріливим поглядом, яким художники часто дивляться в дзеркало; нечиста совість наводить нас на думку, що цей осуд спрямований на нас, хоча насправді він здебільшого адресований натурі. Борода в митця коротка, волосся накрите грецькою фескою з китицею (ми чули тільки про те, що він постригся, коли починав картину, але за вісім місяців волосся відростає: скільки ще стрижок було потрібно?). Він скидається на пірата, нас вражає його рішучість і лють, готовність прийняти виклик і зійти на велетенський пліт «Кораблетрощі». До речі, дивовижною є ширина його пензлів. З товщини його мазків Монфор відзначає, що Жеріко використовував дуже широкі пензлі, але порівняно з пензлями інших художників ті були доволі невеликі. Малі пензлі, але важка олійна фарба, яка швидко сохне.

Пам'ятаймо його за роботою. Спокуса все схематизувати, звести восьмимісячну працю над картиною до набору попередніх замальовок, — нормальне явище, але цьому треба опиратися. Митець доволі високий на зріст, сильний, худорлявий, з дуже гарними ногами, які можна порівняти з ногами ефеба, який приборкує коня в центрі його «Бігу вільних коней». Стоячи перед своєю

«Кораблетрощею», він працює напружено й зосереджено, потребує абсолютної тиші: рипіння пересунутого стільця було б досить, аби розірвати невидиму нитку між оком і кінчиком пензля. Він наносить великі фігури безпосередньо на полотно, накидавши там тільки контур. Коли робота на середині, то здається, ніби на білій стіні висить ряд скульптур.

Пам'ятаймо його замкненим у майстерні, захопленою роботою — він перебуває в русі, він десь помиляється. Коли ми бачимо результат тих восьми місяців, то його рух до цієї мети здається неухильним. Ми починаємо з шедевра й прокручуємо час назад, проминаємо відкинуті ідеї та промахи; але для нього відкинуті потім ідеї були злетами й сплесками, а те, що ми одразу сприймаємо як належне, він побачив лише в кінці. Для нас такий фінал неунікний — але не для нього. Ми повинні залишити місце для ризику, для щасливого відкриття, навіть для блефу. Пояснити це можна лише словами, але треба також спробувати й забути всі слова. Картина може бути подана як низка рішень, пронумерованих від 1) до 8а), але треба розуміти, що вони є лише примітками до почуттів. Ми повинні не забувати про нерви й емоції. Митця не несе швидка течія на сонячне плесо завершеної картини — він намагається тримати курс у відкрите море, де хвилі борються між собою.

Починається, звичайно, з життєвої правди, але коли процес набирає обертів, важливішою є художня правда. Події відбувалися зовсім не так, цифри неточні, канібалізм зведено до літературної алюзії; «батько і син» документально нічим не виправдані, компанія навколо бочки — тим паче. На плоту навели лад, немов перед візитом монарха зі слабким шлунком: чемно сховали шматки людського м'яса, які в'ялилися на сонці, а во-

лосся в усіх таке акуратне, як новенький пензель художника.

У міру того як Жеріко формував остаточну композицію, основними стали питання форми. Він працює з фокусом, вирізає, підганяє. Лінія обрїю то підіймається, то опускається (якщо чоловік, який махає хусткою, буде нижче за горизонт, то весь пліт буде похмуро оточений морем; якщо буде занадто високо над обрїєм — то надія буде вища). Жеріко зменшує довколишні ділянки неба і моря й кидає нас просто на пліт, хочемо ми того чи ні. Він збільшує відстань між потерпілими і судном, яке їх врятує. Добирає позиції для кожної фігури. Наскільки часто на картині стільки персонажів опиняються спинами до глядача?

І які ж то гарні, мускулясті спини. Тут ми ніяковіємо, хоча й не потрібно. Наївне питання часто виявляється центральним. Тож спитаймо. *Чому в людей, які мучилися голодом і спрагою, такий здоровий вигляд?* Ми захоплюємося тим, що Жеріко знайшов теслю з «Медузи» і з його допомогою зробив модель плота, але... але якщо він доклав таких зусиль, щоб правильно намалювати пліт, то чому по-іншому поставився до його мешканців? Ми можемо зрозуміти, навіщо людину з хусткою перетворювати на окрему вертикаль, навіщо для формальної структури «зайві» мертві тіла. Але чому ж усі — мертві в тому числі — такі мускулясті, такі... здорові? Де рани, шрами, схуднення, хвороби? Ці люди пили власну сечу, гризли шкіру своїх капелюхів, їли своїх товаришів. П'ятеро з цих п'ятнадцяти після порятунку протягли зовсім недовго. То чому ж у них такий вигляд, ніби вони щойно вийшли з тренажерного залу?

Коли телекомпанії знімають документальне кіно про концтабори, око — обізнане чи ні — завжди притягують

ці постаті в робах. Їхні голови можуть бути поголені, плечі опущені, нігті без слідів лаку, але все одно в них бринить сила. Коли ми дивимося, як на екрані вони стоять у черзі за мискою баланди, в яку охоронець зневажливо плює, то поза екраном уявляємо, як вони добре і з апетитом їдять біля польової кухні. Чи не є «Сцена кораблетрощі» аномальною попередницею такого явища? У виконанні інших митців це б змусило нас замислитись. Але Жеріко, який зображував шаленство, трупи й відрубані голови... Одного разу він зупинив на вулиці свого знайомого, хворого на жовтяницю, і сказав йому, що той дуже гарно виглядає. Такий митець навряд чи став би пасувати перед плоттю на межі виживання.

Тож уявімо ще одну річ, якої він не намалював: «Сцена кораблетрощі», де всі ролі роздано виснаженим людям. Усохла плоть, гнійні рани, бухенвальдські шоки: такі деталі б у нас із легкістю викликали жаль, співчуття. З наших очей полилася б вода, солоня, як та, що на картині. Але це було б занадто швидко: картина б діяла на нас занадто безпосередньо. Охлялі, обірвані, загублені в морі люди перебувають у тому самому емоційному регістрі, що й той метелик: перше занадто легко викликає в нас скорботу, а друге — співчуття. Нехитрий трюк.

Натомість Жеріко хоче від нас емоцій, що перебувають поза жалем і обуренням, хоча ті два почуття, як попутники, легко приєднаються до головного. Усе в «Сцені кораблетрощі» сповнене м'язової сили й динамізму. Фігури на плоту подібні до хвиль — і під ними, і в них кипить енергія океану. Якби вони були зображені правдоподібно виснаженими, то стали би просто краплями піни, а не провідниками енергій. Адже око глядача несе хвилею — саме так: не заманюється, а переноситься припливною силою на гребінь фігури з хусткою, а відтак опускається

до підніжжя — до безутішного старого, потім убік до бездиханного тіла праворуч, яке пов'язує нас із справжніми хвилями й перетікає в них. Це відбувається саме так тому, що фігури самі досить потужні, щоб переносити цю силу: полотно випускає на волю глибші, підводні емоції, які можуть переноситися між течіями надії і відчаю, піднесення, паніки і смирення.

Що ж сталося? Картина зірвалася з якоря історії. Це вже не «Сцена кораблетроші» і тим більше не «Пліт “Медузи”». Ми не просто уявляємо жах, пережитий тими, хто опинився на злочасному плоті, ми не просто стаємо страждальцями. Вони стають нами. І таємниця картини полягає в розподілі енергії. Погляньте на неї знову: на потужну хвилю, що наростає в цих мускулястих спинах, коли вони тягнуться до цятки рятувального корабля. Уся ця напруга — чим завершиться? На оцей приплив, що його утворюють форми на картині, не видно відповіді — так само як і на більшість людських почуттів. Не лише надія, а й будь-яке нелегке прагнення й жадання: честолюбство, ненависть, любов (особливо любов!) — як же рідко наші почуття зустрічають той предмет, на який, як видається, заслуговують! Як безнадійно ми махаємо в далечінь, які темні небеса, які високі хвилі! Ми всі загублені в морі, нас носить між надією і відчаєм, ми кличемо когось, хто, може, так ніколи й не прийде нам на порятунок. Катастрофа стала мистецтвом; але цей процес — не на зменшення. Ця дія звільняє, збільшує, роз'яснює. Катастрофа стала мистецтвом — та й, зрештою, для того вона і є.

А що ж та інша катастрофа, Потоп? Що ж, іконографія Ноя-офіцера починається так, як ми могли б собі уявити. Перші десять чи більше століть християнства Ковчег (звичай показаний як просто ящик чи саркофаг: отже,

порятунок Ноя подано як передбачення виходу Христа з могили) часто з'являється в ілюстрованих рукописах і на вітражах, у соборній скульптурі. Ной — особа популярна, ми можемо побачити його на бронзових дверях Сан-Дзено у Вероні, на західному фасаді Німського собору і на східному — Лінкольнського; він пливе фресками на Кампо-Санто в Пізі й у Санта-Марія-Новеллі у Флоренції; він кидає якір на мозаїці в Монреалі, у флорентійському баптистерії, у венеційському соборі Святого Марка.

А де ж великі картини, незабутні образи, до яких привели ті, попередні? Що сталося — чи води Потопу висохли? Не зовсім — просто Мікеланджело відвів їх. У Сикстинській капелі Ковчег (тут уже більше схожий на плавучу естраду, ніж на судно) уперше втрачає головну роль у композиції; його відсунуто на задній план. На першому ж плані — стражденні постаті приречених, які залишилися на загибель у той час, коли обраний Ной і його родина врятовані. Наголос тут перенесено на засуджених, покинутих напризволяще грішників, відбракований Господній матеріал. (Чи дозволимо собі вважати Мікеланджело раціоналістом, рукою якого рухало співчуття, який натяком засуджує безсердечність Бога? Або ж розважимо, що Мікеланджело був чоловіком побожним і точно виконав папське замовлення, показавши, що буде з нами, якщо оберемо несправедний шлях? Можливо, рішення мало суто естетичне підґрунтя — митцеві цікавіше було зобразити ламані пози приречених, ніж чемно намалювати черговий дерев'яний ящик Ковчег.) У будь-якому разі Мікеланджело переорієнтував тему — і вдихнув у неї нове життя. Бальдассаре Перуцці і Рафаель пішли його шляхом; малярі й ілюстратори дедалі більше концен-

трувалися на приречених, а не на спасених. І в міру того як ця інновація ставала традицією, сам Ковчег відпливав далі й далі, відсувався на обрій, як «Аргус» на картині Жеріко в міру формування остаточного задуму. Вітер віє, хвилі ходять: Ковчег допливає до обрію і перетинає його. На «Потопі» Пуссена вже й судна ніде не видно; ми лишаємося разом зі страждальцями, які не отримали квитка й не вміють плавати — тими, кого вперше показали нам Мікеланджело і Рафаель. Старий Ной відплив в історію мистецтва.

Три реакції на «Сцену кораблетрощі»:

а) Салонні критики нарікали, що, хоча вони й знайомі з подіями, зображеними на картині, художник ніяк не показав національності жертв, не вказав, під чийми небесами розгорнулася ця трагедія і коли саме. Власне, саме цього митець і хотів.

б) Делакруа 1855 року, майже через сорок років по тому, згадує, як уперше побачив «Медузу» в процесі творення: «Враження було таке сильне, що, вийшовши з майстерні, я кинувся бігти і біг як шалений усю дорогу додому, до вулиці де ля Планш, що на краю передмістя Сен-Жермен.

в) Жеріко на смертному одрі відказав комусь, хто нагадав про це полотно: «Та, подумаєш, картинка!»

І ось ми її маємо — мить найжахливішої муки на плоту, підхоплену, преображену, виправдану мистецтвом, перетворену на пружний і вагомий образ, потім вкриту лаком, вправлену в раму, розміщену у відомій галереї, покликану ілюструвати стан, у якому перебуває людство, зафіксовану, остаточну, яка ніде вже не дінеться. Чи саме це ми маємо? А все-таки ні. Люди вмирають,

дерево гниє — і мистецькі витвори тут винятком не стають. Емоційна структура полотна Жеріко, коливання між надією і відчаєм, посилена фарбою: на плоту є дуже яскраво освітлені ділянки, а є місця, де дуже темно. Аби якомога сильніше зачорнити тінь, Жеріко використовував чимало бітуму, щоб вийшло потрібне тло — то сліпуче, то непроглядне. Однак бітум є речовиною хімічно нестабільною, і з того моменту, як Людовик XVIII поглянув на це полотно, триває невблаганний процес руйнування кольорів поверхні. «Не встигаємо ми прийти в цей світ, — сказав Флобер, — як від нас починають відвалюватися шматки». Шедевр, щойно завершений, не застигає — він рухається далі, тільки вже вниз. Один провідний спеціаліст із Жеріко стверджує, що сьогодні картина «частково зруйнована». І, без сумніву, якщо обстежити раму, там знайдеться крихітна шашіль, що знайшла в ній собі притулок.

6

ГОРА

Цок-цок-цок-цок. Цок. Цок-цок-цок-цок. Цок. Наче годинник трохи збився з ритму, ніби час починає марити. Мабуть, такий погляд на речі міг би здатися відповідним, міркував полковник, але не той випадок. Важливо триматися того, що знаєш напевне до самого кінця, — а надто в самому кінці. Він знав — це не так. Ще не час. То не б'є його годину, це навіть не якийсь далекий годинник.

Полковник Фергюссон лежав у холодній квадратній спальні у своєму холодному квадратному будинку в трьох милях від Дубліна й наслухав цокання над головою. Була перша година ночі, безвітряної листопадової ночі 1837 року. Його дочка Аманда — штивний профіль, витягнуті губи — сиділа коло ліжка, бубоніла якусь свою релігійну абракадабру. Коло її ліктя рівним полум'ям горіла свічка — і стан її був кращий, аніж полковникового серця, за словами цього пітного дурня-лікаря, в якого після прізвища стоять якісь буквочки.

Це провокація, от що, думав полковник. Ось він на смертному одрі, готується до забуття, а вона сидить поряд і читає останню брошуру Ноя Парсона¹. До самого кінця активно не погоджується. Полковник Фергюссон уже давно припинив спроби зрозуміти, як так вийшло. Як же дитина, що її він найдужче любив, не успадкувала ні його чуттів, ні поглядів на світ, які він із такими труднощами здобув? Це було прикро. Якби він не любив її всім серцем, то вважав би релігійною ідіоткою. І все одно, попри все, попри цей живий, утілений доказ, полковник зберігав віру в те, що світ здатен рухатися вперед, віру в людський поступ, у те,

¹ Полковник має проблеми з запам'ятовуванням імен, незрідка їх перекручує, що буде помітно й далі. Насправді тут мається на увазі пуританський священик і педагог превелібний Авраам Пірсон, засновник Єльського університету.

що забобони колись буде подолано. А проте це все було дуже дивно.

Цок-цок-цок-цок. Цок. Звук над головою не стихав. Чотири-п'ять гучних клацань — тиша — глухе відлуння. Полковник помічав, що цокання відволікає Аманду від читання, хоча та цього не показувала. Просто він уже відчував такі речі, стільки проживши поряд. Він точно розумів, що вона не по вуха заглибилась у свого превелебного Авраама. І розумів: вона сама винна, що він її так добре знає. Казав же їй вийти за того лейтенанта, який просив її руки — його імені полковник уже не міг згадати. Вона й щодо цього сперечалася. Казала, що любить батька більше, ніж того залицяльника у формі. Полковник казав, що це не причина, та й узагалі, він просто помре при ній, і все. Аманда плакала й казала, що йому не треба так говорити. Але ж він мав рацію, хіба ні? Саме це й мало статися, а то як же?

Аманда Фергюссон тепер поклала книжку на коліна й стривожено поглянула на стелю. Той жук віщував недобре. Усім відомо, що такий звук — прикмета смерті когось у домі протягом року. Це давнє повір'я. Вона поглянула на батька — чи той спить. Полковник Фергюссон заплющив очі й рівно, глибоко, як ковальський міх, дихав носом. Але Аманда знала його досить добре, щоб розуміти: він удає. Це дуже на нього схоже. Він завжди хитрував з нею.

Як і тоді, коли він повіз її в Дублін одного вітряного лютневого дня в 1821 році. Аманді було сімнадцять, і тоді вона всюди носила з собою альбом, як сьогодні — релігійні брошури. Її тоді дуже схвилювала новина про виставку в Єгипетській залі Баллока на Піккаділлі в Лондоні — там показували Велику Картину месье Джерріко завдовжки 24 фути, а висотою 18, на якій була зображена врятована після кораблетрощі частина команди французького фрегата «Медуза» на плоту. Вхідний квиток —

1 шилінг, опис — 6 пенсів; і 50 тисяч глядачів заплатили за те, щоб поглянути на новий шедевр закордонного мистецтва, який демонструвався поряд із постійною експозицією — великою колекцією скам'янілостей містера Баллока (25 тисяч одиниць) і «Пантеріоном» — виставкою опудал диких звірів. Тепер полотно привезли в Дублін, де його виставили в Ротонді: вхід — 1 шилінг 8 пенсів, опис — 5 пенсів.

Батько вибрав Аманду з-поміж шістьох дітей під приводом її не по роках великих успіхів в акварелі — принаймні так заявив полковник Фергюссон, учергове пояснюючи свою природну симпатію. Тільки от пішли вони не до Ротонди, як він обіцяв, а на конкурентний атракціон, який рекламували в щоденному листку новин і оголошень *Saunder's* — той самий, що не дав Великій картині месє Джерріко такого успіху в Дубліні, як у Лондоні. Полковник Фергюссон повів дочку до Павільйону, де вони подивилися рухому морську панораму Маршалла, що зображувала аварію французького фрегата «Медуза» і його нещасливий пліт. Місце у передніх рядах — 1 шилінг 8 пенсів, у задніх — 10, дітям передні місця за півціни. «У Павільйоні завжди тепло завдяки спеціально облаштованому пічному опаленню».

У той час коли в Ротонді демонстрували просто двадцять чотири фути на вісімнадцять нерухомого кольорового полотна, тут показували приблизно 10 тисяч квадратних футів рухомого. Перед глядачами виникали й поступово розгорталися величезні картини: не одна-єдина сцена, а вся історія кораблетрощі пройшла перед їхніми очима. Епізод за епізодом кольорові лампи рухалися полотном, а оркестр надавав подіям драматизму. Це видовище завжди зворушувало публіку — вона аплодувала, і полковник Фергюссон сильно штовхав дочку в бік на особливо виразних

моментах видовища. У шостій сцені бідолашні французи на плоту були показані приблизно в тих самих позах, як їх уперше зобразив месьє Джерріко. Але наскільки грандіозніше, зазначив полковник Фергюссон, бачити їхнє благання рухомим і в супроводі музики, про яку він навіщось сказав, що та зветься «Хай живе Енріко».

— Це крок уперед, — захоплено відзначив полковник, виходячи з Павільйону. — Художникам доведеться по-сунутися зі своїми пензлями.

Аманда нічого не сказала, але наступного тижня знову поїхала до Дубліна з одним зі своїх п'яти братів-сестер — і цього разу все-таки пішла до Ротонди. Там на неї справило велике враження полотно Джерріко, яке, попри свою нерухомість, було для неї значно більше сповнене руху, світла й навіть музики — так, на свій лад воно містило їх більше, ніж ота вульгарна Панорама. Саме це дочка й розповіла батькові, повернувшись.

Полковник Фергюссон на таку впертість і зухвальство тільки поблажливо покивав, але зберігав спокій. Та 5 березня він між іншим показав своїй улюбленій дочці свіже оголошення в *Saunders's*: там було сказано, що містер Баллок знизив — очевидно, був *змушений*, відзначив полковник — ціну за квиток на своє нерухоме видовище до всього-навсього десяти пенсів. Наприкінці місяця полковник Фергюссон переказав їй новину, що оту французьку картинку в Ротонді вже й закрили через брак глядачів, тоді як рухому панораму Маршалла й далі показують тричі на день публіці, яка гріється спеціально облаштованим пічним опаленням.

— Це рух уперед, — повторив полковник у червні того ж таки року, сходивши на прощальну виставу до Павільйону вже без компанії.

— Сама по собі новизна — ще не ознака цінності, — відповіла дочка, дещо надто зухвало як на свої літа.

Цок-цок-цок-цок. Цок. Удаваний сон полковника Фергюссона дратував його дедалі сильніше. Хай йому чорт, думав він, як же важко вмирати. От не дають просто вмерти і все, так, як хочеш. Треба помирати на умовах інших людей — і це така нудьга і тягомотина, хоч як ти їх любиш. Він розплющив очі й приготувався виправити дочку вже кількасотий раз за їхнє спільне життя.

— Це любов, — раптом сказав він. — Любов — і більш нічого.

Аманда відвела здивований погляд від стелі й поглянула на нього повними сліз очима.

— Доню, та це шлюбний поклик жука *xestobium rufovillosum*, Господи Боже мій. Усе так просто. От посади одного такого в коробочку і постукай по столу олівцем — він зробить точно те саме. Подумає, що ти самиця, і буде битися головою в стінку коробочки, щоб до тебе дістатися. До речі, а чого ти тоді не вийшла за лейтенанта, коли я тобі сказав? Хай йому грець, ніякої субординації.

Він узяв її за руку.

Але дочка не відповіла, в її очах і далі стояли сльози, цокання над головою не припинялось, і полковника Фергюссона вже мало бути поховано до кінця року. На цьому прогнозі лікар із жуком примудрилися зійтися.

Горе Аманди посилювалося тривогою за онтологічний статус батька. Чи його вперте небажання визнати божественний план — і легковажне прикликання імені Господа навіть на смертному ложі — означає, що він засуджений перебувати в пітьмі, в якомусь холодному місці, де немає ніякого пічного опалення? Міс Фергюссон знала, що Господь справедливий і милосердний. Хто приймає Його заповіді — того судитимуть у точній відповідності до закону, а до дикуна з темних джунглів, який жодним чином не міг пізнати світло, поставляться по-

доброму й дадуть можливість виправитись. Але чи можна вважати темним дикуном мешканця холодного квадратного будинку на околиці Дубліна? Чи може бути так, що біль, з яким безвірники все життя очікують забуття, перейде в новий біль — кару за невизнання Бога? Міс Фергюссон боялася, що таке може статися.

Як так вийшло, що батько не визнав Бога, Його вічний задум, Його нескінченну милість? Докази цього задуму виявляються у Природі, яку Бог дав на радість людям. Це не означає, як дехто думає, що людина може бездумно, по-грабіжницькому брати від Природи все, чого забажає; насправді Природа заслуговує на більшу повагу як Боже творіння. Але Бог створив і людину, і Природу, влаштував людину в ній так, як руку в рукавичці. Аманда часто розмірковувала про плоди польові, про їх розмаїття, про те, як кожен з них мудро влаштований на радість людині. Наприклад, дерева з їстівними плодами створені такими, що на них легко залазити, — значно нижчі за лісові. Плоди, які стають м'якими, коли досягають, наприклад абрикос, інжир чи шовковиця, які можуть пошкодитися падінням, з'являються на невеликій відстані від землі, а тверді, яким падіння не шкідливе, наприклад какао, волоський горіх чи каштан, виникають на помітній висоті. Деякі плоди — наприклад, вишня чи слива — створені для рота, інші — яблука і груші — для руки, а треті, як, наприклад, диня, задумані більшими, аби їх можна було розділити в родинному колі. Ну а є такі, як, приміром, гарбуз, що ними можна поділитися з усіма сусідами, і на їхній шкоринці вже помітні позначки, щоб зручно було різати.

Там, де Аманда бачила Божий задум, доброзичливий порядок і неухильну справедливість, батько помічав тільки хаос, ризик і зло. Але дивилися вони на той самий світ. В одній з багатьох суперечок Аманда колись звернула його

увагу на життя родини Фергюссонів, яких з'єднувала міцна любов і прив'язаність, і спитала, чи не вбачає він і в цьому наслідки хаосу, ризику і зла. Полковник Фергюссон, якому язик не повертався сказати своїй дитині, що людська родина породжується тим самим імпульсом, який змушує жука битися головою об стінку коробочки, відказав, що з такої точки зору родина Фергюссонів — щаслива випадковість. На це дочка відповідала йому, що таких щасливих випадковостей забагато, аби вони були випадковими.

Частково, міркувала Аманда, річ у тому, як сприймати світ. Її батькові у вульгарному мигтінні кольорових лампочок і трелях музики бачилося правдиве зображення істинної морської трагедії; а натомість реальності було значно більше в простому статичному полотні, зображення на яке нанесене фарбою. Головне тут усе ж питання віри. Через кілька тижнів після поїздки на рухому панораму батько повільно катав її на човні звивистим озером у сусідньому маєтку лорда Ф. У його голові виникла якась асоціація, і він почав спростовувати їй дійсність Ноевого ковчега, саркастично згадуючи «міф про потоп». Аманду цей закид не знітив. Вона спитала батька, чи справді він вірить у дійсність «Пантеріону» містера Баллока з його опудалами в Єгипетській залі на Піккаділлі в Лондоні. Полковник, захоплений зненацька, відповів, що, звичайно, вірить, — дочка продемонструвала жартівливе здивування. Вона вірить у реальність того, що спричинив Бог і що записано в книзі Святого Письма, так що люди вже тисячоліттями пам'ятають, — а він вірить у щось, про що написано в газеті з оголошеннями *Saunders's*, слова з якої люди наступного ранку вже забудуть. І що тут, усе наполягала вона з непотрібною насмішкою в очах, більш вірогідне?

Восени 1839 року після довгих роздумів Аманда Фергюссон запропонувала міс Logan вирушити в Архурі. Міс Logan

була енергійною і, на перший погляд, практичною жінкою, приблизно на десять років старшою за міс Фергюссон, і її ставлення до полковника було теплим, без тіні будь-якої непристойності. Ну а що важливіше, вона за кілька років до того побувала в Італії, коли працювала в сера Чарльза Б.

— На жаль, це місце мені не знайоме, — відказала міс Логан, коли Аманда вперше повела мову про це. — Це далеко від Неаполя?

— Це на схилах гори Арарат, — відказала міс Фергюссон. — Назва Архурі походить від вірменських слів «посадив виноград». Саме там Ной повернувся до землеробства після Потопу. Давня лоза, посажена руками Патріарха, плодоносить і сьогодні.

Міс Логан не виказала здивування, викликаного цією цікавою лекцією, але не втрималася від питання:

— А навіщо нам туди їхати?

— Молитися за душу мого батька. На горі стоїть монастир.

— Це дуже далеко.

— Я вважаю, це необхідно.

— Розумію. — Міс Логан спочатку замислилась, а потім засяяла. — Ми будемо пити там вино?

Вона згадала свої італійські подорожі.

— Це заборонено, — відказала міс Фергюссон. — Звичаем.

— Звичаем?

— Ну то Небесами. Бог заборонив, у пам'ять про те, як виноградна лоза зрадила Патріарха.

Міс Логан, яка дозволяла читати їй Біблію вголос, але не дуже турбувалася погортати Святе Письмо власноруч, на мить знітилася.

— Пияцтво, — пояснила міс Фергюссон. — Коли Ной напився.

— А, звичайно.

— Ченцям в Архурі дозволено їсти виноград, але не робити з нього вино.

— Розумію.

— Також там є стара верба, що виросла з однієї з дощок Ноевого ковчега.

— Зрозуміло.

Тож вони домовилися. Вирушать навесні, щоб уникнути поганого повітря пізніших сезонів. Кожна мала взяти з собою розкладне ліжко, надувний матрац і подушку; візьмуть із собою імбирну есенцію Окслі¹, хорошого опію, хіни й зайдліцьких порошків², переносну чорнильницю, коробку сірників і запас німецького труту; парасольки й фланелеві пояси від нічного болю в животі. Після короткого обговорення від переносної ванни й кавоварки відмовилися. Натомість вирішили взяти дві тростини з залізним кінцем, складаний ніжик, міцні мисливські батогги, щоб відбиватися від численних собак, і маленький поліцейський ліхтарик, оскільки їх попередили, що в разі урагану з паперових турецьких ліхтарів немає ніякої користі. Вони взяли з собою макінтоші й теплі пальта, передчуваючи, що мрія леді Мері Вортлі Монтегю³ про цілорічне сонце може не справдитися в простих подорожніх. Міс Логан вважала, що найкращим подарунком для турецького селянина буде порох, а для турка більш поважного — папір для письма. Простий компас, як їй порадили, буде теж радо прийнятий, бо допоможе мусульманину пра-

¹ «Найкращий і найпевніший засіб від нервових проблем, подагри, ревматизму та спазмів», за твердженням тогочасних медиків.

² Seidlitz powder — засіб від розладів травлення. Назва походить від назви чеського села Седлець (біля якого є джерело корисних для травлення мінеральних вод) у німецькому написанні.

³ Англійська письменниця й мандрівниця, авторка «Турецьких листів», походила з вищої британської аристократії.

вильно розташуватися в час молитви; але міс Фергюссон не бажала сприяти невірним у їхньому поклонінні. Нарешті, дами взяли з собою дві невеликі скляні пляшки для соку з плодів Ноевого виноградника.

Від Фалмута до Марселя вони дісталися державним пакетботом, після чого пересіли до французьких перевізників. На початку травня їх прийняв британський посол у Константинополі. Коли міс Фергюссон пояснила мету їхньої поїздки, дипломат уважно придивився до неї: темноволося жінка між молодим і середнім віком з опуклими чорними очима й доволі повними рум'яними щоками, які виштовхували губи вперед і наче стискали їх. А от фліртувати вона зовсім не вміла: її природний вираз обличчя являв собою суміш штивності й певності — ця комбінація залишала посла байдужим. Він чув більшу частину того, що вона казала, не особливо приділяючи їй увагу.

— А, — сказав він, — подекують, що кілька років тому такий собі Руссо зміг піднятися на вершину гори.

— Паррот, — усміхнулася міс Фергюссон. — Схоже, не Руссо. Доктор Фрідріх Паррот, професор Дерптського університету.

Посол кивнув якимось навскоси, наче йому здалося деякою недоречністю й зухвальством, що хтось знає про тамтешні справи більше, ніж він.

— Вважаю правильним і справедливим, — продовжила міс Фергюссон, — що перша людина, яка зійшла на гору, де спочиває Ковчег, має прізвище, яке означає тварину¹. Без сумніву, це частина великого Божого задуму.

— Без сумніву, — відказав посол, поглядаючи на міс Логан у пошуках розгадки, що за людина взяла її в цю подорож. — Без сумніву.

¹ *Parrot* англійською означає «папуга».

На тиждень вони залишилися в османській столиці, цілком досить, аби міс Логан звикла до вульгарних поглядів збоку за табльдотом. Відтак дами зішли на борт судна турецької компанії «Фаваїд-і-Османіє» і попливли до Трапезунда. Попри велику кількість людей, атмосфера там, як на міс Логан, була значно здоровіша, ніж у будь-якому місці, яке вона в житті бачила. Першого ранку вона висунулася на палубу, де до неї підійшов не один, а аж три потенційні кавалери з накрученим волоссям і потужним запахом бергамоту. Після цього міс Логан, незважаючи на досвід, за який її й було взято в подорож, із каюти майже не виходила. Міс Фергюссон удавала, що такої незручності не помічає, і її помітно цікавила мішанина пасажирів третього класу на борту; час від часу вона приносила в каюту спостереження чи питання, покликане вивести міс Логан з похмурого душевного стану. «Чому, — цікавилася голова експедиції, — всі турецькі жінки розміщені в каютах у лівій частині юта? Чи стоїть за цим якась суспільна чи релігійна причина?» Міс Логан не могла дати на це відповідь. Тепер, коли Неаполь залишився позаду, вона почувалася дедалі менш упевнено. Чуючи бодай тінь запаху бергамоту, вона здригалася.

Коли міс Логан дозволила собі погодитися на подорож в азійську частину Туреччини, вона недооцінила впертість міс Фергюссон. І з недбалим погоничем мулів, і з шахраєм-господарем заїзду, і з брехуном-митником вона однаково виявляла незламну силу волі. Міс Логан згубила лік випадкам, коли їхній багаж затримувався, коли їм казали, що, крім наданої *тезкаре* (довідки), їм також потрібна *буюрулда* (особливий дозвіл); однак міс Фергюссон з допомогою драгомана, чиєму свавіллю висловлювання було покладено край із самого початку, не здавалася, наполягала, вимагала — і здобувала перемогу. Вона не втомлювалася обгово-

ривати все так, як заведено в Азії: наприклад, сидіти з господарем і відповідати на питання на кшталт того, чи Англія менша за Лондон і яке з цих двох місць належить Франції або наскільки турецький флот більший за англійський, французький і російський разом узяті.

Міс Логан уявляла собі, що подорож, попри свою паломницьку мету, надасть їм приємні можливості для малювання з натури — саме ця діяльність свого часу пов'язала голову експедиції і її компаньйонку. Проте Аманду Фергюссон старожитності не цікавили: вона не мала бажання оглядати храми Августа або наполовину збережені колони, буцімто зведені на честь імператора Юліана Відступника. Але принаймні краса природи її зачаровувала. Коли вони їхали верхи вглиб континенту з Трапезунда, наготувавши батоги проти собачих зграй, то милувалися ангорськими козами на пагорбах, порослих карликовими дубами, темно-жовтими виноградниками, багатими яблуневими садами; слухали коників, чиї дзвінки ноти видавалися гострішими й наполегливішими, ніж у їхніх британських родичів; бачили заходи сонця дивовижних пурпурових і рожевих барв. Вони проминали поля кукурудзи, опійного маку та бавовни, спалахи цвіту рододендрону й жовтої азалії; помічали червоних куріпок, одудів і лазурових сойок. У горах Зіргана великий благородний олень поволі перезирнувся з ними на поважній відстані.

В Ерзурумі міс Логан умовила керівницю відвідати християнський храм. Цей порив спочатку приніс радість — адже на цвинтарі міс Фергюссон знайшла надгробки й хрести, чия подібність до кельтських нагадала їй рідну Ірландію; на її строгому обличчі з'явилася схвальна усмішка. Але ця несподівана сентиментальність тривала недовго. Виходячи з церкви, дві дами помітили: якась молода селянка вкинула вотивну пожертву в розколину біля основних дверей.

То виявився людський зуб: вочевидь, її власний. Уважний огляд розколини показав, що вона повна пожовклих різців і розтрісканих від часу корінних зубів. Міс Фергюссон жорстко висловилася щодо народних забобонів і відповідальності священників за це неподобство. Тих, кому проповідується Слово Боже, наголосила вона, судять за словом Божим і суворо карають, якщо їхню провину буде виявлено.

Вони перетнули російський кордон, узявши на ньому нового провідника — великого бородатого курда, який заявляв, що знайомий з потребами іноземців. Міс Фергюссон зверталася до нього мовою, яка здавалася міс Логан сумішшю російської й турецької. Дні, коли італійська мова, якою володіла міс Логан, ставала в пригоді, давно минули; почавши подорож як провідниця й перекладачка, жінка почувалася розжалуваною до просто супутниці зі статусом не вищим, ніж уже звільнений драгоман чи ново-призначений курд.

Утрюх вони просувалися вглиб Кавказу, сполохуючи зграї пеліканів, чия приземлена незграбність дивовижним чином зникала в польоті. Роздратованість міс Фергюссон після інциденту в Ерзурумі вгамовувалася. Проминаючи східний відріг гори Алагьоз, вони нетерпляче задивлялися на масу Великого Арарату, який поволі з'являвся перед ними. Верхівка ховалася в колі білої хмари, що сяяла на сонці.

— У нього німб, — вигукнула міс Логан. — Як в ангела!

— Правильно, — злегка кивнувши, відказала міс Фергюссон. — Такі люди, як мій батько, не погодилися б, звісно. Вони б сказали, що такі порівняння — це просто повітряні замки. Буквально.

Вона стримано всміхнулася до міс Логан, яка питальним поглядом заохотила її продовжувати.

— Такі люди сказали б, що німб із хмари — то суто природне явище. Уночі й кілька годин після світанку верхівку гори чітко видно, але коли рівнина нагрівається на ранковому сонці, нагріте повітря випаровується на ту висоту. Наприкінці дня, коли все охолоняє, німб зникає. Для... науки це не диво, — осудливо наголосивши слово «наука», мовила вона.

— Це чарівна гора, — зауважила міс Логан.

Голова експедиції виправила її:

— Це — *свята* гора!

Вона роздратовано зітхнула.

— Завжди в усього є два пояснення. Тому нам і дано свободу волі, щоб ми обирали правильне. Мій батько не зміг зрозуміти, що його пояснення світу так само спираються на віру, як і мої. На віру в ніщо. Йому все — то пара, то хмара і повітря. Але хто створив пару, хто створив хмару? Хто зробив так, аби Ноєву гору щодня прикрашала благословенна хмара?

— Точно, — сказала міс Логан, не зовсім погоджуючись.

Того дня вони зустріли вірменського священика, який розповів їм, що на гору, до якої вони прямують, ніхто ніколи не сходив і, понад те, ніколи й не зійде. Коли міс Фергюссон ввічливо пригадала доктора Паррота, священик сказав, що вона помиляється. Може, вона плутає Масис — Великий Арарат — із вулканом далі на південь, який турки називають Сіппан-Даг. Ноїв ковчег перед тим, як зупинитися на своєму місці, зачепив верхівку Сіппан-Дагу й збив її шапку, тим відкривши підземний вогонь. Та гора, відзначив священик, приступна людям, але не Масис. У цьому, як мало в чому, думки християн і мусульман сходились. І понад те, вів далі священик, хіба це не доведено Святим Письмом? Гора перед вами — місце зародження людства, і, звернувся він до дам, ви-

правдально осміхнувшись, з огляду на делікатність теми, адже Наш Спаситель звертався до Никодима: людина не може вдруге ввійти в материнське лоно й народитися знов.

На прощання священник дістав із кишені маленький чорний амулет, затертий до блиску за багато століть. То, запевнив їх він, шматок бітуму, яким колись був засмолений Ноїв ковчег, і ця річ дивовижним чином відвертає лихо. Оскільки дам так цікавить Масис, то, може...

Міс Фергюссон увічливо зреагувала на цю торговельну пропозицію в тому дусі, що коли людині не можна сходити на гору, то малоймовірно, що цей бітум походить саме з судна Патріарха. Проте вірменин не бачив тут ніякої суперечності. Може, його приніс у долину птах, як голубка — оливкову гілку. А може, ангел. Хіба не існує переказу, що святий Яків тричі намагався зійти на Масис, і на третій раз йому з'явився ангел та повідомив про заборону, але подарував дошку від Ковчега, і на тому місці, де святий її отримав, було засновано монастир Святого Якова?

Вони розійшлися, так і не сторгувавшись. Міс Логан, яку знітили слова Спасителя до Никодима, думала не про них, а про бітум: чи не цим матеріалом художники зачорнюють тіні на картинах? Натомість міс Фергюссон просто роздратувалася: по-перше, намаганням надати такого дурного значення рядку Писання, а по-друге, нахабним торгом з боку священника. Враження про східних священників, які не лише підтримували віру в чудесну силу людських зубів, а й приторговували фальшивими реліквіями, у неї були ще попереду. Це було жахливо. За це їх буде покарано. Без сумніву, буде. Міс Логан нерішуче поглядала на очільницю експедиції.

Наступного дня вони перетнули нескінченно-безжальну рівнину, порослу очеретами й жорсткою травою — розраду оку давали тільки зграйки дрохв і чорні намети курдів-

кочовиків. Заночували вони в малому селі в дні їзди до гори. Поївши білого сиру й солоної форелі з озера Гокчай¹, дві жінки стояли серед темного повітря й запаху абрикос і дивилися на гору Ноя. Хребет перед ними мав два окремі піки: Великий Арарат — масивна, плечиста гора, подібна до фортеці з зубцями, і Малий Арарат, приблизно на чотириста футів нижчий, — елегантний конус із рівними, правильними боками. Міс Фергюссон не видалося порожньою фантазією уподібнювати зріст і форму двох Араратів до первинного поділу людства на дві статі. Цією думкою вона з міс Logan не поділилась, оскільки та поки що виявляла прикру несприйнятливність до трансцендентного.

І немовби на підтвердження приземленості свого розуму міс Logan у той момент зізналася, що з дитинства їй було дуже цікаво, як так сталося, що Ковчег зміг сісти на верхівку гори. Чи пік висунувся з води й протнув кіль, зупинивши судно? Бо якщо ні, то як Ковчег не зсунувся з місця, коли поступово почали відступати води?

— Інші люди до тебе теж над цим думали, — без поблажливості відказала міс Фергюссон. — Марко Поло стверджував, що гора має кубічну форму, що, безумовно, могло все пояснити. Мій батько, певне, погодився б із ним, коли б над цим замислився. Але тепер ми бачимо, що річ не в тому. Ті, хто підіймався на вершину Великого Арарату, повідомляють, що неподалік верхівки є долина з відложистими схилами. Вона, — уточнила міс Фергюссон, ніби міс Logan по-іншому б не зрозуміла, — має приблизно такий розмір, як Грін-парк у Лондоні. Це могло бути природним і безпечним місцем висадки.

— То Ковчег не зупинився на самій верхівці?

— У Писанні цього й не сказано.

¹ Нині — Севан.

У міру наближення до Архурі, розташованого на висоті понад шість тисяч футів над рівнем моря, температура повітря ставала дедалі лагіднішою. У трьох милях нижче від села вони побачили перші зі священних виноградників праотця Ноя. Лоза щойно відцвіла, і між листям де-не-де видніли крихітні зелені виноградини. Селянин відклав свою грубу мотику й провів несподіваних гостей до сільського старійшини, який чемно, але без особливого подиву подякував за подарований порох. Міс Логан така ввічливість інколи дратувала. Старійшина поводився так, ніби групи білих жінок регулярно приносять йому порох.

Тим часом міс Фергюссон залишалася такою, як і була, — цілеспрямованою і діловою. Було домовлено, що ближче до вечора їх проведуть до монастиря Святого Якова; заночують вони в селі, а потім наступного дня повернуться до церкви, щоб продовжити паломництво.

Монастир стояв понад потоком Архурі на дні великої ущелини, яка починалася майже від верхівки гори. Він складався з церкви, хрестоподібної в плані, збудованої з вулканічного каменю. Зусібіч до неї тулилися різні маленькі житла, як поросята навколо свині. Коли експедиція увійшла у двір, там стояв, чекаючи на них, священник середніх літ, і за його спиною здіймалася баня Святого Якова. Священик був одягнений у просту рясу з синьої саржі з гострим клобуком, як у капуцина; у його довгій чорній бороді виднілися пасма сивини; узутий він був у перські панчохи й прості капці. В одній руці він мав вервицю, другу приклав до грудей у привітальному жесті. У міс Логан виникло раптове бажання впасти на коліна перед пастирем Ноєвої церкви; але в присутності міс Фергюссон, яка велику категорію релігійних жестів засуджувала як «папістські», вона не наважилась.

Двір більше нагадував не монастир, а ферму. Понад стіною були абияк навалені мішки кукурудзи; з поблизького пасовища забрели три вівці, і ніхто не гнав їх геть; з-під ніг пахло погано. Усміхнувшись, архімандрит запросив їх до своєї келії, яка виявилася однією з крихітних будівель понад мурами церкви приблизно за десять ярдів від них. Ведучи їх туди, архімандрит, здавалося, торкався ліктя міс Фергюссон люб'язно, але без потреби владно.

Келія мала товсті глиняні стіни й тинькований дах, який тримався на масивному стовпі посередині. Над солом'яником висіла ікона якогось святого — його обличчя годі було розрізнити, — і запахи знадвору просочувалися й сюди. Міс Logan зачарувала простота келії, міс Фергюссон роздратовало таке вбозтво. Поведінку архімандрита теж можна було витлумачити по-різному: міс Logan він здавався щирим і відкритим, а міс Фергюссон — запобігливим і хитрим. Міс Logan здавалося, що голова експедиції вичерпала всі свої запаси люб'язності за довгу дорогу до Арарату і тепер впала в кам'яну байдужість. Коли архімандрит запропонував дамам заночувати в монастирі, вона коротко відмовилася; коли той став наполягати — відмовилася грубо.

Архімандрит і далі всміхався; на думку міс Logan, він перебував у доброму гуморі. У цей момент з'явився служник із грубою тацею, на якій стояли три рогові чаші. Вода з потоку Архурі, подумала міс Logan, а може, кислувате молоко, яким їх багато разів частували гостинні пастухи. Але служник відійшов, повернувся з міхом вина і за жестом архімандрита налив його в рогові посудини. Архімандрит підняв свою чашу до жінок і випив до дна, після чого слуга знову йому налив.

Міс Фергюссон пригубила чашу. Потім вона почала ставити архімандритові питання, які дуже збентежили

міс Логан. Це відчуття посилювалось очікуванням, доки провідник перекаже.

— Це вино?

— Звичайно, — усміхнувся священик, немов запрошуючи жінок насолодитися, вочевидь, невідомим у їхніх далеких краях напоєм.

— Воно зроблене з винограду?

— Маєте рацію, пані.

— Скажіть, де виріс той виноград, із якого його зроблено?

Архімандрит розкинув руки й широким жестом показав усю довколишню місцевість.

— А лозу, на якій виріс виноград, хто посадив?

— Наш великий предок і праотець — Ной.

Міс Фергюссон підбила підсумок цієї бесіди — на думку її компаньйонки, без потреби:

— То ви пригощаєте нас вином, зробленим із Ноевої лози?

— Це честь для мене, пані, — знов усміхнувся священик. Здавалося, він очікував якщо не особливої подяки, то принаймні подиву. Натомість міс Фергюссон підвелася з місця, забрала в міс Логан чашу, з якої та навіть не встигла скуштувати, і віддала служнику. Ні слова не сказавши, вона вийшла з келії архімандрита й так помчала через двір, що три вівці інстинктивно кинулися бігти за нею вниз із гори. Міс Логан, зробивши кілька знічених жестів священику, кинулася доганяти очільницю. Без слів проїхали вони пишні абрикосові сади, не звернули уваги на пастуха, який простягав їм посудину з молоком, мовчки повернулися до села, де до міс Фергюссон повернулася зважена гречність — і вона попросила старійшину їх десь одразу розмістити. Старий запропонував власний будинок, найбільший в Архурі. Міс Фергюссон подякувала

йому, вручила невеликий пакунок цукру, який той по-важно прийняв.

Того вечора в їхній кімнаті накрили стіл — не більший за табурет для піаніста. Їм подали *лош* — тонкі місцеві перепічки, нарізану шматками холодною баранину, зварені натвердо яйця, почищені й розділені на половинки, і плоди суничного дерева. Вина їм не подали — чи то через звичаї дому, чи тому, що чутка про подію в монастирі обігнала їх і прийшла до старійшини раніше. Натомість вони знову пили овече молоко.

— Це блюзнірство! — нарешті сказала міс Фергюссон. — Блюзнірство. На Ноевій горі. Він живе як фермер. Запрошує до себе на ночівлю жінок. Робить вино з лози Патріарха. Це блюзнірство.

Міс Логан розуміла, що краще не відповідати, а тим більше не захищати доброго й симпатичного архімандрита. Вона пригадала, що обставини візиту не дали їм змоги оглянути давню вербу, що виростає з дошки Ноевого ковчега.

— Ми зійдемо на гору, — сказала Фергюссон.

— Але ми не знаємо, як це зробити.

— Ми зійдемо на гору. Гріх треба змити водами Потопу. Цей чернець чинить подвійне блюзнірство. Наберемо в пляшки снігу зі святої гори. Чистий сік Ноевої лози, по який ми приїхали, осквернено. Натомість ми принесемо воду, яка очищує. Тільки це врятує нашу подорож.

Міс Логан кивнула — не стільки погоджуючись, скільки вражено поступаючись.

Вони вийшли з села Архурі зранку 20 червня року Божого 1840 в товаристві тільки провідника-курда. Старійшина сказав їм, що, на жаль, у селі вважають, що ця гора священна і ніхто не повинен підійматися на неї вище за монастир Святого Якова. Він і сам поділяє ці переконання. Старійшина не намагався відрадити мандрівниць від

походу, але наполіг, щоб міс Фергюссон позичила в нього пістолет. Зброю вона причепила до пояса, не маючи ні бажання, ні вміння нею користуватися. Міс Logan несла невелику торбу лимонів, як їм також порадили.

Дами виїхали, накрившись білими парасольками від ранкового сонця. Дивлячись угору, міс Фергюссон помітила, як навколо верхівки формується хмара-німб. Щоденне чудо, відзначила вона собі. Кілька годин здавалося, що вони майже нікуди не просуваються, — йшли пустельною місцевістю, вкритою піском і жовтуватою глиною, на якій лише де-не-де витикалися покручені колючі кущі. Міс Logan помітила кількох метеликів і багато ящірок, але в глибині душі була розчарована, що тварини з Ковчега ніяк себе не виявили. Вона зізналася собі, що по-дурному уявляла схили гори як такий собі зоосад. Але тваринам було сказано піти плодитися й множитися. Певне, вони послухались.

Вони спускалися в кам'янисті видолінки, в жодному з яких не було ані найменшого струмка. Здавалося, гора суха, як крейдяні пагорби Сассексу. Потім трохи вище їх здивували зелена полонина і трояндові кущі, на яких розпустилися ніжно-рожеві квіти. Вони обійшли відріг і набрали на невеликий табір — три-чотири грубі намети, з повстяними стінами й чорними дахами з козячої вовни. Міс Logan присутність кочовиків, чиє стадо виднілося на нижчому схилі, дещо стривожила, але міс Фергюссон спрямувала коня просто до них. Лютий на вигляд чоловік, чиє волосся нагадувало дах його ж намету, простягнув їм грубо зліплена чашу. Там було кислувате молоко, змішане з водою, і міс Logan, трохи нервуючи, випила. Вони кивнули, всміхнулись і продовжили свій шлях.

— Як ти вважаєш, це природний жест гостинності? — раптом спитала Аманда Фергюссон.

Міс Logan замислилася над цим химерним питанням.

— Так, — відказала, оскільки до того вони неодноразово зустрічалися з такою поведінкою.

— Мій батько сказав би, що це просто тваринна дія — підкупити незнайомців, аби не накликати їхнього гніву. Це була частина його віри. Сказав би, що ці кочовики поводяться, як жуки.

— Як жуки?

— Мій батько цікавився комахами. Казав мені посадити одного жука в коробочку й постукати по кришці — і той відгукнеться, бо подумає, що це шлюбна пропозиція іншого жука.

— Я не вважаю, що вони поводяться, як жуки, — сказала міс Логан, обережно акцентуючи, що це суто її особиста думка і вона нічим не хоче образити полковника Фергюссона.

— І я теж.

Міс Логан не зовсім уловлювала настрої очільниці. Пройшовши таку відстань, щоб помолитися за батькову душу, вона, здавалося, продовжувала сперечатися з його тінню.

На першому крутому схилі Великого Арарату вони припнули коней до колючого куща і стрижили їх. Далі треба було йти пішки. Міс Фергюссон, здійнявши парасольку, з пістолетом на поясі, очолювала процесію твердою ходою праведниці; міс Логан, на якій гойдалася торба з лимонами, намагалася не відставати: схил ставав дедалі крутішим; провідник-курд під тягарем багажу йшов позаду. Якщо вони вирішили досягти лінії снігів, то їм слід було готуватися до двох ночівель на горі.

До вечора вони шосили рухалися вперед, і незадовго до сьомої години, коли колір неба ставав ніжно-абрикосовим, сіли перепочити на скелястому виступі. Спочатку вони не зрозуміли, що за звук пролунав і що він означає.

Щось негучно загуркотіло, якимсь гранітним риком, але не було до кінця зрозуміло, вгорі чи внизу. Потім почала тремтіти земля під ногами, і почулося щось ніби грім — тільки внутрішній, притлумлений, страшний: наче якесь давнє підземне божество шаленіло й рвалося на волю. Міс Лоґан із жахом поглянула на очільницю. Аманда Ферґюссон дивилася в бінокль на монастир Святого Якова — і на її лиці було видно штивне задоволення, що вразило компаньйонку. Міс Лоґан була короткозора, тож радше з виразу обличчя міс Ферґюссон зрозуміла, що відбувається. Коли їй нарешті було передано бінокль, вона змогла на власні очі побачити, що всі стіни й дахи маленької обителі, яку вони проминули щойно вранці, попадали й лежать у жахливому безладі.

Міс Ферґюссон підвелася на ноги й швидко рушила вгору.

— Хіба ми не будемо допомагати тим, хто вижив? — невпевнено спитала міс Лоґан.

— Там ніхто не виживе, — відказала очільниця. І різкіше додала: — Вони мали передбачити цю кару.

— Кару?

— За непослух. За те, що робили вино з Ноевої лози. За те, що збудували церкву й чинили в ній блюзнірство.

Міс Лоґан обережно придивилася до Аманди Ферґюссон, не знаючи, як висловитися, що, на її необізнану думку, подібна кара видається надмірною.

— Це — свята гора, — холодно мовила міс Ферґюссон. — Гора, де спочиває Ноїв ковчег. У такому місці і малий гріх стає великим.

Міс Лоґан не порушила тривожної тиші — вона просто пішла за Амандою, яка поспішала вгору промоїною. Нагорі міс Ферґюссон почекала і звернулася до неї:

— Ти думаєш, що Бог — як Лорд Головний Суддя в Лондоні. Очікуєш на якусь адвокатську промову. Бог

цієї гори — це той Бог, який врятував з усього світу тільки Ноя і його родину. Не забувай.

Міс Логан ці спостереження дуже схвилювали. Чи справді міс Фергюссон порівнює землетрус, який зруйнував село Архурі, з самим Потопом? Чи вона уподібнює порятунок двох білих жінок і курда до порятунку Ноевої родини? Готуючись до експедиції, вони чули, що в таких горах магнітний компас без користі, бо в цьому камінні багато заліза. Схоже, тут можна було дезорієнтуватись і в іншому теж.

Що вона робить на Ноевій горі разом із прочанкою, що дійшла до крайнього фанатизму, і бородатим селянином, з яким не може спілкуватися, коли скеля внизу вибухнула, наче порох, який вони принесли, щоб задобрити місцевих вождів? Усе говорить їм іти вниз, а вони все одно пнуться вгору. Курд, котрий, як вона очікувала, мав би втекти, зачувши перші поштовхи з-під землі, лишався з ними. Може, він має намір перерізати їм горлянки вві сні.

Вони переночували, а щойно сонце зійшло, рушили далі вгору. На грубому тлі скелі їхні білі парасолі виділялися яскравими плямами. Під ногами вже був голий камінь і гравій, ріс тільки лишайник, було абсолютно сухо. Можна було подумати, що вони йдуть поверхнею Місяця.

Вони підіймалися, доки досягли невеликої ділянки снігу, який лежав у довгій, темній розколині. Вони були за триста футів від вершини, під самим крижаним карнизом шапки Великого Арарату. Саме тут повітря, що здіймалося з рівнини, ставало парою й утворювало дивовижний німб. Небеса над ними набували яскраво-зеленого відтінку, майже без блакиті. Міс Логан стало дуже холодно.

Дві пляшки було наповнено снігом і довірено провіднику. Згодом міс Логан намагалася уявити собі дивний безхмарний спокій на обличчі очільниці і її впевнену ходу, коли вони рушили додолу; вона випромінювала

задоволення, що межувало із зарозумілістю. Не пройшли вони й кількасот ярдів (курд вів перед, міс Logan ішла позаду) і перетинали ділянку дрібного грубого каміння — не так небезпечний, як утомливий спуск, — коли міс Фергюссон упала. Її хитнуло вперед і вбік, вона з'їхала схилом уже на десяток ярдів, доки курд помітив, що сталося. Міс Logan спинилася — спочатку від подиву, бо їй здалося, що міс Фергюссон втратила рівновагу на короткому відрізку твердої скелі, де було зовсім безпечно.

Коли вони наблизилися до неї, міс Фергюссон усміхалася, вочевидь, не звертаючи уваги на кров. Міс Logan не дала курдові перев'язати рани очільниці, прийняла від нього шматки сорочки, після чого суворо наказала відвернутися. Через приблизно півгодини вони вдвох поставили міс Фергюссон на ноги й рушили далі; вона спиралася на руку провідника з дивною безтурботністю — наче її водили навколо собору чи зоопарком.

За решту дня вони пройшли небагато: міс Фергюссон було потрібно часто відпочивати. Міс Logan прикинула, наскільки далеко припнуті коні, і це їй не надто втішило. Перед настанням сутінок вони набрали на пару маленьких печер, які міс Фергюссон порівняла з відбитками пальців Господа в скелі. Першим до печери обережно зайшов курд, приношуючись, чи немає всередині диких звірів, після чого дав жінкам знак заходити. Міс Logan постелила й дала постраждалій трохи опію; провідник, показавши на мигах щось незрозуміле, вийшов. За годину він повернувся з кількома покрученими кущами, які йому вдалося висмикнути зі скель. Він розпалив багаття; міс Фергюссон лягла, випила води й заснула.

Прокинувшись, вона сказала, що не має сили, що всі кістки в неї затерпли. Вона не мала ні сил, ні апетиту. День вони перебули в печері, сподіваючись, що до ранку міс

Фергюссон покращає. Міс Logan почала розмірковувати, як змінилася жінка, що найняла її для експедиції, відколи прибула до гори. Приїхали вони сюди молитися за душу полковника Фергюссона. Але поки що вони не молилися; Аманда Фергюссон, здавалося, ніяк не може припинити суперечку з батьком; при цьому той Бог, про якого вона зараз веде мову, не скидається на Бога, який легко пробачить полковникові впертий гріх проти Його світла. Може, міс Фергюссон зрозуміла. Чи принаймні вирішила, що батькова душа втрачена, відкинута, навіки засуджена? Чи саме так сталося?

Коли настав вечір, міс Фергюссон сказала компаньйонці вийти з печери, доки вона поговорить із провідником. Це видавалося непотрібним, бо міс Logan не знала ні по-турецьки, ні по-російськи, ні по-курдськи, чи якою там мовою ці двоє розмовляли між собою; але зробила, як сказано. Вона стояла надворі, дивилася на вершковий місяць, боячись, щоб який-небудь кажан не залетів їй у волосся.

— Треба перенести мене так, щоб я могла бачити місяць.

Вони обережно, як стареньку, підняли її й поклали ближче до входу в печеру.

— Ви маєте вирушити завтра з першим променем сонця. Чи повернетесь — неважливо.

Міс Logan кивнула. Вона не сперечалася, бо розуміла, що не переможе; не плакала, бо розуміла, що за це отримає суворий докір.

— Я пам'ятатиму Святе Письмо й чекатиму на Господню волю. На цій горі воля Божа виявляється вповні. Я не уявляю собі кращого місця, щоб прийти до Нього.

Міс Logan і курд по черзі сиділи біля неї вночі. Місяць, тепер майже повний, осявав підлогу печери, де лежала Аманда Фергюссон.

— Мій батько захотів би додати до цього музики, — в якийсь момент сказала вона. Міс Логан, погоджуючись, усміхнулася, чим роздратовала очільницю. — Ти не можеш знати, що я маю на увазі!

Міс Логан одразу погодилася вдруге.

Було тихо. У сухому холодному повітрі стояв запах диму.

— Він вважав, що картини мають рухатися. Щоб було і світло, і музика, і пічне опалення. Він вважав, що за цим майбутнє.

Міс Логан, яка все одно нічого не зрозуміла, вирішила, що краще не відповідати.

— Але це не майбутнє, ні. Поглянь на місяць. Місяцю не потрібна музика й кольорова підсвітка.

Міс Логан усе ж взяла гору в останній короткій суперечці — радше рішучим жестом, ніж словом, — і залишила міс Фергюссон обидві пляшки розталого снігу. Також та дозволила лишити собі два лимони. На світанку міс Логан, тепер уже з пістолетом на поясі, вирушила вниз разом із провідником. Вона почувалася рішуче, але не знала точно, як краще діяти далі. Наприклад, вона уявляла собі, що коли до землетрусу мешканці Архурі не мали охоти підійматися на гору, то ті з них, хто лишився в живих, тепер не підуть туди й поготів. Так що їй, можливо, доведеться шукати допомоги в дальшому селі.

Коней не було. Курд видав довгий горловий звук, який вона розцінила як вираз розчарування. Дерево, до якого їх припинали, залишалось на місці, але коні зникли. Міс Логан подумала, що вони запанікували, відчувши тремтіння землі, розірвали всі пута й побігли геть. Пізніше, йдучи за курдом до села Архурі, міс Логан домислила інше пояснення: ймовірно, коней украли ті гостинні козовики, з якими вони зустрілися першого ранку.

Монастир Святого Якова був зовсім зруйнований, і вони проминули його, не спиняючись. Коли вони підійшли до руїн Архурі, курд дав міс Логан знак почекати й пішов на розвідку в село. За двадцять хвилин повернувся, в загальнолюдському жесті хитаючи головою. Обходячи поруйновані будинки, міс Логан не могла не помітити, що землетрус убив усіх селян, але не пошкодив лози, яка — коли вірити міс Фергюссон — була тим самим джерелом спокуси й карі.

До людських жител вони дійшли ще за два дні. У гірському селі на південний захід звідти провідник показав їй дім вірменського священика, який більш-менш розмовляв французькою. Вона сказала йому, що потрібно негайно організувати рятувальну експедицію на Великий Арарат. Священик сказав, що курд, без сумніву, вже зайнятий її організацією. Щось у його поведінці підказувало: він не зовсім вірить її історії про сходження майже на вершину Масису, про неприступність якого відомо і селянам, і святим людям.

Цілий день вона чекала на курда, але не дочекалася; розпитавши, виявила, що чоловік залишив селище, щойно провів її до священика. Міс Логан така зрадницька поведінка засмутила й розсердила, вона енергійно висловилася з цього приводу вірменському священикові, який кивнув і пообіцяв молитися за міс Фергюссон. Міс Логан прийняла цю підтримку, але замислилася, чи допоможе проста молитва в місцевості, де люди додають до прохання підношення у вигляді зуба.

Лише за кілька тижнів, лежачи на твердій койці в каюті брудного пароплава з Трапезунда, вона подумала, що курд, який весь час був із ними, якраз точно й чесно виконав волю міс Фергюссон — адже вона гадки не мала, про що вони говорили останньої ночі в печері. Може, міс

Фергюссон якраз і сказала йому провести компаньйонку в безпечне місце, після чого втекти.

Міс Логан також міркувала про падіння міс Фергюссон. Вони йшли осипом, каміння могло сповзати, йти було важко, але саме в той момент вони перетинали відносно відложистий схил, а очільниця експедиції взагалі стояла на товстій смузі граніту, коли впала. То була магнітна гора, де не працює компас, де легко розгубитися... Ні, річ не в тому. Питання, якого вона уникала, полягало в тому, чи міс Фергюссон не виявилася знаряддям власного падіння — на досягнення чи підтвердження того, чого сама хотіла досягти чи підтвердити. Коли вони вперше зупинилися перед горою з німбом, міс Фергюссон стверджувала, що все має два пояснення, і кожне з них спирається на віру, і волю нам дано, щоб обирати... Ця дилема ще багато років не давала спокою міс Логан.

7

ТРИ ПРОСТІ ОПОВІДКИ

Я був нормальним вісімнадцятирічним юнаком — замкненим, сором'язливим, недосвідченим у подорожах, ехидним; силоміць освіченим, різким у спілкуванні, незграбним у виявах емоцій. Принаймні всі знайомі мені вісімнадцятирічні люди були саме такі, тож, мабуть, це нормально. Я збирався вступати до університету і щойно отримав спеціальність учителя підготовчої школи. Художня література обіцяла мені райдужне майбутнє в ролі приватного вчителя при старому особняку, де на тисових живоплотах сидять павичі, а в замурованій ніші знаходять побілілі кістки; як довірливого інженю в ексцентричному навчальному закладі на кордоні з Вельсом — закладі, штат якого складається з міцних пияків і таємних розпусників. Мені мали зустрічатися легковажні дівчата й незворушні дворецькі. Соціальну мораль цієї байки ви розумієте: меритократ заражається снобізмом.

Реальність виявилася скромнішою і менш географічно віддаленою. Я одну чверть попрацював у домашній школі на відстані півмилі від своєї оселі й замість того, щоб ліниво проводити дні з милими діточками, чії матері в модних капелюшках мені б поблажливо всміхались і фліртували протягом якого-небудь нескінченного квітучого дня спорту, я займався з синком місцевого букмекера (він позичив мені велосипед — я його розбив) і дочкою місцевого ж юриста-консультанта. Однак півмилі — це вже непогана відстань до незнаного, а у вісімнадцять років навіть невеликі нюанси й відмінності в житті середнього класу вражають і захоплюють. До занять додавалася родина — і родина жила в будинку. Там усе було не так, як удома, отже, краще — міцні латунні крани, форма балясин на ґанку, оригінали картин олією (у нас теж була картина олією, але не на-

стільки оригінальна), бібліотека, яка чомусь виявлялася більше ніж просто повною кімнатою книжок, меблі — такі старі, що в них могла водитися шашіль, спокійне ставлення до успадкованих речей. У залі висіла ампутована лопать весла — на ній золотими літерами в чорній заглибині були написані імена членів вісімки коледжу¹ — кожному з них було вручено такий трофей у сонячну довоєнну пору; цей предмет видавався неможливо екзотичним. У саду перед домом було бомбосховище, яке у мене вдома викликало б сумніви, так що його сором'язливо ховали б під товстим шаром міцних багаторічників; тут воно викликало радше гордість із дещицею гумору. І родина була така, як будинок. Батько був шпигуном, мати — акторкою, син носив комірці з петелькою і двобортні жилети. Що тут можна додати? Коли б я на той момент прочитав більше французьких романів, то знав би, чого чекати — і, звісно, тут я вперше закохався. Але це вже інша історія чи принаймні інший розділ.

Школу заснував дід, і він і досі жив у тому ж домі. Хоча йому вже йшло до дев'яности, його зовсім нещодавно прибрав із розкладу якийсь мій спритний попередник. Вряди-годи дідуся можна було побачити: він бродив домом у кремовому лляному піджаку, краватці з символікою коледжу (якщо треба уточнити — Гонвілл і Гай²) і пласкому кашкеті (у нас удома плаский кашкет був нормальним головним убором, а тут — старомодним і, мабуть, указував на те, що його носій колись захоплювався полюванням із собаками). Він шукав «свій клас», якого так і не знаходив, говорив про «лабораторію», яка являла собою просто чорну кухню з бунзенівським пальником і водогоном. Теплою надвечір'я він посиджував надворі

¹ Мається на увазі команда з веслування — такі брали участь у традиційних змаганнях між студентами Оксфорду і Кембриджу.

² Один із коледжів Кембриджського університету, заснований у XIV столітті.

перед парадними дверми з портативним приймачем *Roberts* (як я дізнався, повністю дерев'яним: він давав кращу якість звуку, ніж пластик чи метал приймачів, що викликали захват у мене) і слухав трансляцію з крикетних матчів. Звали його Лоренс Біслі.

Якщо не рахувати мого прадіда, то був найстарший чоловік, який мені зустрічався. Його вік і статус навіювали мені нормальну суміш пошани, страху та зухвальства. Його ветхість — одяг в історичних плямах, схожа на яечний білок цівка слини, що звисала з підборіддя, — викликала в мене загальний підлітковий гнів на життя та його неунікний прощальний стан; це почуття з легкістю перейшло в ненависть до людини, яка перебуває в такому стані. Дочка годувала його їжею для немовлят, що підтверджувало для мене гіркоту іронії життя й викликало особливу зневагу до цього старого. Я час від часу повідомляв йому вигадані крикетні рахунки: «84/2, містере Біслі!» — кричав я йому, проходячи повз те місце, де він дрімав під розлогою гліцинією. «Вест-Індія 790/3!» — заявляв я, приносячи йому на таті дитячий обід. Я розповідав йому рахунки з матчів, які ніколи не відбувалися, які ніколи не могли відбутися, фантастичні, неможливі рахунки. У відповідь він кивав, і я тихенько відходив, посміюючись із своєї дрібної жорстокості, задоволений тим, що я — не такий милий молодий чоловік, як йому видавалося.

За п'ятдесят два роки до нашої зустрічі Лоренс Біслі був пасажиром другого класу в першому плаванні «Титаніка». Мав він тридцять п'ять років, нещодавно пішов з посади викладача природознавства в Далвіч-коледжі й перетинав Атлантичний океан — принаймні так каже родинна легенда — без особливого ентузіазму, вирушаючи на пошуки американки з багатим посагом. Коли «Титанік» налетів на свій айсберг, Біслі врятувався в шлюпці 13, де були

зайняті не всі місця, і пасажирів з неї підбрала «Карпатія». Серед сувенірів, які старий зберігав у своїй кімнаті, було покривало з вишитою назвою корабля, який їх урятував. Більш скептично налаштовані члени родини стверджували, що напис на покривалі з'явився значно пізніше за 1912 рік. Також вони сміялися, що предок утік з «Титаніка» в жіночому одязі. Чи не тому імені Біслі немає в першому списку врятованих, а вказано серед тих, хто потонув, у звіті про аварію? Певна річ, то був вагомий доказ гіпотези, що фальшивий труп набув собі дамського одягу і високого голосу, а коли безпечно прибув до Нью-Йорка, то таємно «змінив стать» у туалеті метро?

Я радо підтримав цю теорію, бо вона підтверджувала мої погляди на світ. Восени того року я причепив до дзеркала своєї кімнати в гуртожитку папірець із такими рядками: «Життя — обман: без ліку свідчень. / Я так гадав і знаю вічно»¹. Випадок Біслі добре це підтверджував: «герой “Титаніка”» підробив простирadlo й виявився самозванцем-трансвеститом; як правильно й справедливо, що я повідомляв йому вигадані крикетні рахунки. У великому масштабі теоретики стверджують, що виживають найбільш пристосовані: чи гіпотеза Біслі не підтверджує, що «найбільш пристосовані» — це просто найхитріші? Герої, чесні морські служачки, гарні розплідники, капітан (особливо капітан!) — усі пішли на дно разом із кораблем; натомість боягузи, панікери, обманщики знайшли спосіб пробратися в рятувальну шлюпку. Чи не є це живим доказом того, як гіршає людський генофонд, як погана кров переживає добру?

Лоренс Біслі у своїй книжці «Загибель “Титаніка”» ніде не згадує про жіночий одяг. Американське видавництво *Houghton Mifflin* надало йому якісне житло в Бостоні,

¹ Перефразована автоепітафія Джона Гея (1685—1732), де в оригінальному вірші сказано: «Життя — це жарт...»

і він написав спогади за шість тижнів; вийшли вони менш ніж через три місяці після описаної в них катастрофи й відтоді час від часу перевидавалася. Так Біслі став одним з найвідоміших врятованих пасажирів «Титаніка», і п'ятдесят років — до того моменту, як я його зустрів, — з ним регулярно радилися морські історики, люди, що збирали матеріал для кіно, мисливці за сувенірами, зануди, теоретики змов і надокучливі учасники судових процесів. Коли тонули, налетівши на айсберг, інші судна, йому телефонували журналісти, які хотіли уявити долю жертв.

Через приблизно сорок років після тієї втечі його взяла консультантом до знімальної групи фільму «Незабутня ніч» компанії *Pinewood*. Більшу частину стрічки знімали поночі, і зменшена вдвічі копія судна перехилилася й тонула в морі побриженого чорного оксамиту. Біслі спостерігав це вдовшице разом із дочкою кілька вечорів поспіль, і далі я вам перекажу її розповідь. Біслі — що й не дивно — було дуже цікаво бачити відроджений «Титанік», який знову тоне. Особливо хотілося йому опинитися в масовці пасажирів, які у відчаї з'юрмилися коло поруччя судна, що тонуло, — можна сказати, йому було цікаво взяти участь у дійстві, що показувало альтернативну версію історії. З іншого боку, режисер був так само рішуче налаштований, щоб людина без посвідчення спілки акторів не з'являлася на плівці. Біслі, вигадливий у надзвичайних ситуаціях, підробив перепустку, що дозволяла йому сісти на копію «Титаніка», вдягнувся в костюм того часу (чи може відлуння підтверджувати те, що воно відлунює?) й розташувався в масовці. Увімкнули софіти, юрбі коротко повідомили про майбутню загибель у морі чорного оксамиту. В останній момент, коли камери були готові запрацювати, режисер помітив, що Біслі все ж зумів пробратися на палубу судна; схопивши мегафон, режисер звелів самозванцю-любителю

зійти на берег. Ось так удруге у своєму житті Лоренс Біслі залишив «Титанік» щойно перед тим, як той пішов на дно.

Оскільки я був силоміць освіченим вісімнадцятирічним юнаком, то знав Марксове продовження тези Гегеля: історія повторюється — спочатку як трагедія, потім як фарс. Але приклад цього ще був у мене попереду. Минуть роки, і мені трапиться кращий.

— II —

Усе-таки, а що ж Йона робив у череві кита? Як можна очікувати, то якась підозріла історія.

Усе почалося, коли Бог наказав Йоні піти й проповідувати в Ніневію — у те місто, яке, попри солідний список знищених Богом порочних міст, неймовірно і вперто лишилося порочним. Йона, якому це завдання не сподобалося з незрозумілих причин, мабуть, пов'язаних із побиттям камінням з боку розгульних ніневійців, утік. У Яффі він сів на корабель, який вирушав на край відомого світу — в Тарсис, що в Іспанії. Звичайно, він не розумів, що Богові точно відомо, де він перебуває, і що, понад те, той оперативно контролює вітри Східного Середземномор'я. Коли здійнявся шторм рідкісної сили, моряки — люди забобонні — кинули жереб, аби визначити, хто на борту є причиною лиха, і коротку соломинку, поламану фішку доміно чи пікову даму витяг Йона. Його швидко було викинуто за борт, де його одразу проковтнула велика риба чи кит, якого Бог послав на місце для особливої мети.

Усередині кита три дні й три ночі Йона молився Богу й так переконливо клявся в майбутній вірності, що Бог наказав рибі виплюнути розкаяного. Не дивно, що, за наступним разом посланий до Ніневії, Йона зробив, як йому

було сказано. Він пішов, виголосив проповідь, засуджуючи порочне місто, і повідомив, що воно, як і інші порочні міста Східного Середземномор'я, буде знищене. Відтак розгульні ніневійці, так само як і Йона в череві кита, розкаялися, після чого Бог вирішив помилувати місто, а це надзвичайно роздратувало Йону — єдину нормальну людину, яка, зазнавши таких бід і випробувань, із великими труднощами донесла до міста звістку про його руйнування, аж тут Господь, попри відому, воістину історичну любов до руйнування міст, узяв і передумав. Ніби й цього було замало, Бог, невтомно доводячи свою зверхність, розгорнув перед очима свого прислужника вигадливу притчу. Спочатку він зробив так, щоб над житлом Йони виросла тиква¹ й затуляла його від сонця (під тиквою ми розуміємо щось таке, як клішовина чи рицина, — яке швидко росте й має велике листя); тоді одним помахом шовкової хусточки послав черву знищити зазначену тикву, так що Йону стало знову прикро пекти сонце. Бог цю театральну виставу розтлумачив так: ти ж не станеш карати тикву за те, що вона тебе підвела, от і я так само не хочу карати Ніневію.

Історія так собі, правда? Як і в більшій частині Старого Заповіту, тут спостерігається нездорова відсутність свободи волі, ба навіть її ілюзії. Усі карти на руках у Бога — він починає і виграє. Єдине, про що можна гадати, — це як саме Господь гратиме: чи почне з козирної двійки й доведе до туза, чи почне з туза, а закінчить двійкою, чи скомбінує ці тактики. А оскільки в грі з параноїдальним шизофреніком не вгадаєш, то цей елемент дещо пожвавлює оповідь. А що нам до тієї тикви? Якийсь не дуже переконливий з логічної точки зору аргумент: кожен ба-

¹ Слово походить з українського перекладу Святого Письма, здійсненого Іваном Хоменком.

чить різницю між кущем кліщовини і містом зі 120 тисячами населення. Хіба що в тому і є основний сенс, і Бог Східного Середземномор'я цінує своє творіння не вище, ніж якийсь овоч.

Якщо ж ми розглянемо Бога не як героя і морального агресора, а як автора цієї історії, то доведеться йому знизити оцінку за сюжет, мотивацію, інтригу й прописаність характерів. Однак у цьому звичайному й доволі відразливому мораліте є одна сенсаційна мелодраматична деталь — пригода з китом. З технічної точки зору, китовий сюжет теж погано прописаний — тварюка є таким самим пішаком, як і Йона; його провіденційна поява щойно після викидання Йони за борт занадто відгонить *deus ex machina*; і велика риба з легкістю викидається з сюжету, щойно виконавши свою в ньому роль. Навіть тиква перебуває в кращому становищі, аніж бідолашний кит, котрий радше виглядає на плавучу в'язницю, в якій Йона проводить три дні, благаючи в суду поблажки. Бог водить цю товсту в'язницю туди-сюди, як генерал у військовій грі просуває свої війська по морській карті.

А проте кит усе одно захоплює нашу увагу. Ми забуваємо про алегоричний бік історії (Вавилон захоплює Ізраїль, що виявив непослух), нам не так уже важливо, чи врятувалася Ніневія чи що сталося з виплюнутим Йоною, — а от про кита пам'ятають усі. Джотто показує, як він заковтує Йону головою вперед, так що з рота стирчать тільки безсилі ноги. Брейгель, Мікеланджело, Корреджо, Рубенс і Далі ілюстрували цей сюжет. У місті Гауда є вітраж, на якому Йона виходить із черева кита, як піший пасажир сходить з автомобільного порома. Йона (котрого як тільки не зображували — і як мускулястого фавна, і як бородатого старця) має таке багатство і якість іконографії, на заздрість Ною.

Що ж у Йоні та його ескападі так зачарує нас? Чи то момент ковтання, коливання між загибеллю і спасінням, коли ми уявляємо небезпеку бути з'їденим живцем, що рятує від небезпеки потонути? Чи оті три дні і три ночі в череві кита нас притягують — образ ув'язнення, тління, поховання живцем? (Якось, їдучи нічним потягом з Лондона до Парижа, я опинився в замкненому купе замкненого вагона під ватерлінією порома через Ла-Манш; тоді мені про Йону не думалось, але, ймовірно, моя паніка була споріднена з тим, що пережив він. Ну і ще один класичний страх: а чи від биття хвиль у боки тварини й пульсації не виникає ще один вид жаху — відчуття того, що тебе раптом повернули в матку?) А може, нас особливо вражає третя стихія історії: порятунок, доказ того, що після нашого очищувального ув'язнення настане спасіння і відновиться справедливість? Як Йону, нас усіх кидає життєвим морем, ми зазнаємо того, що на перший погляд здається смертю, і цілком певного похорону, аж тут настає сліпуче воскресіння, коли двері порома відчиняються — і нас виносить до світла й визнання Божої любові. Чи не тому цей міф плаває нашою пам'яттю?

Можливо — або ж і слово «можливо» сюди не пасує. Коли на екрани вийшов фільм «Щелепи», то було багато спроб пояснити, чому він так захоплює глядачів. Чи то в ньому постає якась первісна метафора, якийсь загальнолюдський архетипний сон? Чи то в ньому добре використано мотив протиборства стихій землі і води, який підживлює наше тривожне зачарування поняттям земноводності? А може, це якось пов'язане з тим, що мільйони років тому наші предки виповзли з водойми — і відтоді сама думка про повернення туди нас паралізує? Англійський письменник Кінгслі Еміс, розмірковуючи про фільм і його можливі інтерпретації, дійшов такого

висновку: «Це про те, як до смерті лякаєшся, що тебе зжере здоровенна акула».

На споді саме цією хваткою тримається за нашу свідомість історія про Йону з китом: страх бути поглинутим великою істотою, страх, що тебе, плямкаючи, зжеруть, запивши солоною водою, і змиють у велетенську горлянку зі зграйкою анчоусів на закуску; страх осліпнути, опинитися в п'їтмі, потонути, задихнутися, бути розчавленим велетенськими нутрошами; страх опинитися там, де не відчуваєш нічого, — від такого, ми знаємо, людина божеволіє; страх смерті. Наша реакція виразна, як і в кожного іншого покоління істот, що страшать смерті, і не поблякла від того вечора, коли цю історію якийсь матрос-садист розповів новенькому юнзі.

Звичайно, ми визнаємо, що ця історія не може мати правдивого підґрунтя. Ми люди грамотні, можемо відрізнити правду від міфології. Кит може проковтнути людину, так — це вірогідно; але вижити в шлунку кита ця людина не зможе. Вона, скоріш за все, потоне, а якщо ні, то задихнеться; ну а найімовірніше, в неї просто станеться серцевий напад від вигляду величезної пачі, яка її ковтнула. Ні, в череві кита людині не вижити. Ми вміємо відрізнити міф від дійсності. Ми люди грамотні.

25 серпня 1891 року Джеймса Бартлі, тридцятип'ятирічного матроса з корабля «Східна зоря» біля Фолклендських островів, проковтнув кашалот:

Я дуже добре пам'ятаю, як випав за борт і відчув, що наткнувся ногами на щось м'яке. Поглянув угору й побачив, як на мене опускається рожева ребриста ніби стеля — і наступної миті мене потягло вглиб ногами донизу: я зрозумів, що мене ковтає кит. Мене тягло глибше і глибше, мене з усіх боків огортали живі стінки, але тисло

не боляче, і плоть, немов гумова, розступалася від мого найменшого руху.

Раптом я опинився в мішку, значно більшому за моє тіло, але там було абсолютно темно. Я помацав навколо: знайшов кількох рибин, які, здавалося, ще були живі, бо, звиваючись, вислизнули в мене з рук. У мене невдовзі сильно заболіла голова й стало важче дихати. Водночас я відчув страшенну спеку: вона немов поглинала мене, ставало жаркіше й жаркіше. Очі в мене пекло, немов вуглини, і я вже не сумнівався, що загину в череві кита. Не було сил терпіти цю муку, а тиша цієї жахливої в'язниці душила мене. Я намагався підвестися, порухати руками й ногами, закричати. Нічого зробити не вдалося, проте голова наче зберігала несподівану ясність думки; але, повністю розуміючи, яка жахлива доля мене чекає, я врешті знепритомнів.

Згодом кашалота було вбито й підтягнуто до борту «Східної зорі», чії матроси, не знаючи, що їхній зниклий товариш зовсім близько, решту дня й частину ночі білували свою здобич. Наступного дня вони підчепили шлунок лебідкою й витягли його на палубу. Матроси помітили, що там щось тихо, судомно ворухнулось. Очікуючи побачити велику рибу, може, й акулу, моряки розрізали шлунок — і знайшли Джеймса Бартлі: непритомного, з побілілими від шлункового соку обличчям, шиєю і руками, але живого. Два тижні чоловік лежав і марив, а потім почав одужувати. Поступово матрос зовсім поправився, тільки що кислота вивела всі пігменти з відкритих ділянок його шкіри. Тож до кінця життя він залишився альбіносом.

М. де Парвіль, науковий редактор часопису *Journal des Débats*, вивчав цей випадок у 1914 році й визнав розповідь

капітана та команди «вірогідною». Сучасні вчені твердять, що Бартлі не міг вижити в череві кита й кількох хвилин, не те що півдня чи більше, доки матроси, ні про що не здогадуючись, звільнили цього нового Йону. Але чи віримо ми сучасним ученим, жоден з яких не був у череві кита? Звичайно, ми можемо піти на компроміс із професійним скептицизмом і припустити, що в шлунку зібралось повітря (чи страждають кити на гикавку й гази, як і всі?) чи що шлунковий сік від якоїсь китової хвороби діяв слабше й повільніше.

А якщо ви вчений чи якщо ви підхопили якийсь шлунково-кишковий сумнів, погляньте на речі так. Багато людей (серед них і я) вірять у міф про Бартлі, так само як мільйони повірили в міф про Йону. Віримо ми в це чи ні, але відбулося ось що: історію переказували, видозмінювали, підновлювали, вона наближалася до нас. Тепер ми, читаючи про Йону, маємо на думці Бартлі. І колись може статися такий випадок, у який повірите навіть ви: моряк, проковтнутий китом, врятується з його черева — може, не через півдня, а через півгодини. І тоді люди повірять у міф про Бартлі, породжений міфом про Йону. Адже річ ось у чому: міф не відсилає нас до певного «оригіналу» події, який обріс фантазіями й був переданий нам у колективній пам'яті — навпаки, він відсилає нас уперед, до чогось, що станеться чи повинне статися. Міф стане дійсністю, незважаючи на наш скепсис.

— III —

О восьмій вечора в суботу 13 березня 1939 року лайнер «Сент-Луїс» вирушив зі свого порту — з Гамбурга. То було круїзне судно, і більшість із його 937 пасажирів ку-

пили квитки на трансатлантичне плавання, вказавши в документах метою подорожі «туризм, подорож для розваги». Але ухильність цих слів приховувала істинну мету мандрів — теж, по суті, ухиляння. Усі за рідкісними винятками пасажери були євреями, які тікали з нацистської держави, де їм загрожувало позбавлення власності, виселення й смерть. Та й у багатьох уже було чимало віднято, адже емігрантам з Німеччини дозволялося брати з собою суму грошей, не більшу за десять райхсмарок. Ця вимушена бідність робила їх мішенями для пропаганди: без кишенькових грошей із них було легко зробити обірванців-унтерменшів, що тікають геть, немов щурі; а якщо ж їм удавалося перехитрувати систему, то їх можна було виставити економічними злочинцями, які тікають із краденим. І те, і те було нормально.

Над «Сент-Луїсом» майорів прапор зі свастикою, що також було нормальним, у команді було п'ять чи шість агентів гестапо — і це теж було нормально. Керівник рейсу дав капітанові вказівку взяти на борт дешевше м'ясо й не продавати в крамничках предметів розкоші, а також не розкладати в громадських місцях безкоштовних листівок. Натомість капітан постарався обминути більшість таких наказів, заявивши, що цей круїз має нагадувати всі інші круїзи «Сент-Луїса» й по змозі бути нормальним. Так що коли євреї зійшли на борт із суходолу, де їх зневажали, систематично принижували й ув'язнювали, то вони побачили: хоча офіційно судно є територією Німеччини, ходить під свастикою, а в громадських приміщеннях на ньому висять чималі портрети Гітлера, але ті німці, з якими вони мають справу на кораблі, люб'язні, уважні й навіть послужливі. Оце вже було аномально.

Ніхто з тих євреїв — половину з яких становили жінки й діти — не мав наміру ближчим часом повертатися до

Німеччини. Однак за правилами пасажирів були зобов'язані придбати й зворотний квиток. Ця плата, як їм сказали, мала покривати витрати в «непередбачуваних ситуаціях». Коли біженці зійдуть на берег у Гавані, пароплавна лінія Гамбург—Америка обіцяла їм видати чек на невикористану суму. Самі гроші було покладено на особливий рахунок у Німеччині: навіть у разі повернення вони можуть їх забрати. Навіть ті євреї, яких було випущено з концентраційних таборів із суворою умовою негайно залишити батьківщину й не повертатися, були зобов'язані оплатити зворотний квиток.

Окрім квитків, біженці купили дозволи на висадку в кубинського імміграційного бюро, директор якого особисто запевнив їх, що вони не матимуть жодних складнощів на в'їзді в країну. Саме він класифікував їх як «туристів, які подорожують для розваги»; і, звичайно, в ході подорожі деякі пасажирів, особливо молоді, спромоглися на чудесне перетворення з упосліджених унтерменшів на туристів і шукачів пригод. Мабуть, утеча з Німеччини видавалася їм таким самим дивом, як вихід Йони з черева кита. Щодня вони їли, пили й танцювали. Незважаючи на попередження гестапівців до членів команди, аби ті не порушували Закону захисту німецької крові й честі, сексуальна активність на борту вирувала така сама, як і в будь-якому іншому круїзі. Ближче до другого берега Атлантики відбувся традиційний бал-маскарад. Оркестр грав мелодії Гленна Міллера, євреї вбралися хто піратами, хто моряками, хто гавайськими танцюристами. Якісь сміливиці вигадали собі з простирадл убрання арабських одалісок — таке перетворення видалося більш ортодоксальним пасажирів непристойністю.

У суботу 27 травня «Сент-Луїс» кинув якір у порту Гавани. О четвертій годині ранку всіх розбудив гудок, а через півгодини вдарили в гонг, скликаючи пасажирів снідати.

До лайнера підпливли маленькі човни: в одних продавці пропонували свій товар — кокоси й банани, в інших сиділи друзі й знайомі пасажирів, вони стали гукати своїх. Над кораблем майорів карантинний прапор, що було нормально. Капітан мав підтвердити представникам гаванського порту, що на борту немає «ідіотів, божевільних і хворих на погані й заразні хвороби». Коли це було зроблено, працівники імміграційної служби зайнялися пасажирами, переглядали їхні папери, визначали, де на пірсі вони отримають свій багаж. Перші п'ятдесят біженців зібралися на краю палуби, чекаючи на шлюпку, яка мала доставити їх на берег.

Імміграція, як і еміграція, — процес, у якому гроші відіграють не меншу роль, ніж принципи й закони, а то й більшу за те і те. Гроші запевняють країну, на берег якої сходять пасажири, — або ж, у цьому випадку, транзитну Кубу — що новоприбулі не стануть тягарем для держави. Також грошима можна підкупити чиновників, які приймають рішення. Кубинський директор еміграційного бюро заробив чимало грошей на попередньому перевезенні євреїв, а от президент не отримав з них достатньої суми. Тож президент 6 травня видав наказ, яким скасовував туристичні візи в разі, якщо істинною метою подорожі є імміграція. Чи стосувався цей акт пасажирів «Сент-Луїса»? Судно прибуло з Гамбурга після його затвердження; натомість дозволи на висадку датувалися ранішим часом. Це питання потребувало довгого обговорення й неабияких грошей. Номер президентського указу був 937 — і забобонній людині могло впасти в око, що саме така кількість пасажирів залишила Європу на борту «Сент-Луїса».

Зволікання тривало. Дев'ятнадцятьом кубинцям та іспанцям дозволили зійти на берег, а також трьом пасажирам із правильно оформленими візами; решта понад

дев'ять сотень євреїв чекали новин з перемовин, у яких брали участь то кубинський президент, то директори імміграційної служби, рейсу, місцевого комітету допомоги, капітан корабля і юрист із нью-йоркської штабквартири Американського єврейського об'єднаного розподільчого комітету. Ці перемовини тривали кілька днів. Зважувалися гроші, гордість, політичні амбіції й громадська думка кубинців. Капітан «Сент-Луїса», не довіряючи ні місцевим політикам, ні керівництву власного рейсу, був переконаний принаймні в одному: якщо Куба виявиться закритою, то хоча б США, куди більшість пасажирів мають право в'їзду, зможуть прийняти їх раніше, ніж обіцяно.

Більшість пасажирів, які опинилися в такому неприємному становищі, втрачали впевненість, їх нервували невизначеність, затримка, спека. Вони так довго плвли до безпечного місця, воно так близько! Друзі з родичами в човнах і далі тримали облогу; фокстер'ера, якого прислали з Німеччини раніше, щодня підвозили човном до поруччя й показували здалеку господарям. Сформувався комітет пасажирів, і пароплавство дало йому безкоштовний доступ до засобів зв'язку; були розіслані клопотання до впливових осіб, зокрема дружини кубинського президента. Саме в цей час двоє пасажирів здійснили спробу самогубства — одна людина вколола собі транквілізатор, інша порізала зап'ястя й кинулася в море; обоє вижили. Після того для запобігання новим спробам самогубства вночі запровадили патрулювання; рятувальні човни весь час були наготові, а судно вночі освітлювалося прожекторами. Ці заходи нагадували декому з євреїв нещодавно залишені концентраційні табори.

«Сент-Луїс» не планував повертатися з Гавани порожнім, випустивши на берег 937 емігрантів. Приблизно

250 людей уже купили квитки на зворотний рейс до Гамбурга через Лісабон. Пропонувалося випустити хоча б 250 євреїв, щоб дати їм місце. Але як вибрати 250 тих, кому буде дозволено зійти з ковчега? Хто відділить чистих від нечистих? Чи потрібен жереб?

Ситуація з «Сент-Луїсом» не була дрібним місцевим питанням, якому приділялося замало уваги. Новини про це плавання повідомляла німецька, британська й американська преса. У *Der Stürmer* зауважували, що коли євреї вирішать повертатися до Німеччини, то опиняться в Дахау чи Бухенвальді. Тим часом у гаванському порту американські репортери пробралися на борт судна й прозвали його — може, занадто легковажно — «кораблем, що зганьбив світ». Така реклама не була особливо корисною для біженців. Якщо ганьбу розділено між усім світом, то чому лише одна країна — яка вже прийняла чимало єврейських біженців — має так часто це робити? Світові, схоже, соромно не стало, принаймні не настільки, щоб рука потяглася до гаманця. Кубинський уряд, отже, проголосував за те, щоб не пускати іммігрантів, і «Сент-Луїсу» було наказано залишити територіальні води острова. Це, додав президент, не означає, що він остаточно припиняє переговори; просто він не розглядатиме подальших пропозицій, доки судно не вийде з гавані.

Скільки коштують біженці? Це залежить від того, в якому розпачі вони перебувають, наскільки багаті їхні покровителі, наскільки жадібні господарі. У світі перепусток і паніки це завжди ринок. Ціни довільні, спекулятивні, мінливі. Юрист із Американського єврейського об'єднаного розподільчого комітету запропонував стартову ціну в \$ 50 000 за безпечний вихід євреїв на берег — і почув, що цю суму було б корисно потроїти. Але якщо вже раз потроєно, то чом би не потроїти вдруге? Директор імміграцій-

ного бюро — котрий уже підняв по \$ 150 з особи за видані дозволи на висадку, яка поки що не відбулася, — запропонував керівництву рейсу заплатити \$ 250 000, щоб це посприяло скасуванню дії указу номер 937 на пасажирів. Представник президента нібито вважав, що євреїв можна випустити на берег за \$ 1 000 000. Кінець кінцем, кубинський уряд встановив таксу \$ 500 за кожного єврея. У такій ціні була певна логіка: стільки становила сума застави за кожного офіційного іммігранта до країни. Отже, 907 пасажирів на борту, які вже оплатили плавання туди й назад, купили дозволи й офіційно мусили мати з собою не більше як десять дойчмарок, коштували \$ 453 500.

Коли пароплав завів двигуни, група жінок кинулася на забортний трап — їх відігнала кубинська поліція з пістолетами. За шість днів стояння в Гавані «Сент-Луїс» перетворився на місцеву цікавину, тож за його відплиттям спостерігало приблизно 100 000 людей. Капітану гамбурзьке начальство дало дозвіл пливати до будь-якого порту, готового прийняти пасажирів. Спочатку він мляво кружляв океаном, розширюючи коло, в очікуванні виклику назад до Гавани, а тоді вирушив на північ, до Маямі. Біля американських берегів судно зустрів катер прибережної охорони США. Але і це, на перший погляд, вітання виявилось заборною: катер мав простежити, аби «Сент-Луїс» не заходив у територіальні води. Департамент штату вже прийняв рішення: якщо євреїв не прийняла Куба, то їх не можуть прийняти і США. Тут гроші вирішували менше: більш відповідними причинами було високе безробіття й міцна ксенофобія.

Домініканська Республіка запропонувала прийняти біженців за стандартною ринковою ціною \$500 з голови; але це просто дублювало кубинські тарифи. Звертались і до Венесуели, Еквадору, Чилі, Колумбії, Парагваю, Аргенти-

ни — жодна з цих країн не була готова повністю взяти на себе світову ганьбу. У Маямі інспектор з імміграції оголосив, що «Сент-Луїс» не приймуть у жодному порту США.

Лайнер, якому було закрито доступ на весь американський континент, продовжував рух на північ. Люди на борту розуміли, що наближається момент, коли судно поверне на схід і неunikно рушить назад, до Європи. І тут о 16:50 у неділю 4 червня прийшла депеша: начебто кубинський президент дав дозвіл євреям зійти на берег острова Пен, колишньої виправної колонії. Капітан розвернув «Сент-Луїс» і знову рушив на північ. Того вечора піднесений настрій балу-маскараду повернувся.

Наступного ранку за три години плавання від Пену телеграфом прийшло повідомлення: дозвіл ще не затверджено. Члени комітету пасажирів, які протягом усієї кризи надсилали телеграми відомим американцям з проханням втрутитись, уже не могли придумати, з ким би ще сконтактувати. Хтось запропонував звернутися до мера міста Сент-Луїс у штаті Міссурі, гадаючи, що, може, збіг назв викличе в нього співчуття. Отже, йому відправили телеграму.

Кубинський президент зажадав заставу \$ 500 за кожного біженця плюс додаткові гарантії на покриття харчування й проживання на острові Пен. Американський юрист запропонував (за твердженням кубинського уряду) загалом \$ 443 000, але з умовою, що ця сума покриватиме не лише висадку пасажирів «Сент-Луїса», а й 150 євреїв з двох інших кораблів. Кубинський уряд вирішив, що не в змозі прийняти таку контрпропозицію, тож свою пропозицію скасував. Юрист Об'єднаного комітету у відповідь на це вповні погодився з початковими вимогами кубинського уряду. Натомість уряд висловив жаль, що ту пропозицію скасовано й відновленню вона не підлягає. «Сент-Луїс» розвернувся й удруге рушив на північ.

Коли корабель розпочав зворотний шлях до Європи, до урядів Британії та Франції було надіслано неофіційний запит, чи не приймуть євреїв вони. Британці відповіли, що воліли б розглядати теперішні складнощі в ширшому контексті загальноєвропейської ситуації з біженцями, але їхня країна може бути готова розглянути можливість в'їзду євреїв до Британії після їхнього повернення до Німеччини.

Були також непідтверджені чи нездійсненні пропозиції від президента Гондурасу, одного американського філантропа, навіть від карантинної станції в зоні Панамського каналу; пароплав рухався вперед. Комітет пасажирів звертався з клопотаннями до політичних і релігійних лідерів по всій Європі; але тепер телеграми стали коротшими, бо керівництво рейсу перестало надавати безкоштовний доступ до телеграфу. У той час винесли пропозицію, щоб найкращі плавці серед пасажирів регулярно стрибали за борт, щоб «Сент-Луїс» затримувався й розвертався. Так судно пізніше допливе до Європи й часу на переговори стане більше. Цю ідею не підтримали.

Німецьке радіо повідомляло, що жодна країна не погодилася прийняти пароплав із євреями, тож Фатерлянд мусить забрати їх назад і підтримати. Де і як саме їх збиралися підтримувати, здогадатись було нескладно. Понад те, якщо «Сент-Луїс» висадить своїх дегенератів і злочинців у Гамбурзі, то це доведе: уся ця глибока світова стурбованість — просто лицемірство. Нікому не потрібні ці обірвані євреї, тож ніхто не має права критикувати те, як батьківщина зустрине цих брудних паразитів.

Саме тоді група молоді спробувала захопити судно. Вони вторглися на капітанський місток, але від подальших дій капітан їх відрадив. Зі свого боку він мав план влаштувати на «Сент-Луїсі» пожежу неподалік мису Бічі-Гед, що змусить рятувальників забрати пасажирів на своє судно. Можливо, на-

віть цю відчайдушну схему вдалося б випробувати. Нарешті, багато з пасажирів зневірилися, а коли лайнер наближався до Європи, уряд Бельгії погодився прийняти до своєї країни 200 пасажирів. Протягом наступних днів Голландія взяла на себе 194 євреїв, Британія — 350, а Франція — 250.

Подолавши 10 000 миль, «Сент-Луїс» кинув якір в Антверпені, за 300 миль від порту, з якого вирушав. Працівники організації з допомоги від згаданих чотирьох країн уже зустрілися, щоб вирішити, як розподілити між собою пасажирів. Більшість євреїв, що пливли на «Сент-Луїсі», мали право зійти на території Сполучених Штатів, тож мали номери в списках квот США. Було помічено, що працівники служб допомоги змагалися за пасажирів з номерами, ближчими до початку, адже ті якомога швидше залишать територію їхніх країн.

В Антверпені пронацистська організація роздавала листівки з гаслом: «Ми теж хочемо допомогти євреям. Якщо вони звернуться до нашої контори, ми безкоштовно видамо їм довгий цвях і шматок мотузки». Пасажири зійшли на берег. Тих, кого прийняла Бельгія, посадили в поїзд, де замикалися двері, а вікна були забиті дошками; євреям сказали, буцімто такі заходи потрібні для їхньої безпеки. Тих, кого прийняла Голландія, одразу перевезли в табір, оточений колючим дротом, який стерегли собаки.

У середу 21 червня британський контингент із «Сент-Луїса» зійшов на берег у Саутгемптоні. Ці люди змогли підрахувати, що їхні морські поневіряння тривали сорок днів і сорок ночей.

1 вересня розпочалася Друга світова війна, і пасажири «Сент-Луїса» розділили долю євреїв Європи. Їхні шанси на виживання були більшими чи меншими залежно від того, до якої країни вони потрапили. Дані щодо кількості тих, хто залишився живими, різняться.

8

УГОРУ ЗА ТЕЧІЄЮ

Листівка

Джунгли, для передачі

Кохана!

Саме час для листівки — за півгодини вирушаємо — минулу ніч провели в товаристві «Джонні Вокера», тепер це місцева вогняна вода чи що — пам'ятай, що я сказав тоді по телефону, і не стрижися занадто коротко.

*Цілую,
твій Цирковий Силач*

Лист 1

Люба моя, рідна!

Щойно провів добу в автобусі, де приладова панель була вкрита образами святого Христофора чи хто в цих краях виконує його роль. Я був би не проти, коли б водій вдався до сильніших чарів — старе добре християнство на його водіння не дуже впливало. Коли на кожному крутому повороті не вивертає кишки, то краєвиди розкішні. Велетенські дерева, гори, таке — я листівок купив. Команда зараз трохи збуджена — якщо я ще раз почую жарт на тему «я тут назад до Каракаса збираюся...», то, мабуть, кого-небудь задушу. Проте в подібній справі це й нормально. Не хочу сказати, що я раніше за таке брався — має бути страх як весело. Дуже сподіваюся, що після того, як вони обкололи мене з усіх боків, я не підхопив яке-небудь бері-бері.

А ще добре бути далеко від людей, які можуть тебе впізнати. Ти ж розумієш, у Каракасі навіть із бородою й в окулярах не зашифруєшся. В аеропорту — ясна річ, але це й нормально. Ні, навіть смішно. А вгадай-но, де вони мене бачили? Не в отому касовому, де Пінтер сценарій писав, за який Золоту гілляку дали, де там. Ні, в отому смердю-

чому американському серіальчику, в якому мене знімав Гел Хрінзгадайякйогопулос. Його тут ДОСІ показують. Діти на вулиці підходять і кажуть: «Привіт, містере Рік, як справи?» Уявляєш? Бідність тут — це окрема історія. Правда, після Індії мене вже нічим не здивуєш. Так що ж ти зробила з зачіскою? Дуже сподіваюся, що не втнула якусь дурницю на зло мені, що я поїхав. Знаю я вас, дівчат, то кажете, мовляв, я постриглася, щоб подивитися, як мені буде, потім — що Педро в салоні не дав волосся відпустити, потім — що треба було найкраще виглядати на якомусь весіллі й не можна було бути кошлатою, а тоді не відпускаєте волосся, якщо я щотижня про це не казатиму, бо думаєте, що й так мені почало подобатись, а якщо кожного тижня нагадуватиму, то почую, що прискіплююся, — і от глухий кут. І нечесно казати, що це через мою бороду, адже я не винен, що в мене борода, просто в джунглях не голяться, в якому там столітті ми будемо, коли там опинимось, і я *розумію*, що рано її запустив, але я такий, люблю якомога швидше входити в роль. Ти ж знаєш, як Дірк каже, що він починає з черевиків, а коли з черевиками порядок, то він уже й знає решту свого персонажа — от я з обличчя починаю. Не надто приємно першим ділом зранку таке бачити, але ж не кожна може сказати, що спала з езуїтом. Із дуже давнім езуїтом — тим більше. Спека страшна, очікуються проблеми з пранням. Досі п'ю ті таблетки від живота. Побалакав із Віком про сценарій, каже, не хвилюйся, але ж на цій стадії всі так кажуть, правда? Я сказав йому те, що й тобі телефоном казав: чи не треба ченцеві надати більш людських рис, адже священники зараз великої каси не збирають, — а Вік сказав, що ближче до справи поговоримо. З Меттом добре уживаємось — очевидно, якась конкуренція почнеться, коли почнемо працювати разом, а поки що він зовсім не такий параноїк, як

я його собі уявляв, трохи по-панібратськи тримається, але, мабуть, янки такі і є. Я розповів йому про Ванессу, а він мені свою байку розповів — і ми обое раніше чули те саме! Ми разом нажерлися, як *stinko paralytico*¹, вчора ввечері й танцювали сиртаки в ресторані! Метт пробував посуд побити, але йому сказали, що в них так не заведено, і випхали нас геть! Ну й рахунок за тарілки виставили.

Знаєш, як тут називають пошту? Мадонна Зв'язку. Мабуть, треба буде стати на коліна перед завтрашньою поштою. Щоправда, ми вже кілька миль жодного відділення не зустрічали. Бог його знає, чи зможу я відправити цей лист, доки почнуться джунглі. Може, нас зустріне доброзичливий тубілець із рогатиною, який ітиме в правильний бік, а я до нього широкоекранно всміхнусь і передам послання з ним. (Жартую.) Не хвилюйся за мене. Кохаю,
Чарлі

Лист 2

Кохана!

Якщо ти подивишся у свій фотоальбом з нашої шаленої вечірки на входини, то побачиш: там дечого бракує. Не переймайся — я взяв це з собою. Той знімок, де ти схожа на бурундучка. Ти тут трохи намокла — днів зо два тому була жаклива злива — але ти все одно не проти, щоб я цілував тебе перед сном. Може, ти й трохи пом'ялася, бо ми вже давно не бачили тут готелів. Зараз ночуємо по-бойскаутському: табір, намети. Сподіваюся, відісплюю. Важко працювати на повну силу, передрімавши перед тим хіба дві години. Хай там як, а тепер ми добряче заглибились у джунглі. Затримок безліч. Як завжди: плануєш, що

¹ Смердючий паралітик (*ісп.-англ. суржик*).

в такий і сякий день прийдеш туди-то зі стількома людьми й таким багажем, а він перевезе це все до наступної точки. Потім приїжджаєш — а він удає, що все змінилося, що ти казав не «п'ятдесят», а «п'ятнадцять», та й узагалі ціни піднялись, і так далі голову морочитиме, доки отримає стільки, скільки йому хочеться. Господи, коли таке починається, я просто ладен закричати на все горло: «Я ПРАЦЮВАТИ ХОЧУ!» Я так одного дня й зробив, коли все пішло ще марудніше, ніж зазвичай, і пішов туди, де якийсь черговий бандит намагався нас обібрати, майже з ним бороною сплівся, та як закричу йому просто в лице: «Я працювати хочу, хай йому всячина, дай мені працювати спокійно!!!» — але Вік сказав, що це не дуже допомагає.

Пізніше. Метт мочився в річку, а до нього підійшов один з електриків і сказав, що такого краще не робити. Схоже, тут водяться оті дрібні рибки, яких приваблює тепло чи що, і вони можуть пропливти вгору струменем, коли хтось мочиться. Мені це спочатку здалося неправдоподібним, але якщо подумати про лососів, то може бути. А тоді така штука запливає тобі просто в член, розчепірює шипи й там лишається. Страшне ай-яй-яй, висловлюючись стримано. Електрик каже, що витягти її звідти неможливо — наче як хто парасольку там розкрив, і тоді доводиться в лікарні відрізати все. Метт не знав, чи вірити, але хіба тут можна ризикувати? Так що в річку тепер пісяти припинили.

Пізніше. Ми повзли вгору річкою під вечір, і сонце почало заходити за оті здорові дерева, і великі птахи — може, чаплі чи хто — злітали з води, наче рожеві гідроплани, так хтось сказав, — і тут другий асистент раптом підхопився й закричав: «Та це ж рай, бляха-муха! Рай!» Ну, мені трохи сумно на душі, кохана. Вибач, що я на тебе це скидаю, та й нечесно, бо я розумію — коли ти це отримаєш, я вже буду в повному порядку. Метт, мугиряка, дістає мене весь

час. Як він із собою носить! Можна подумати, ніхто ніколи кіно не знімав, крім нього, — коли побачиш, як він напосідається на хороших людей у команді, щоб йому все спростили, коли він буде перед камерою: от він у кадрі на п'ять років молодший, а в мене ніс блищить. Вік, правду кажучи, слабкуватий для такої роботи. Як на мене, то тут потрібен старого гарту режисер, такий погонич рабів — а не вразливий випускничок, який ходив на старе кіно, бо йому подобаються хмари в Антоніоні, а тепер він косить під загадкових німців, і правди життя йому кортить. Я тебе благаю, ми — сорок людей — зараз забрели в джунглі, бо повелися на його ідею притягти в реальність двох глибоко мертвих ченців-езуїтів. Як це йому вдалося з командою, я теж не знаю, але, певне, у Віка була на цей випадок якась теорія. Ми йдемо туди пішки, а обладнання підганяють повітрям — це настільки через дупу придумано, слів нема. Він навіть не дає нам скористатися радіотелефоном до того рандеву. У помічника оператора дівчина народжувати буде, він хотів задзвонити до штабу в Каракас, дізнатись новини — Вік не дав.

Чортова погода. Чортова спека. Пітнію, як свинюка — *comme un porco*. Мене й далі хвилює сценарій. Мабуть, треба буде свою роль трохи переписати. Нема ніяких шансів поспиритися, хіба що зустрінемо десь плем'я диких прачок, які за звичаєм чекатимуть біля отакої цинкової халупи, як ми бачили в прованському селі, пам'ятаєш? Чортів бляшаний щит «кока-коли» зранку біля якогось сільмагу. Я тебе благаю, тисячі миль від усього на світі, а от представники «коки» вже тут побували й засрали пейзаж. Чи, може, якийсь Меттів корефан їх тут наставив, аби Метт почувався, як удома. Вибачай.

Цілую, Чарлі

Лист 3

Привіт, красунечко!

Вибач за соплі в кінці попереднього листа. Зараз усе краще. По-перше, ми знову почали пісяти в річку. Ми спитали електрика-іхтіолога, як ми тепер його називаємо, звідки той дізнався про рибок, які підіймаються по струменю, і він відповів, що бачив по телеку, як якийсь товстий дослідник розповідав, — це видавалося цілком вірогідним. Але коли ми стали його розпитувати докладніше, він зробив фатальну помилку. Сказав, що той дослідник мав спеціальні труси, у яких можна було безпечно пісяти в річку. Він узяв крикетний захисний шиток, сказав наш іхтіолог, прорізав дірку і вставив туди чайне ситечко. Я вас благаю. Уже як брешеш, то не вимахуйся — хіба це не головне правило? Головне — не переборщити. То ми як слід пореготали з електрика, а тоді всі розстібнули ширинки і — хотіли чи ні — помочилися в річку. Єдиний, хто цього не зробив, — то був наш електрик-іхтіолог, котрий мав якось зберегти лице і казав, що не бреше.

Так що, ти розумієш, це трохи підняло нам настрої, але по-справжньому нас розвеселило знайомство з індіанцями. Власне, судячи з тутешніх бандитів («тут», якщо хочеш пошукати в шкільному атласі, — це десь неподалік Мокапри), чому слід довіряти індіанцям? Метт потім казав, мовляв, він майже очікував, що ми будемо тільки марно їздочитися до тих індіанців, і я відповів йому, що думав так само. Але ж ні — вони були, четверо людей, саме там, де домовлялися, на галявинці коло вигину річки, голі, як задумано природою, з дуже рівними спинами — хоча все одно не дуже високі, вони без страху дивилися на нас. Але й без жодної цікавості, навіть чудно. Можна було подумати, що вони зібралися штрикнути нас

списами чи що. Але вони просто стояли з таким виглядом, ніби дивні тут не вони, а ми, що, коли подумати, було повною правдою. Вони подивилися, як ми все розпаковували, — і ми вирушили. Не пропонували нічого піднести, що нас дещо здивувало, але ж вони й не шерпи, правильно? Схоже, до племені й річки, куди нам треба, приблизно два дні ходу. Ми взагалі не бачили, щоб вони орієнтувалися на яку-небудь стежку — мабуть, у джунглях в людей дивовижне просторове чуття. Ти б, ангеле мій, тут заблукала точно, особливо з огляду на те, що ти без супроводу поліції не знаєш, як дістатися від Шепердс-Бушу до Гаммерсміту¹.* (*Жартую.) Ми йшли години зо дві, а потім зупинилися на ночівлю, поїли риби, яку індіанці наловили в річці, поки чекали на нас. Втомилися дуже, але гарний був день.

Цілую.

Пізніше. Ішли весь день. Добре, що я не лінувався в тренажерний зал ходити. Дехто з команди починав хекати вже за півгодини ходу, що не дивно, адже в нормальному стані єдиною їхньою фізкультурною було сунути ноги під стіл, а пісок — у корито. А, ну і махати кельнеру, аби нову пляшку на стіл поставив. Метт у непоганій формі після отих усіх зйомок на свіжому повітрі, де йому мастили оливковою олією груди (не настільки, щоправда, накачані, як варто було б) — і ми обидва добряче команду напружили, казали, мовляв, профспілкові права в джунглях не діють і таке інше. А їм не хотілося, щоб їх кинули серед лісу! Наш іхтіолог, який після того, як ми осміяли його байку, ходив як воду опущений, вирішив, що буде дуже смішно називати наших індіанців якимось на кшталт Сидячого Бика чи Тонто, але вони його не зрозуміли, ще й решта нашої команди його трохи розхолодила. Та й не смішно ні разу. Індіанці просто

¹ Райони Лондона, відомі своїми музичними пабами.

неймовірні. Ходять лісом у чому мамка народила, прудкі, швидкі, не втомлюються, мавпу з гілки зняли пострілом із духової трубки. Пообідали тою мавпою — ну, дехто з нас пообідав — більш вразливі банку тушонки відкрили. Я мавп'ятину їв. М'ясо на смак десь таке, як воловий хвіст, тільки набагато червоніше. Жилаве трохи, але смачне.

Вівторок. Лише Богу відомо, як тут пошта працюватиме. Поки що ми просто здаємо її Рохасу — четвертому асистенту, він місцевий, то його обрали за поштаря. Це означає, що він складає листи в поліетиленовий пакет, щоб їх не з'їли жуки чи там шашіль. Потім, як зустрінемося з вертольотом, він передасть усі листи. Так що Бог його знає, коли ти їх отримаєш.

Скучив (пауза для дикого крику Циркового Силача). Сьогодні ми мали б зустрітися з рештою племені, але нашим сил не вистачило. Зуб даю, комусь із групи думалося, що по джунглях машини їздять і на кожному кілометрі стоять пересувні кіоски з бургерами, у яких працюють дівчата з квітковими гірляндами на шиї. Звукорежисер Товстий Дік, мабуть ще й гаавааайку собі у валізу поклав.

Треба віддати Вікові належне. Найменше співвідношення команда-бюджет за багато років. Ми з Меттом виконуємо свої трюки (старий Норман молодцем, виторгував для мене хорошу суму). Ніякої щоденної метушні — вертоліт прилітатиме тільки раз на три дні, бо Вік вважає, що це буде порушувати нашу концентрацію (чи щось подібне думає такими розумними словами). Лабораторія звітує по радіо-телефону, відзнятий матеріал передається вертольотом. І студія на це все погодилася. Правда ж, дивина?

Ні, як ти розумієш, моя хороша, це не дивина. У студії Віка вважають генієм і дали йому скільки могли, доки страхові агенти не вчепилися в те, що знаменитість зі світовим ім'ям може випасти з човна, тож довелося пошукати акто-

рів, яких кінематографу не шкода втратити.* (*Жартую. Ну трохи. Але, я певен, ніякої небезпеки тут нема.) От я іноді був поганим хлопчиком, але вони розуміють, що я від роботи в джунглях не ухилятимусь, а Метт темпераментний, тобто нормально не працюватиме без ящика білого порошку — але, здається, він зав'язав, бо тут щось дилери по деревах, як тарзани, не скачуть. І ми погодилися на умови Віка, бо, хай йому чорт, нам треба, а ми обидва були на міліні, та й, мабуть, теж думали, що Вік — геній.

А може, дарма я вчора ту мавпу їв. Це вона мене сьогодні трохи сповільнила, та й Метт не раз відставав, відбігаючи в кущі.

Пізніше. Ой, середа. Зустрілися з плем'ям. Найкращий день у моєму житті. Звичайно, після дня зустрічі з тобою, крихітко. Вони просто там з'явилися, мов нізвідки, коли ми перейшли гірку й побачили перед собою річку. Поряд загублена в джунглях річка і загублені в джунглях люди — дивовижа! Вони доволі низенькі на зріст, і можна подумати, що повні — тільки то все на них м'язи, і голі зовсім — нічого не вдягають. Дівчата теж симпатичні (але не турбуйся, ангеле мій, — вони всі в болячках). Що дивно — старих людей ніде не бачили. Чи, може, вони просто десь залишились. Але все-таки враження складається таке, що все плем'я прийшло разом. Загадка. Також у мене скінчилась ота штука від москітів — а сильна була. Тепер мене добряче кусають. Вік каже, мовляв, не хвилюйся — невже ти думав, що отець Фермен¹ у ті часи мав репелент від москітів? Я сказав, що правда життя — це одне, але чи хочуть мої прихильники бачити мене на широкому екрані з такими здоровими червоними плямами на обличчі? Вік сказав, що мистецтво вимагає жертв. Я послав його. Правдолюб знайшовся.

¹ Баскський францисканський місіонер до Америки кінця XVIII — початку XIX ст.

Четвер. Тепер ми розбили табір на березі. Власне, там не один табір, а два: один для білих (точніше, білих у червону цяточку), а другий — для індіанців. Я сказав, чого ми, Господи Боже мій, не зробимо один великий табір. Дехто з групи був проти, бо їм думалося, що в них покрадуть годинники (я тебе благаю), а інші за — щоб можна було уважніше придивитися до жінок (я тебе благаю). Вік розважив, що два табори — це добре, бо так індіанці психологічно ввійдуть у роль своїх предків — що, на мою думку, просто виправдання для елітизму. Хай там як, а пристрасті з часом розгорілися, так що одного з провідників відправили до індіанців — він приніс відповідь, що вони й не хочуть стояти з нами одним табором, що, по-моєму, доволі кумедно.

Ось уже й вертоліт, так що закінчую.

Кохаю, Чарлі

Лист 4

Піппо, моя люба!

Перше рандеву! Привезли генератор і решту обладнання. Усі дуже раді (крім індіанців, яким до цього всього байдуже). Їжа, цигарки. А засобів від москітів не привезли зовсім — уявляєш? Ще одне — Вік не дозволяє привозити газети, що мене не на жарт роздратувало. Ну що ми, діти малі?! Невже читання *Independent* двотижневої давності якось вплине на мою гру?! Чи таки вплине? Я глибоко здивований, що Вік дозволив нам отримувати листи. А для Чарлі нічого нема... Я розумію, що казав тобі не писати, окрім крайніх випадків, але це я несерйозно. Сподіваюся, ти здогадалася.

П'ятниця. Слухай, я розумію, що ти не хочеш про це говорити, але, на мою думку, ця розлука нам дуже

корисна. Багато в чому. Справді, я вже стаю застарий для бурхливих гулянок. «Я СВОЄ ВІДБУЯНИВ», — СКАЗАВ ТЕЛЕНЕГІДНИК ЧАРЛІ. Кохаю.

Піппо, люба, я насправді думаю, що це на мене індіанці так впливають (а, і вже субота). Вони такі відкриті, такі безпосередні. Ось вони — абсолютно голі, вони кажуть те, що думають, роблять, що хочуть, їдять, коли голодні, кохаються так, наче це найприродніша річ у світі* (*Це не з особистого досвіду. Совість Чарлі чиста), а коли відчувають, що життя скінчилося, лягають і помирають. Це дійсно щось. Я не маю на увазі, що сам так можу — принаймні зараз ні, але просто хочу сказати, що відчуваю душевну близькість із цими людьми. У мене майже з'являється відчуття, що мене послано сюди, щоб я в них навчився жити. Може таке бути? Усе гаразд, кохана, я не повернуся зі вставленою в ніс фігнуєю, але, може, повернуся з меншою кількістю фігні в голові. А вся та історія з Ліндою... я розумію, що ми домовилися не згадувати, але я через неї себе таким лайном почуваю. Що завдав тобі болю. Що обманював. Тут, де біля моїх ніг тече річка, де я дізнаюся назви птахів, яких не знаю поанглійськи, мені так добре, що в мене є ти.

Неділя. Не тільки відстані заворожують, чи як там воно. У перебуванні *тут* є щось особливе. Пам'ятаєш американських астронавтів, як вони походили по Місяцю й повернулися повністю іншими людьми після того, як побачили Землю як звичайну планету, одну з багатьох — маленьку й далеку? Деякі з них потім у релігію вдарилися, чи дах у них поїхав, здається, але річ у тому, що вони повернулися не такими, як відлітали. Зі мною щось дуже подібне, тільки я подався не в технологічне майбутнє, а навпаки, назад у часі. Та я, власне, й не хотів сказати, що це якась відсталість. Уся команда вважає

індіанців фантастично примітивними, бо в них нема радіоприймачів. На мою думку, тим-то вони й шалено зрілі та прогресивні, що не мають тих приймачів. Вони, самі того не розуміючи, мене вчать. Я починаю бачити багато що на відстані. Господи, як же мені прикро через Лінду.

Понеділок. Довго все встановлювали — і пішов дощ. Одна з дівчат учить мене тутешньої мови. Не хвилюйся, бурундучку, — певне, вся в болячках.* (*Це така ніби примовка в знімальній групі. Якщо хтось пробує завести розмову про секс чи поглядає на індіанок, то хтось завжди каже: «Певне, вона вся в болячках». У Лондоні це, мабуть, не так смішно.) Намагався з'ясувати, як вони називають себе, як зветься плем'я. Знаєш що: **ВОНИ СЕБЕ НІЯК НЕ НАЗИВАЮТЬ!!!** І назви для своєї мови теж не мають. Правда ж, дивовижно!! Неймовірно зрілі люди. Ну це як націоналізм тут і не ночував.

Вівторок. Як же приємно, що ми вже почали. Усі працюють заодно. Ніяких тих придуркуватих профспілкових правил. Кожен робить, що в його силах. Це, напевне, індіанці так на нас впливають. Так і має бути.

Середа. По-моєму, у мене покращується вимова. Тут водиться такий білий птах на кшталт лелеки, називається тхкарні — мабуть, так цю назву можна записати. Отже, я кажу «тхкарні», коли він злітає чи сідає на воду — й індіанцям від цього страх як весело. Просто качаються від сміху. Ну, в них «Чарлі» вимовити не краще виходить.

Четвер. Не дуже. Мене вкусило 80000000000000 москітів. Метт — придурок. А якщо уважно придивитись, у нього ноги криві, слово честі.

П'ятниця. Якщо подумати — це щось надзвичайне. Ось тут плем'я індіанців — люди геть темні, навіть не мають назви для себе. Чверть тисячоліття тому двоє місіонерів-єзуїтів, намагаючись знайти дорогу назад на Оріноко, набрали

на них, умовили зробити пліт і підвезти на ньому людей Божих на кількасот миль на південь, при тому люди Божі проповідували Боже слово й намагалися вдягти місцевих у «лівайси». Уже коло самого місця призначення пліт перевертається, місіонери ледь не тонуть, а індіанці безслідно зникають. Розчиняються в джунглях, і ніхто не зустрічає їх, доки Вікові дослідники не вистежують їх рік тому. Тепер вони нам допомагають точно так само, як двісті років тому. Мені дико не терпиться дізнатися: що ж це плем'я пам'ятає? Може, в них є якісь балади про те, як до великої водної анаконди на південь везли двох по-жіночому вбраних білих чоловіків, чи як вони ще це собі уявляють? Чи білі люди просто зникли з пам'яті племені, так само як і плем'я — з пам'яті білих людей? Багато про що є подумати. А що буде, коли ми підемо геть? Чи вони теж зникнуть ще на двісті-триста років? Чи загинуть від якоїсь смертельної інфекції, а залишиться від них тільки цей фільм, де вони грають роль власних предків? Не знаю, геть у голові не вкладається.

Благословляю тебе, дочко моя, не гріши більше.*

(*Жартую!!!)

Цілую, Чарлі

Ні в неділю, ні в середу нічого не було від тебе. Може, Рохас щось завтра принесе. Я насправді не хотів, аби ти мені не писала, я це нещиро казав. Хай там як, надішлю це.

Лист 5

Люба!

Оця чернеча ряса — якнайменш зручний одяг для того, щоб вирушити в джунглі. У ній пітнієш, як свинюка — *comme un porc*. Як міг той отець Фермен триматися з гідністю — не уявляю, і край. Хоча, мабуть, ти могла б сказати, що він страждав на благо релігії, як я зараз — на благо мистецтва.

Неділя. Боже мій, знаєш що? Товстий Дік — звукорежисер — учора ввечері мочився в річку, аж до нього підбіг один з індіанців, збуджено жестикулюючи, показуючи руками якісь плавальні рухи й так далі. Дік не став сприймати його серйозно — він подумав, що той намагається його закадрити, що вже смішно, бо ми бачили тутешніх індіанок; тоді індіанець побіг і привів одного з провідників — Мігеля. Купа жестів та пояснень — і Дік хуленько застібає ширинку. Угадай, що йому сказали? Індіанець розповів йому про рибок, які водяться в річці, — і далі ти зрозуміла!!! Малоймовірно, що оцей представник конкретно цього племені дивився британське телебачення того самого вечора, що й електрик-іхтіолог. Та й наш іхтіолог навряд чи досить добре вивчив місцеву мову, щоб утнути такий номер. Тож нам довелося справді це сприйняти. Таки ось хто посміявся останнім!

Понеділок. Ось іще комедія. При тому, що індіанці, здається, більш-менш розуміють, що ми робимо (вони нормально сприймають дублі, радо повторюють сцени, їх ніяк не хвилює спрямоване на них здоровенне око), про акторську гру вони не мають жодного уявлення. Я маю на увазі, що виконувати ролі своїх предків їм цілком приємно (в обмін на всілякі цяцьки): побудувати пліт, повезти нас угору річкою, бути знятими на камеру. Та якщо Вік каже їм по-іншому стати чи по-іншому тримати жердину — вони цього не роблять. Навідріз відмовляються. Ось ми так керуємо плотами і нічого не будемо міняти заради того, щоб білий чоловік дивився на нас через свою чудернацьку машину. Ще більш неймовірним є інше. Вони серйозно вважають, що коли ми з Меттом наряджаємось езуїтами — то ми ними і стаємо! Вони вважають, що ми пішли геть, а прийшли два мужики в чорному! Для них отець Фермен такий самий реальний, як і Чарлі, хоча я ра-

дий, що Чарлі вони люблять дужче. Але переконати їх у тому, що відбувається в дійсності, неможливо. Знімальна група вважає, що це дурість, а в мене виникає питання — чи не є це фантастичною душевною зрілістю? Група вважає, що це така примітивна цивілізація, яка ще не відкрила для себе акторство. А в мене протилежна думка: чи не є вони постакторською цивілізацією, можливо, першою на землі? Щось ніби «нам це вже не треба, тож ми про це забули й більше не розуміємо». А що, непогана ідея!

Середа. Треба більше розповісти про роботу. Іде непогано. Сценарій уже не такий, як я пам'ятаю, але зазвичай так і буває, тому що його змінюють. І з Меттом не так і неприємно працювати. Я попросив гримера намалювати йому кілька москітових укусів, але той навідріз відмовився. Сказав, що той для різноманітності хоче побути красунчиком. Чудасія — неозброєним оком видно: у глибині душі він вважає себе страшенно гарним! Мабуть, краще йому не переказувати твоїх слів, що в нього обличчя наче з тушонки виліплене.

Четвер. Сталося жакливе. Просто жакливе. Один з індіанців упав з плота і потонув. Зник — і все. Ми дивились у воду, вельми бурхливу, і чекали, що він випливе, а він так і не виплив. Звичайно, ми зібралися припинити на сьогодні зйомки. А індіанці що? Вони про це не бажали чути. Ото артисти!

П'ятниця. Думаю про вчорашню пригоду. Нас вона значно більше засмутила, ніж індіанців. Я про те, що він же був комусь чоловік чи брат — а ніхто не плакав, нічого такого. Я майже очікував, коли ми ставали на ночівлю, що буде якась церемонія — ну, не знаю, одяг сплять чи що. Нічого подібного. Просто звичайне багаття, як завжди. У мене була й думка, що того чоловіка, який випав у річку, в племені недолюблювали, але все було занадто очевидно. Мабуть, вони в якомусь

розумінні не розрізняють життя і смерть. Може, вони, як ми, не вважають, що його «не стало» — чи принаймні думають, що він не зовсім зник. Подався до кращої частини річки. Я спробував поділитися цим із Меттом, а той сказав: «Ну, чуваче, не знав я, що в тебе хіпівська кров». Метт — не найбільш духовний і тонко організований чоловік, якого зустрічаєш у житті. Він вірить у те, що в житті головне — пробитись, іти треба гордо, говорити прямо, трахати баб і плювати межі очі тому, хто хоче завдати тобі шкоди. Оце в таких виразах він коротко викладає свою життєву позицію. Він вважає, що індіанці — просто милі діточки, які ще не винайшли відеозапис. Треба сказати, кумедно виходить, що отакий тип тепер грає роль ченця-єзуїта й веде філософські диспути посеред джунглів. Річ у тому, що він один з отих ідеально дієвих американських акторів, чию кар'єру визначили іміджмейкери. Я говорив йому, що хотів би взяти відпустку на півроку й пограти в провінційних театрах, щоб просто згадати живу гру й живу публіку — а він зреагував на це так, ніби я йому розповів, що в мене стався нервовий зрив. Хай там як, а саме на сцені людина вчиться грати. Метт може як завгодно кривитися й заковувати очі, розуміючи, що його прихильниці-малолітки сидітимуть перед екранами в мокрих трусах. Але чи вміє він грати всім тілом? Можеш назвати мене старомодним, але я вважаю, що багато американських акторів просто далі викаблучування не йдуть. Я пробував пояснити це Вікові, а той відказав, що і я молодець, і Метт молодець, і разом на екрані ми будемо виглядати чудово. Іноді мені страшенно б хотілося, щоб він СЛУХАВ, що я кажу. А ось і пошта, чи пак вертоліт. А ти все мовчиш і мовчиш.

Цілую, Чарлі

Лист 6

Піппо, любя!

Знаєш, я розумію, ми домовилися про це не говорити, і, може, це й неправильно, бо я не знаю, в якому стані ти будеш, коли отримаєш цей лист, але чи не варто нам переїхати за місто й народити діточок? Ні, я з пальми в річку не впав. Ти навіть не уявляєш, як мені тут добре. Я припинив пити каву після обіду й майже не палю. Адже індіанці цього не роблять, кажу я собі. Індіанцям не потрібна підтримка потужної фірми *Philip Morris* із Річмонда, штат Вірджинія. Коли стає нелегко, вони іноді жують зелений листочок, який, наскільки я розумію, є їхнім відповідником того, як іноді викурюєш цигарку, коли режисер поводить себе як мегадебіл. То чому б і мені не припинити це вживати — вони ж без цього обходяться? І щодо Лінди. Я розумію, що ти, мабуть, не хочеш більше чути цього імені, і якщо так, то я тобі обіцятиму, але це ж усе через Лондон, правда? Не через нас. Просто той чортів Лондон, його грязюка, слюта, брудні вулиці, бухло. Адже в містах — хіба життя? Також мені здається, що саме в містах люди починають одне одному брехати. Як ти гадаєш, може бути? Ці індіанці ніколи не брешуть, так само як і не вміють грати. Вони нічого не вдають. Тепер я вже не вважаю їх примітивними, по-моєму, вони дико зрілі й мудрі. І, на мою думку, це тому, що вони мешкають у джунглях, а не в місті. Їх весь час оточує природа, а природа ніколи не бреше. Вона просто рухається вперед і робить своє, пробивається, як сказав би Метт. Іде гордо й говорить прямо. Іноді вона не дуже приємно поводить себе, але ніколи не бреше. Ось чому я вважаю, що наш порятунок — село і діти. А під селом я маю на увазі не те, що

стоїть над жвавою автострадою, де такі, як ми, купують австралійське шардоне в місцевій винній крамничці, а південно-західний акцент чути лише тоді, коли слухаєш у ванній *Archers*¹. Я маю на увазі справжнє село, деь заховане — може, у Вельсі, може, в Йоркширі.

Неділя. Про діточок. Це химерним чином пов'язане з індіанцями. Ти ж пам'ятаєш, як я писав, що вони фантастично здорові, а старих людей серед них не видно, хоча, здається, плем'я прийшло до нас у повному складі? Ну от, я нарешті вмовив Мігеля про це з ними поговорити, і причина відсутності старих, виходить, у тому, що тут люди рідко живуть довше за 35 років. Так що я помилявся щодо їхнього фантастичного здоров'я, яке є чудовою рекламою джунглів. Правда полягає в тому, що вижити тут можуть лише фантастично здорові люди. Який пасаж! Але річ ось у чому: зараз я старший, ніж більшість із них будь-коли стане, — і від того холод пробігає поза шкірою. І якби ми жили там, у селі, то не було б такого, щоб я кожного вечора приходив угашений і бажав, щоб про мене подбали, а натомість отримував би на руки плакуче немовля. Якби я мав лише великі ролі, а не грав би в цій телефігні, то коли б я був удома, то був би справді вдома. Розумієш? Я міг би зробити малому манеж, купити йому дерев'яний «Ноїв ковчег» з отими всіма іграшками, дістав би таку торбу, в якій дітей носять, як тутешні індіанці століттями робили. І тоді б я, взявши маля, пішов би гуляти понад болотами, й ми трохи дали б тобі перепочити, що б ти на таке сказала? До речі, мені справді дуже шкода, що я вдарив Гевіна.

Понеділок. Трохи сумно мені, люба. Сьогодні погиркався з Віком через суцзу дурницю — через слова. Шість

¹ Супербагатосерійна радіовистава на каналі *BBC*.

дурних слів, але я *переконаний*: не міг Фермен такого казати. Я до того, що я ж із цим чуваком уже три тижні *живу*, а тепер Вік мені розкажує, як він має говорити? Він сказав: добре, перепиши, я за годинку це зробив, а Вік сказав, що не вірить, непереконливо. Ми все одно спробували, бо я наполіг, і знаєш що? Метт, придурок, теж каже, що непереконливо. Я сказав, що він репліку від доріжки кокаїну не відрізняє і взагалі в нього пика як із тушонки зліплена, а він сказав, що дасть мені в рило. Ідіотський фільм.

Вівторок. Досі закипаю від злості.

Середа. Дивина. Пам'ятаєш, я казав, що індіанці не розуміють акторської гри. Ну от, останні два дні Фермен і Антоніо ставляться один до одного дедалі більш ворожо (що й не дивно з огляду на взаємні почуття Чарлі і Метта), й одразу відчувається, що індіанці втяглися, роблять своє на плоту так старанно, наче від того залежить їхнє життя — і, в якомусь розумінні, так і є, бо ми сперечалися, чи мають вони право на хрещення і спасіння душі. Вони це якимось робом відчули, уже не знаю як. Коротше, сьогодні була сцена, де Метт ніби випадково стукнув мене веслом. Весло, звісно, було коркове, чого індіанці не знали, ну а я, як мало були за сценарієм, упав мов підкошений, а Метт почав поводитися так, ніби це сталося випадково. Індіанці мали би просто дивитися на це так, ніби двоє мужиків у сукнях здуріли. Їм так було сказано. Але ні. Багато побігли до мене, почали гладити по обличчю, мочити мені лоб, навіть якісь плакучі звуки видавали, а потім троє розвернулися до Метта й подивилися на нього дуже сердито. Неймовірно! Вони навіть могли б його побити, якби він не здогадався й не скинув притьмом рясу, перетворившись на Метта, — тоді вони заспокоїлися. Диво! Лишився просто наш Метт, а злий чернець Антоніо десь

зник. Тоді я поволі звівся на ноги й радісно засміявся, наче зовсім і не помирав. Добре, що Вік не вимикав камеру, тож усе збереглося. Тепер він думає, як використати це у фільмі, а мені приємно — бо якщо індіанці так реагують на мене і Метта, то може, й глядачі сприйматимуть нас так само.

Четвер. Вік каже, що з лабораторії про вчорашню сцену новини не дуже кошерні. Зуб даю, чортів Метт на нього наїхав: мабуть, у кадрі було видно, що він ледь не всрався з переляку. Я сказав: мовляв, почекаємо, подивимось, як воно виглядатиме в контексті, а Вік погодився, але без особливого ентузіазму. Такі ото правдолюбів: як отримують правду, то не використовують.

П'ятниця. Я не вважаю, що сценарій відповідного рівня, та й бюджет малуватий, але одну річ на користь фільму скажу: він справді ПРО ЩОСЬ. Тобто він не боїться серйозних питань. Більшість фільмів знімають ні про що, і я такого бачу дедалі більше. «Двоє ченців у джунглях» (ці слова інколи наспівує наш старий іхтіолог) — це ще й про такий конфлікт, який проходить крізь кожне людське життя і кожну цивілізацію. Дисципліна проти вседозволеності. Буква закону проти духу закону. Мета і засоби. Зробити добро, маючи неправедну мету, — чи зло, маючи праведну мету. Як великі ідеї, такі як Церква, в'язнуть у болоті бюрократії. Як християнство починає як релігія миру, а стає таким самим насильством, як і всі інші релігії. Те саме можна й про комунізм сказати, і про яку завгодно велику ідею. Думаю, для Східної Європи цей фільм може стати вибуховим, бо він і про священників теж. Чи будуть його там показувати — то вже інша річ. Я сказав іхтіологу, що у фільмі є і про профспілки — для того,

хто може розгледіти; а він сказав, що буде придивлятися. Піппо, люба, а щодо діточок що скажеш?

Твій Чарлі

Р. С. Дивна річ сьогодні сталася. Не серйозна, але змушує мене замислитися про індіанців.

Р. Р. С. Зовсім не розумію, чому ти мовчиш.

Лист 7

Найдорожча моя Піппо!

Чортові джунглі. Це просто ніяк не закінчується. Чорні хмари мух, якась погань, як її там, кусається, гуде, і коли перші два тижні ти в захваті, то на укуси не зважаєш, усіх кусають, окрім Метта з його особистим москітним репелентом, розробленим для *NASA* й елітних військ США, а також пикою, вкритою захисним шаром тушонки. А воно все, хай йому, триває і триває. За якийсь час починаєш уже хотіти, щоб джунглі взяли вихідний. Хочеться закричати: ну давайте, джунглі, сьогодні неділя, шабаш! — коли воно так тягнеться двадцять чотири години на добу. Не знаю. Може, річ не в джунглях, а у фільмі. Відчуваєш, як посилюється напруга. Ми з Меттом дедалі більше сварились як у кадрі, так і поза ним. Фільм просочується в решту часу. Навіть індіанці вже не такі певні, що я не Фермен, а Метт не Антоніо. У них уже, здається, така думка, що я *насправді* Фермен, а інколи вдаю білу людину на ім'я Чарлі. Усе як догори ногами.

Неділя. Про індіанців. По правді, я трохи образився, коли дізнався, але зараз починаю бачити все з їхньої точки зору. Я сказав тобі, що вчу їхню мову — вона і правда дуже мила й зовсім гола, але я казав тобі, не турбуйся, ангеле мій, уся в болячках, — на додачу до всього іншого, маю на увазі. Виявилось, що половина

тих слів, яких вона мене навчила, неправильні. Тобто вони справжні, тільки означають зовсім не те. Перше слово, яке я вивчив, — «тхкарні», яке, за її поясненням, означало отого білого журавля, якого я часто бачу. Тож, коли ми бачили, як такий пролітав повз, я кричав «тхкарні» — й індіанці реготали. Виявилось (я про це дізнався не від Мігеля, а від другого провідника, який за цю подорож говорив дуже мало), що словом «тхкарні» індіанці називають — ну, це одна з його назв, якщо бути точним, — сама розумієш що. Оту частину тіла, куди, якщо не пильнувати, може залізти рибка. Приблизно та сама історія з половиною слів, яких мене навчила ця пустунка. Я вивчив приблизно 60 слів, і десь половина з них — приколи: або непристойні, або просто означають щось зовсім інше. Я загалом був, як ти можеш собі уявити, незадоволений, але потім подумав, що це свідчить про шалене почуття гумору в індіанців. Я вирішив показати їм, що розумію жарти, і наступного разу, коли повз пролетів той білий журавель, удав, що забув його назву, і спитав у дівчини. «Тхкарні», — відповіла вона, не змінившись на лиці. Я зробив здивоване обличчя, похитав головою і сказав: «Ні, це не може бути тхкарні, тхкарні — це ось що» (ні, я його не дістав, просто туди показав). Тоді вона зрозуміла, що гра скінчилась, і стала хихотіти, а я теж засміявся, показуючи, що не ображаюсь.

Понеділок. Уже скоро закінчуємо. Залишилася тільки велика сцена. Уперше беремо два дні вихідних. Я подумав, що це якесь дурне рішення Віка, але, мабуть, на нього тиснуть профспілки. Він каже, що перед великою сценою було б добре підзарядитися. Я вважаю, що коли входиш у ритм, то він тебе несе й надихає. Усе гаразд, люба моя, я насправді так не розмовляю, я роблю це, щоб подразнити

Метта, хоча зазвичай не вдається, бо він дуже товстошкірий і думає, що все одно всі так розмовляють, тож, мабуть, я це роблю для особистого задоволення. «Чуєш, Метте, — кажу я йому, — ми увійшли в ритм, хай він нас несе й надихає», — а він киває, як старий пророк у «Десяти заповідях». Хай там як, а сьогодні-завтра відпочиваємо, потім два дні репетиції перевертання плоту, потім у п'ятницю — головне. Може, Вік і має рацію, нам справді треба викластися на повну. Це не просто для правильності — це згладить гострі кути. До нас прив'яжуть мотузки для страховки на випадок, як щось піде негаразд. Не *хвилюйся*, кохана, небезпеки тут нема. Ми познімали панораму на тій ділянці ріки, де швидка течія, але насправді пліт буде перевертатися в тихому місці. У групі є парочка машин, які все збурують, а теслі притягли велике каміння, що його покладуть на дно, аби виглядало по-справжньому. Так що немає причин хвилюватися. Мені вже й не терпиться, хоча, звичайно, ми з цього приводу не раз сперечалися. Буде таке: обидва ченці впадуть у воду, один вдариться головою об камінь, а другий буде його рятувати. Питання в тому, хто і кого? Я що маю на увазі — ось ми удвох щосили пробираємося вгору за течією, між нами серйозний теологічний конфлікт: один з нас дуже жорсткий і авторитарний (я), а другий дуже ліберальний і співчуває індіанцям (Метт). На мою думку, буде значно ефектніше, якщо той, із жорсткою позицією, від якого можна було б чекати, що він дасть другому потонути, врятував би його без огляду на розбіжності щодо індіанців, без огляду на те, що вважає його бажання похрестити їх, допливши до Оріноко, блюзнірством. А воно ні — *Метт* має рятувати *мене*. Вік сказав, що це історична правда, а Метт — що читав це у сценарії в Піжонвіллі, штат Північна Дакота, чи де там його шапка висить, і що за сценарієм і гратиме. «*Ніхто* не рятуватиме Метта Смітона», — каже. Так прямо і сказав,

увляєш? «*Ніхто* не рятуватиме Метта Смітона». Я сказав, що пригадаю ці слова, коли побачу, як він на одному пальці звисає з розбитої кабіни швидкісного ліфта. Так що все збирається бути за сценарієм.

Вівторок. Це один день відпочинку.

Пізніше

Пізніше

Пізніше

Цілую, Чарлі

Лист 8

Господи Боже мій, Піппо. Господи. Просто ніяк не можу взятися за оцей лист. То писав усякі уривочки новин з кожної зйомки. Тепер я так не можу. Після цього — не можу. Але зі мною все гаразд. Правда.

Пізніше. Бідний старий Метт. Він же був хороший мужик. Звичайно, дістати міг, але на такій роботі це міг би й Франциск Ассизький. Він весь час дивився на тих дурнувятих пташок у лісі, а техніку безпеки й не прочитав. Вибач, кохана. Розумію, поганий смак. Просто взагалі не знаю, як висловитися. Дуже сумно. Бідолаха Метт. Як ти почуєш ці новини, що подумаєш?

Господи, індіанці гребучі. Я думав, помру. Ледве ручку тримаю. Пітнію, як свинюка — *comme un porc*. Боже мій, я кохаю тебе, Піппо, тільки за це й тримаюся.

Ч.

Лист 9

Дістав твоє фото, де ти як бурундучок, цілував його. Важливе тільки одне — щоб у нас були діти. Зробімо це, Піппо. Твоя мама буде рада, правда? Я в іхтіолога питав: є в тебе

діти? А він: так, душі в них не чую. Я тоді його так і обійняв. Саме на таких речах усе тримається, правда ж?

Правду кажуть. Іди в джунглі — й достеменно дізнаєшся, що таке люди. Вік — нитик, я завжди це знав. Ние тепер через той смердючий фільм. Я йому кажу: не хвилюйся, ти завжди зможеш продати свої спогади в газету. Йому це не сподобалося.

Навіщо вони це зробили? Навіщо?

Кохую, Ч.

P. S. От якби ти зараз написала! Це б допомогло.

Лист 10

Я міг би бути на його місці. Запросто міг би бути. Хто це вирішує? Чи вирішує хтось? Агов, там, на небі, є хто вдома?

Я цілий день про це думаю. Я сказав іхтіологові: дядьку, в тебе діти є? А він сказав: так, я душі в них не чую — і ми просто обійнялись отак на очах у всіх, і відтоді я все ходжу й думаю, що це значить. Душі не чую. Що це означає? Кажеш такі слова, які всі знають, а тоді раз — і не можеш їх зрозуміти. Отак і з фільмом, і з усією цією поїздкою. Отак живеш, здається тобі, що все знаєш і розумієш, що до чого, а потім зупиняєшся, придивляєшся — й глузду не добереш, та й думаєш: а може, воно щось означало тільки тому, що всі вдають, ніби воно щось означає? Може таке бути? Я до того, що це як з тими індіанцями і з бутафорськими скелями, які наші притягли. Вони подивилися на них, подивилися, і що довше дивилися, то менше розуміли. Починали з того, що знали: це каміння, а закінчили тим, що взагалі нічого не розуміли. З облич було видно.

Зараз дам це Рохасу. Він проходив повз кілька хвилин тому і каже: це твій третій на сьогодні лист, то, може, поклав би всі в один конверт з однією маркою? Я встав і — поклястися готовий — на мить перетворився на отця Фермена й сказав: «Слухай, ти, мадонно зв'язку, я писатиму, а ти, бляха, будеш носити стільки листів на день, скільки я напишу!» Ну, Фермен «бляха», звичайно, не сказав би, але тон був точно його. Такий суворий і замаханий недосконалістю світу. Ну гаразд, піду-но я й вибачення попрошу — а то всі мої листи повикидає.

Кохую, Ч.

Лист 11

Чекаючи на вертоліт

Піппо, любя! Коли ми звідси виберемося, я зроблю ось що. Хай у барі мені нафігачать найбільший скотч, який можуть налити в Каракасі. Нафігачу собі найбільшу ванну, яку можна набрати в Каракасі, й залізу туди. Матиму найдовшу в житті телефонну розмову з тобою. Я можу просто почути твій голос на тому кінці — наче я вийшов по цигарки й затримався. Тоді піду в британське посольство й візьму там примірник *Daily Telegraph*, хрін з тим, що йому кілька тижнів, і прочитаю щось таке, на що зазвичай і не дивлюся, наприклад дописи про природу, якщо є. Я хочу, аби мені розповіли, що ластівки гніздяться чи що, коли пощастить, можна зустріти борсука. Прості речі, які відбуваються весь час. Подивлюся на крикетні рахунки, вдам, що я старий пердун із провінції в смугастому піджаку і з «рожевим джином»¹ у руці. Може, ще прочитаю колонку про новонароджених. У Емми й Ніколаса народилася дочка, сестра

¹ Коктейль, який на час описуваних подій давно вийшов із моди.

Александера й Білла, Сьюзі. Ну що, Александре з Біллом, подумаю я, тепер будете гратися з малою Сьюзі. Поводь-теся тільки з нею лагідно, вам треба захищати її все життя, це ж ваша сестричка, вона душі у вас не чутиме... Господи, я плачу, Піппо, сльози по обличчю течуть.

Кохая, Ч.

Лист 12

Каракас, 21 липня

Люба Піппо, я просто повірити не можу, тобто справді не віриться. Ми нарешті дістались отого, що сміховинно називається цивілізацією, ми нарешті знайшли телефон, з якого можна телефонувати за океан, я нарешті достоявся в черзі, нарешті додзвонився, а тебе вдома немає! «Номер не відповідай, сер». Набираю знову. «Номер ще не відповідай, сер». Набираю знову. «Номер ще не відповідай, сер». Набираю знову. «Окей, сер, номер ще не відповідай». Де ти? Я не хочу більше нікому телефонувати. Не хочу телефонувати твоїй мамі й казати, вибачте, у нас із вами були деякі непорозуміння, але зараз ми в Каракасі, а Метт загинув, так, ви про це чули в новинах, але я не хочу про це говорити... Я просто хочу поговорити з тобою, кохана, — і не можу.

Набирав знову.

Набирав знову.

Ну що ж, я дістав пляшку скотчу фунтів, мабуть, за п'ятдесят, і якщо студія за неї не заплатить, то я на них більше працювати не стану, і купу цього блаженного поштового паперу, який у готелях буває. Усі решта поїхали в місто. Я не витримую. Я все згадую наш останній вечір тут, той самий готель, і все на світі, і те, як ми з Меттом пішли й нажерлися, як *stinko paralytico*, і танцювали сир-

такі, як нас викинули, як Метт показував на мене й казав офіціантам: гей, ви що, не впізнали містера Ріка з «Паркового півострова», — а вони не впізнали й виставили нам рахунок за тарілки.

Ми були перепочили, лишалось тільки три дні роботи. Першого ранку ми репетирували на бистрині, сказати б, доволі бадьоро. Вік із групою були на березі, ми з Меттом — на плоту, з десяток індіанців веслували й працювали жердинами. Від гріха подалі взяли довгу мотузку, прив'язали один кінець до плоту, другий — до дерева на березі, щоб, якщо індіанці десь не впоруються з керуванням, мотузка всіх утримала. До нас із Меттом, як було сказано в контракті, теж причепили мотузки. Тож ми зранку бігцем відрепетирували ту сцену — усе пройшло нормально, потім увечері пішли на міліну з машиною, яка пінила воду. Я думав, нам другий день репетиції не потрібен, але Вік наполіг. Тож наступного ранку ми всі знову вийшли, тільки начепивши радіомікрофони. Вік ще не вирішив, писати голос чи ні. Мотузку прив'язали до берега, група розмістилася на бережку, ми приготувалися до трьох-чотирьох дублів, де ми з Меттом у кадрі сперечаємося, чи треба хрестити індіанців, і не помічаємо позаду небезпеки, яку видно глядачам. Я мільйон разів думав про те, що було далі, й досі не розумію. То був третій дубль. Ми отримали відмашку, розпочали суперечку — і тут помітили: щось не те. На плоту було не десять індіанців, а тільки двоє з жердинами позаду. Мабуть, подумали ми, Вік дав вказівку спробувати ще й отак, бо ми з Меттом уже були посеред суперечки, і він показав себе великим професіоналом, граючи так, ніби нічого не сталося. Ну і я зробив так само. І тут у кінці сцени ми побачили, що індіанці не роблять того, що вони кожно-

го разу робили, — не гальмують пліт жердинами. Вони просто підштовхували його далі, і Метт закричав: «Гей, стійте, хлопці!» — але ті не зважали, і я, пам'ятаю, подумав: а може, вони мотузку перевіряють, і ми з Меттом одночасно озирнулися й побачили, куди нас спрямовують індіанці — просто на купу каміння й піняву воду — і я зрозумів, що мотузка, мабуть, порвалася. Ми стали кричати, але яка з того користь, коли шумить вода, а ми не знаємо їхньої мови — і ми опинилися у воді. Коли ми перевернулися, я подумав про тебе, Піппо, чесно. Просто побачив твоє личко й спробував подумати про тебе. Тоді спробував попливти, але з такою течією й тією смердючою рясю... і тоді щось як дало мені в ребра... і я подумав, що тут мені й кінець, мабуть, то камінь. Я здався й ніби знепритомнів. А насправді то мотузка раптом натяглася. Я пам'ятаю вже, як лежу в багнюці на березі, відбльовую воду, а звуко-режисер лупцює мене по спині й тисне на живіт. Моя нитка не урвалася, а Меттова урвалася. Отак воно було, так мені пощастило.

Можеш уявити собі, всі були в шоці. Хтось із групи пішов понад берегом дивитися — знаєш, буває, що людина тримається за гілляку над водою за милю від того місця, де пішла під воду. Але нічого подібного не сталося. Так лише в кіно буває. Метт зник, а далі ніж на двадцять-тридцять метрів берегом наші пройти не змогли, бо в джунглях, прямо скажемо, немає набережних. «Чому їх було тільки двоє? — все повторював Вік. — Чому тільки двоє?» Усі роззиралися, шукаючи тих двох індіанців, які нам допомагали, — а їх не було. Потім пішли назад у табір і не знайшли там нікого, крім Мігеля-перекладача, який щойно вів довгу бесіду з індіанцями, але щойно відвернувся — вони зникли, як і не було.

Тоді пішли подивитися, що сталося з мотузкою на дереві — і її там просто не було. Що дивно, бо її прив'язали таким вигадливим вузлом, який так просто не розв'яжеш. Без сумніву, про це йшлося в контракті. Чорт, підозріло ж. Потім поговорили з Мігелем знов і виявили, що індіанець затіяв з ним довгу розмову до того, як з нами сталася та пригода. Отже, вони, ймовірно, знали, що так буде. А коли ми поглянули на табір, то виявилось, що вони забрали все: одяг, їжу, обладнання. Нащо їм одяг? Вони ж його не носять.

Чорт, і важко було чекати на той вертоліт, я тобі скажу. Індіанці забрали радіотелефони (поцупили б і генератор, коли б мали підйомний кран), а в Каракасі подумали, що вони просто знову зіпсувалися, тож прилетіли як зазвичай. Два дні чекання тяглися, мов якісь дурні місяці. У мене було відчуття, що я підхопив якусь противну лихоманку попри щеплення. Коли мене витягли з ріки й випхали з живота воду, першими моїми словами були: «Певне, в болячках», — і група істерично розреготалась. Сам не пам'ятаю, але цілком у дусі Чарлі. Я думав, у мене почнеться бері-бері і всі діла. Страшне ай-яй-яй, думав я.

Навіщо вони це зробили? Ось до чого я раз у раз повертаюся. Навіщо? Більшість наших думають: вони це зробили, бо примітивні — ну, знаєш там, не білі, тубільцям віри немає і так далі. Але це не те. Я ніколи не вважав їх примітивними, і вони завжди казали правду (окрім того часу, коли вчили мене мови), але вони, хай йому, були значно надійнішими людьми, аніж деякі білі, з якими я мав справу. Перше, що спало мені на думку, — що ми чимось, самі не знаючи, їх образили: наприклад, учинили якесь жахливе блюзнірство проти їхніх богів. Але абсолютно нічого не придумую.

Як я дивлюся на це зараз, то або є певний зв'язок із тим, що сталося двісті років тому, або ж його немає. Можливо, це просто збіг обставин. Якщо так, то, виходить, нащадки тих самих індіанців, чий пліт перевернувся тоді, так само відповідальні за пліт, який перекинувся на тому самому місці. Може, індіанці можуть довести єзуїтів тільки до цього місця вгору за течією — а тоді раптом звірюють і викидають їх за борт. Не дуже правдоподібно, так? Або ж між двома пригодами є певний зв'язок. Я саме такої думки. Мені здається, що індіанці — наші індіанці — знали, що сталося з отцем Ферменом і отцем Антоніо тоді, двісті років тому. Це з тих речей, які передаються, наприклад, коли жінки товчуть корінь маніюки. Ці єзуїти, певне, посідали важливе місце в історії індіанців. Можна уявити собі, як ця історія передавалася з покоління в покоління, обростаючи подробицями й перебільшеннями. А тоді з'явилися ми, ще одна група білих людей, серед яких знов-таки два мужики в чорних сукнях, яких теж треба везти річкою до Оріноко. Звісно, є й відмінності, наприклад оця одноока машина і таке інше, але загалом та сама історія: ми навіть кажемо, що вона, так само як і та, має завершитися перевернутим плотом. Я до того, що аналогію, звісно, складно провести, але уявімо, що ми живемо в Гастингсі в 2066 році, виходимо зранку на берег і бачимо, як підпливають отакі довгі кораблі, багато людей у кольчугах і гостроверхих шоломах виходять звідти й кажуть, що вони прибули для битви при Гастингсі, мовляв, чи не виманите ви нам короля Гарольда, щоб його можна було поцілити в око, ось вам за вашу роль великий гаман грошей. Спочатку, мабуть, саме так і хочеться зробити, правда? А потім замислюєшся: а навіщо це їм? І може виникнути така думка — це моя

ідея, Вік цього не настільки певен: вони (тобто ми) з'явилися відбути церемонію, чимось дуже важливу для їхнього племені. Можливо, індіанці думали, що це якась релігійна справа, така як святкування 500-річчя собору чи що.

І є ще один варіант: індіанці насправді зрозуміли, про що сперечаються єзуїти, і то значно краще, ніж нам здається. Вони — тобто ми з Меттом — сперечалися про хрещення індіанців, і від того, що пліт перевернувся, вийшло, ніби я переміг. Адже я був старшим священником і не бажав їх хрестити — принаймні доти, доки індіанці не почнуть поводитися трохи краще й припинять деякі свої огидні практики. Отже, індіанці, ймовірно, це зрозуміли й перевернули пліт, щоб убити отця Фермена (мене!), аби отець Антоніо лишився живий і похрестив їх. Як тобі? Тільки за першим разом Фермен вижив, і індіанці втекли, бо злякались, а за другим вони побачили, що вбили Антоніо, а це помилка — і вони втекли, бо зробили неправильно.

Чи може бути так? Я знаю одне: річ тут складніша, ніж вона могла б будь-коли здаватися газетярам. Не здивуюся, якщо Голлівуд пришле літак, який у помсту за Метта побомбить індіанців. Чи зніме римейк — так, оце вже, хай йому, значно ймовірніше. Кому дістанеться роль Метта? Яка кар'єрна можливість. Я тебе благаю. Здається, я застряг тут на тиждень чи довше. Чортова студія, чортові адвокати. Напевне, зйомки будуть якимсь офіційним чином закриватись, і це потребуватиме часу. Ввіряю це послання Мадонні Зв'язку терміновою поштою. Зовсім інше відчуття, коли даєш листа справжньому поштареві.

*Кохаю-кохаю,
Чарлі*

Лист 13

Заради Ісуса, не роби цього зі мною — більше *ніколи* не роби, серйозно. Два дні після цих гребучих джунглів, де я ледь не вмер, а ти кидаєш слухавку, коли я дзвоню. Слухай, я намагався тобі це пояснити: те, що вона тут працювала, — це просто збіг обставин. Розумію, що я поводився як свинюка — *comme un porco*, якийсь час, але будь ласка, прочитай мої листи з джунглів — я зовсім змінився. Між мною і Ліндою все скінчено, я тобі ще перед від'їздом казав. І не можу ж я контролювати, де жінка працює, чи як? Так, я знав, що вона має бути в Каракасі, і ні, я тобі цього не казав, і так, це було неправильно — але що хорошого, якби я тобі сказав? Як ти взагалі про це дізналася? Ні, її тут немає, наскільки я знаю чи готовий знати, вона десь у Вест-Індії. Ради Бога, Піппо, давай не будемо просто так викидати геть ці п'ять років.

Твій Чарлі

P. S. Надсилаю терміновою поштою.

P. P. S. Каракас — брудна яма. Застряг тут щонайменше до 4-го.

P. P. P. S. Я тебе кохаю.

Телеграма

БУДЬ ЛАСКА ЗАДЗВОНИ ЧАРЛІ ГОТЕЛЬ ІНТЕРКОНТИНЕНТАЛЬ ТЕРМІНОВО КРП ЦІЛЮЮ ЧАРЛІ КРП

Телеграма

БГА РАДИ ЗАДЗВОНИ ІНТЕРКОНТИНЕНТАЛЬ ТРЕБА ПОГОВОРИТИ ТЕРМІНОВО КРП ЦІЛЮЮ ЧАРЛІ

Телеграма

ЗАДЗВОНЮ ОПІВДНІ ТВОЇМ ЧАСОМ БАГАТО ОБ-
ГОВОРИТИ КРП ЧАРЛІ

Телеграма

ЧОРТ ВІЗЬМИ СЛУХАВКУ АБО ТЕЛЕФОНУЙ МЕНІ
ПІППО КРП ЧАРЛІ

Лист 14

Люба Піппо.

Оскільки ти, здається, не відповідаєш на телеграми з причин, які ти знаєш краще, пишу, що терміново повертаюся додому. Мені потрібен час і простір не тільки для того, щоб пережити той шок, з яким я зустрівся і який тебе, схоже, мало цікавить, але й докладно обміркувати, на якому зараз світі ми з тобою. Немає сенсу казати, що я тебе все одно кохаю, незважаючи на все, бо це, здається, тебе лише дратує з причин, які ти знаєш краще й не бажаєш пояснювати чи коментувати. Я буду на зв'язку, коли знатиму, що і як.

Чарлі

Р. S. Надсилаю терміновою поштою.

Р. Р. S. Якщо це пов'язане з цим смердючим Гевіном, то я особисто йому, гівнюку, шию зламаю. Треба було сильніше його вдарити. А якщо ти раптом не помітила, він в акторській грі як пеньок. Ні таланту. Ні *cojones*¹.

¹ Яєць (*исп., груб.*).

Лист 15

Санта-Лючія
хрін зна який день

Слухай суко йди ти геть з мого життя, просто давай ВАЛИ. Ти завжди вміла все споганити, правда у тебе просто геніальний дар усе к чорту споганити. Мої друзі казали вона тобі життя не дасть і точно не треба пускати її на поріг, а я придурок їм не вірив. Та як ти думаєш, що я егоїст, ти цяця на себе глянь. Так а як же я п'яний, а що ти думала як ще тебе з голови викидати? Тепер нажеруся як *stinko paralytico*. Істина ж короче у вині ж.

Пішов буянити, Чарлі

P. S. Надсилаю терміновою поштою.

Телеграма

ПОВЕРТАЮСЯ ЛОНДОН ПОНЕДІЛОК П'ЯТНАДЦЯТОГО КРП УКЛІННО ПРОШУ ЗАБРАТИСЯ З КВАРТИРИ РАЗОМ З РЕЧАМИ ДО ТОГО ЧАСУ КРП КЛЮЧ ЛИШИ КРП ДОСИТЬ КРП

У ДУЖКАХ

Дозвольте дещо розповісти про неї. У ці серединні години ночі, коли крізь завіси не проходить жодне світло, єдиний звук, що долинає з вулиці, — бурчання якогось Ромео, котрий повертається додому, а птахи ще не розпочали свою повсякденну, але бадьюру справу. Вона лежить на боці, відвернувшись від мене. Мені не видно її в темряві, але з притишеного запаху дихання я міг би накреслити мапу її тіла. Коли вона щаслива, то багато годин може спати в тій самій позі. Я спостерігав за нею щоразу в цю темну, як труба, нічну пору, тож готовий свідчити під присягою, що вона не рухається. Це можна пов'язати, звісно, з гарною роботою травлення і спокійними снами, але я сприймаю це як ознаку щастя.

Наші ночі різні. Вона засинає, ніби лягає на теплу припливну хвилю, і впевнено прямує до самого ранку. Я засинаю не так граційно, борюся з хвилями, чи то не в силах відпустити гарний день, чи то досі подумки нарікаючи на поганий. Нашим забуттям проходять різні течії. Час від часу я отямлююся, катапультивавшись із ліжка, сповнений страхів — часу і смерті, паніки й насування порожнечі; стоячи на колінах на підлозі, схопившись за голову, я прокидаюся з безглуздим (і прикро невігядливим) криком «Ні, ні, ні». Тоді вона, глядячи мене, знімає з мене жах — немов відмиває собаку, що, гавкаючи, вискочив із брудної річки.

Рідше її сон переривається криком — і тоді вже настає моя черга проводити рукою по її тілу, вкритому захисним потом. Я різко прокидаюся, і вона сонними губами описує мені причину вигуку: «*Величезний жук*», — каже вона, немовби через дрібнішого вона б не стала мене турбувати, або: «Слизькі сходи», — або просто (що мені здається жахливо, до тавтології, загадковим): «Щось огидне». Відтак, позбувшись цієї слизької жаби, цього

згустку, який засмічує систему, вона зітхає й повертається до очищеного сну. Я лежу й не засинаю, все стискаючи в руках цю амфібію, перекидаючи жменю відсирілого осаду з руки в руку, стривожений і захоплений. (До речі, я не стверджую, що бачу якісь більш масштабні сни. Сон демократизує страх. Переляк через загублений черевик чи спізнення на потяг уві сні такий самий сильний, як і страх перед нападом партизанів чи ядерною війною.) Я захоплююся нею, бо в неї оця праця сну, яку нам доводиться ненастанно робити всім щоночі, аж до смерті, налагоджена значно краще, ніж у мене. Їй вона вдається, як досвідченому мандрівникові — посадка на літак у новому аеропорту. А от я вночі лежу з нечинним паспортом і штовхаю рипучий візок із багажем не до тієї стійки.

Коротше... вона спить на боці спиною до мене. Звичайні стратегічні ходи й зміна позиції не змогли навести на мене наркоз, тож я вирішую притулитися до м'якого зигзагу її тіла. Коли починаю прикладати свою гомілку до її розслабленої сном литки, вона відчуває, що я роблю, й, не прокидаючись, лівою рукою перекидає волосся наперед, оголюючи потилицю, щоб мені було зручніше. Щоразу коли вона так робить, моїм тілом пробігає дрозж від любові й здивування точністю цього сонного люб'язного жесту. В очах поколює від сліз, і я насилу стримуюся, щоб не розбудити її нагадуванням, як я її кохаю. У цю мить вона несвідомо торкається самого осердя моїх почуттів до неї. Звичайно, вона цього не знає; я ніколи не розповідав їй про це маленьке, тонке нічне задоволення. Хоча, мабуть, зараз я про це вже їй розповідаю...

Ви гадаєте, що вона насправді не спить, коли це робить? Мабуть, це може здаватися свідомою дією — гарним

жестом, але навряд чи таким, що означає: кохання корениться глибше, під гумовою поверхнею свідомості. Ви маєте право на скепсис: до закоханих, чиї безглузді слова змагаються з безглуздою балаканиною політиків, поблажливо ставитися слід лише до певної межі. Однак я можу надати ще доказів. Розумієте, її волосся спадає на плечі. Але кілька років тому, коли нам пообіцяли довге спекотне літо, вона постриглася. Тепер її шия була цілий день відкрита для поцілунків. А в темряві, коли ми лежали під тонким простирадлом і я вкривався калабрійським потом, коли середина ночі була коротша, але все одно непролазна, коли я розвертався до її м'якої S-подібної фігури, вона все одно намагалася, тихо щось промурмотівши, прибрати з шиї волосся, якого там не було.

«Кохую тебе, — шепочу я до цієї сонної шиї. — Кохую тебе». Усі прозаїки знають, що рушій їхньої справи — опосередкованість. Якщо письменник відчуває спокусу повчати, то йому варто уявити морського капітана в парадній формі, який бачить, що насувається шторм, і кидається від приладу до приладу, так що аксельбант описує вогняні кола, вигукує чіткі накази в рупор. Але під палубою нікого немає: у машинному відділенні так і не встановлено двигун, а стерно ще кілька століть тому поламалося. Капітан може робити дуже гарну міну, переконувати не лише себе, а й деяких пасажирів — тільки от чи впливе їхній хисткий світ кудись, залежить не від нього, а від шалених вітрів і похмурих припливів, від айсбергів і стрімких рифів у несподіваних місцях.

Проте цілком природно, що романіст інколи може обуритися кривими лініями художньої прози. У нижній частині «Похорону графа Оргаса» Ель Греко вишикува-

лися кутасті, вбранні в білі жабо люди, що зібралися по-прощатися з покійним. У їхніх очах, спрямованих у кого куди, — сценічна скорбота. Тільки один дивиться прямо на нас, за межі картини, утримує глядача похмурим, іронічним поглядом — і око це безстороннє, як не можна не помітити. За традицією вважається, що той чоловік і є сам Ель Греко. «Я це зробив, — каже він. — Я це зобразив. Я за це відповідаю, тому й дивлюся вам в обличчя».

Здається, поетам легше писати про кохання, ніж прозаїкам. Наприклад, вони мають особливе, гнучке «я» (коли, приміром, я кажу «я», то вам хочеться в межах одного-двох абзаців дізнатися, чи йдеться про Джуліана Барнса, чи про когось вигаданого; поет може легко й невимушено переноситися від одного до іншого, отримуючи очки як за глибину почуттів, так і за об'єктивність). До того ж поети можуть перетворити погане кохання — егоїстичне, бридкеньке — на гарну любовну лірику. Прозаїкам бракує такої потужної, гідної захвату нечесної трансформації. У нас погане кохання перетворюється на погане кохання, описане прозою. Тож ми заздriamo (й не дуже довіряємо) поетам, які ведуть мову про кохання.

І ще вони пишуть оці самі любовні вірші. Їх книжкові зібрання мають назви «Валентинка від великих закоханих», «Світова антологія любовної лірики» тощо. Також бувають любовні листи: ці зібрані в книжці «Золоте перо: Скарбниця любовних листів» (її можна замовити поштою). Але жанру, що відповідав би назві «любовна проза», немає. Це й звучить невлад, майже саме собі суперечить. «Любовна проза: Настільна книга трударя». Пошукайте на полиці «теслярська справа».

Канадська письменниця Мевіс Галлант говорить про це так: «Таємниця природи закоханої пари — це, по суті, єдина справжня таємниця, що нам лишилась, і коли ми

пізнаємо її до кінця, то вже не буде потреби в літературі — чи, якщо вже на те, у самому коханні». Коли я вперше прочитав ці слова, то на берегах поставив шахову позначку «!?» — таку, що вказує на хід, який, імовірно, є блискучим, хоча, можливо, й хибним. Але те, що я бачу, дедалі більше обґрунтовує для мене, що позначку слід змінити на «!!».

«Від нас залишиться любов». До такого висновку нас обережно підводить Філіп Ларкін у вірші «Могила Аранделя». Рядок нас дивує, адже більша частина творів цього поета являє собою викручену ганчірку розчарування. Ми готові до того, щоб нас підбадьорили, але ми спочатку маємо прозаїчно насупитись і спитати про цю поетичну фігуру: «А це правда? Чи справді саме любов залишиться після нас?» Було б гарно так думати. Приємно, заспокійливо уявити, ніби любов — це таке джерело енергії, що продовжуватиме сяяти й після нашої смерті. На екрані старих телевізорів після вимикання залишався світляний кружок, який поволі змінювався від розміру великої монети до іскри, що згасала. У дитинстві я щовечора спостерігав за цим процесом, мені чомусь хотілося його затримати (і в підлітковій меланхолії я вбачав у ньому цятку людського буття, яке поволі згасає в чорному всесвіті). Чи любов має отак світитися якийсь час після того, як нас буде вимкнено? Мені не видно. Коли помирає той, хто залишився жити з двох закоханих, з ним помирає і кохання. Якщо від нас щось лишається, то, мабуть, це щось інше. Адже від Ларкіна залишилася не його любов, а його поезія — це очевидна річ. І коли я читаю останні слова «Могили Аранделя», то згадую Вільяма Гаскиссона. Він був політиком і фінансистом, свого часу дуже відомим, але сьогодні ми його пам'ятаємо, бо 15 вересня 1830 року,

коли було відкрито залізницю Ліверпуль—Манчестер, він став першою людиною, яку на смерть переїхав потяг (ось ким він *став*, на що перетворився). А чи любив кого-небудь Вільям Гаскіссон? Чи перетривала ця любов його самого? Це нам не відомо. Від нього лишився тільки останній момент фатальної легковажності: смерть зупинила його в повчальній епізодичній ролі фільму про природу людського поступу.

«Я кохаю тебе». Для початку поставмо ці слова на високу полицю, у квадратній коробочці під склом, яке можна розбити в разі крайньої потреби ударом ліктя; такий собі банк. Не слід лишати їх абиде в оселі, як пачку ас-корбінки. Якщо ці слова занадто легко трапляються під руку, ми будемо вдаватися до них бездумно, не зможемо опиратися цьому бажанню. Звісно, ми будемо казати, що ні, не будемо — але насправді не вийде. Колись ми будемо п'яні, чи нам стане самотньо, чи — найімовірніше — просто, чорт, нам забракне надії, а цих слів і нема — всі використалися, затерлися. Ми гадаємо, що, можливо, закохались, і випробовуємо ці слова — чи підійдуть вони нам? Звідки можна дізнатися свою думку, доки не почувеш, як це кажеш? Не займайте їх — вони не відперуться. Це величні слова, і треба пересвідчитися, чи ми на них дійсно заслуговуємо. От послухайте англійською: «I love you». Підмет, присудок, прямий додаток: речення без прикрас, без догани. Підмет — коротке слово, яке вказує на те, що закоханий намагається не привертати до себе надміру уваги. Присудок довший, але недвозначний, у ньому добре чути ту мить, коли язик тривожно відскакує від піднебіння, випускаючи на волю голосний. Додаток, як і підмет, не містить приголосних і утворюється складеними для поцілунку губами. «I love you». Як серйозно, як зважено і вагомо звучать ці слова.

Мені уявляється фонетична змова між мовами світу. Вони ухвалили колегіальне рішення: ці слова завжди повинні звучати як те, на що треба заслужити, чого прагнеться, чого людині слід бути гідною. «Ich liebe dich» — опівнічний шепіт із цигарковим придыхом, щаслива рима між підметом і додатком. «Je t'aime» — інша подія: підмет із додатком злітають з губ швидко й одразу, аби можна було вповні посмакувати довгим голосним звуком захоплення. (Граматики також додає певності: коли додаток опиняється на другому місці, той, кого кохають, перестає бути якоюсь іншою особою.) «Я тебе люблю» — знову додаток на заспокійливому другому місці, але цього разу, попри натяк на риму між підметом і додатком, виникає натяк на певні складнощі, на долання якоїсь перешкоди. «Ti amo» — може, це занадто нагадує аперитив, але тут є повнота зв'язку підмета і присудка, діяча і дії, охоплена одним словом.

Пробачте мені це дилетантство. Я б радо передав цей проект якому-небудь благодійному фонду, що дбає про розширення суми людських знань. Хай вони зберуть команду спеціалістів і дослідять цей вислів у всіх мовах світу, його варіації, виявлять, що означають його звуки для слухача, виявлять, чи змінюється міра радості відповідно до багатства фрази. Питання з місця: чи є на світі такі племена, у чиєму лексиконі немає слів «Я тебе кохаю»? А може, вони всі вимерли?

Нам необхідно тримати ці слова під склом. А виймаючи, треба бути з ними надзвичайно обережними. Чоловік каже жінці: «Я тебе кохаю», — щоб покликати її до себе в ліжку; жінка каже чоловікові: «Я тебе кохаю», — коли хоче вийти за нього заміж; обоє кажуть: «Я тебе кохаю», — щоб угамувати страх, щоб переконати себе в дії мовленого слова, аби запевнити себе, що обіцяне

збулось, аби обманути себе, що воно не розвіялося. Сте-режімося такого слововживання. «Я тебе кохаю» не по-винне ходити у світі, як валюта, як акція, не повинне приносити дивіденди. Ці слова здатні на подібне, якщо ми їм дозволимо. Але бережимо цю вигідну фразу для того, аби прошепотіти в потилицю, з якої сонна рука щойно намагалася прибрати відсутнє волосся.

Зараз я не біля неї — мабуть, ви здогадалися. Транс-атлантична телефонна лінія дає глузливу, давно знайому лу-ну. «Я тебе кохаю» — і до того, як ці слова долинуть до неї, я чую, як моє металеве друге «я» відказує: «Я тебе кохаю». Це мене не влаштовує — слова-відлуння ста-ють публічними. Я пробую знову — результат той са-мий. «I love you I love you» — то була якась сентимен-тальна пісенька, популярна протягом шаленого місяця, відтак вона перейшла у клубний обіг, де повненькі рокери з намащеним гелем волоссям і чуттєвим голо-сом співатимуть її, аби полонити дівчат, які розсілися в перших рядах. «I love you I love you» — соло-гітара посміюється, у відкритому роті барабанщика видно мокрий язик.

У коханні треба бути точним — у його мові і його жес-тах. Якщо любов нас порятує, то дивитися на неї слід так само чітко, як і на смерть. Чи потрібно вчити цього в школі? Перший семестр — дружба, другий семестр — ніжність, третій семестр — пристрасть. А що? Учать же, як куварити, лагодити машини, пояснюють, як траха-тися, не вагітніючи; та й школярам це, гадаємо, вдається значно краще, ніж нам, але яка їм з того користь, якщо вони нічого не знають про любов? Очікується, що вони самі як-небудь впливуть. Що природа візьме своє, за-працює, як автопілот у літаку. Однак Природа, на яку ми спихаємо відповідальність за все, чого не розуміємо, на

самоплині працює не дуже. Довірливі, недосвідчені призовники до шлюбу, вимкнувши світло, так і не дізнаються, що Природа має відповідь на всі питання. Їм, незайманим, казали, що любов — то земля обітована, ковчег, у якому двоє можуть уникнути Потопу. Може, це й ковчег, але такий, де канібалізм — не рідкість, ковчег, де за капітана шалений дід, який б'є по шиї ціпком із соснового дерева, який будь-якої миті може викинути тебе за борт.

Почнімо з початку. Любов робить нас щасливими? Ні. А тих, кого ми любимо? Теж ні. Від любові все стає добре? Зовсім ні. Звичайно, я колись у все це вірив. Хто ж не вірив (та й хто досі не зберігає цю віру в трюмі психіки)? Це все в наших книжках, у кіно, це сонячний захід багатьох романів. *Навіщо* ж тоді любов, якщо вона не панацея? Звичайно, із самої її сили, за тим, наскільки ми її прагнемо, ми можемо зробити висновок, що любов, коли досягнуто взаємності, полегшує щоденний біль, є якимсь ненапружливим анальгетиком?

Двоє кохають одне одного, але не щасливі. Який висновок ми можемо зробити? Що хтось один насправді не кохає другого, що вони до певної міри одне одного люблять, але недостатньо? Я поставлю під питання оце «насправді», я поставлю під питання таке «достатньо». Я двічі у своєму житті був закоханий (що, як на мене, багато) — один раз щасливо, другий ні. І саме нещасливе кохання дало мені більше дізнатися про природу цього почуття — хоча не тоді, а через роки. Дати, деталі — заповнюйте ці поля на свій розсуд. Але я кохав і був коханий довго, багато років. Спочатку я був зухвало щасливий, сповнений нахабної, соліпсистської радості, але здебільшого був дивно, прикро нещасний. Чи достатньо я її кохав? Я розумів, що так: я відмовився від

половини свого майбутнього заради неї. Чи вона кохала мене достатньо? І це я знав: вона відмовилася від половини свого минулого заради мене. Ми прожили поряд багато років, переймаючись, що ж не так у винайденому нами рівнянні. Взаємне кохання не додало нам щастя. Але ми вперто наполягали, що додало.

І згодом я подивився збоку на свою думку про любов. Ми думаємо, що вона — дієва сила. Моя любов ошасливує її, її любов ошасливує мене, що ж тут може бути неправильно? Це неправда: такий погляд формує хибну концептуальну модель. Із такої думки випливає, що любов — це така собі чарівна паличка, те, що дивовижним чином розплутує вузли, заповнює капелюх фокусника хустками, випускає в повітря голубів нізвідки. Але справжня природа кохання, любові — не зі сфери магії, а радше з фізики елементарних частинок. Моє кохання не ошасливує її, та й не може цього — моє кохання може тільки вивільнити її здатність бути щасливою. Тепер усе стає зрозумілішим. Як так виходить, що я не можу зробити її щасливою, а вона мене? Просто: очікуваної ядерної реакції не відбувається, частинки бомбардують променями не тієї довжини хвилі.

Проте кохання — це не ядерна бомба, тож доберімо більш затишну аналогію. Я пишу ці рядки в домі мого друга в Мічигані. Це нормальний американський будинок з усіма можливими новітніми приладами (окрім приладу, який виробляв би щастя). Він привіз мене вчора з детройтського аеропорту. Коли ми під'їхали до гаража, він дістав із бардачка пульт і владним дотиком звелів дверям розступитись і впустити авто. Ось таку аналогію я пропоную. Ви приїхали додому (чи вам здається, що додому) і на під'їзді до гаража намагаєтеся звичними чарами відімкнути двері. Нічого не відбува-

ється: зачинено. Ви пробуєте знову. Знову нічого. Спочатку ви дивуєтеся, потім хвилюєтеся, потім сердитеся, не вірячи своїм очам, ви сидите перед гаражем, не вимикаючи двигуна — тижнями, місяцями, роками, чекаючи, доки двері відчиняться. Але машина у вас не та, гараж не той, і сидите ви не перед тим будинком. Одна з неув'язок полягає в тому, що й серце не такої форми, як його малюють.

«Тож нам треба любити чи вмерти»¹, — писав В. Г. Оден, і Е. М. Форстер згодом зреагував на ці слова декларативно: «Оскільки він колись написав “Тож нам треба любити чи вмерти” — він має владу кликати мене за собою». Проте Одена цей відомий рядок із вірша «1 вересня 1939 року» не влаштував. «Чорт, та це брехня! — прокоментував ці слова він. — Ми все одно помremo». Тож у наступній редакції вірша він змінив цей рядок на більш логічний «Тож нам треба любити і вмерти». Згодом він узагалі його прибрав.

Ця зміна «чи» на «і» — одна з найвідоміших правок у поезії. Коли я про неї дізнався, то не втримався від оплесків — наскільки чесна твердість Одена-критика впевнено взяла гору над натхненням Одена-поета. Якщо рядок звучить красиво, але не є правдивим — геть його; таке ставлення оптимістично вільне від письменницької самозакоханості. А тепер я не настільки певен, що ця правка була потрібна. Звичайно, «ми маємо любити одне одного — і померти» — за такими словами стоїть логіка, але з точки зору людського життя вони настільки ж цікаві і вражають нашу уяву, як «ми маємо слухати радіо — і померти» або «ми маємо не забути розморозити холодильник — і померти». Оден слушно ставився до

¹ Переклад М. Скуратівського.

власної риторики обережно, але заявляти, що слова «Тож нам треба любити чи вмерти» — це неправда, оскільки ми все одно помremo (чи тому, що ті, хто нікого не любить, не зникають з лиця землі моментально) — погляд людини вузькочолої чи забудькуватої. Існують не менш логічні й більш переконливі способи прочитати цей рядок. Перший, очевидний: ми маємо любити одне одного, бо якщо цього не буде, то ми врешті одне одного повбиваємо. Другий: ми маємо любити одне одного, бо без цього любов не буде наснажувати наше життя — а такий стан мало чим відрізняється від смерті. Так що зовсім немає ніякої «брехні» у твердженні, що ті, хто отримує найбільше в житті задоволення від інших речей, живуть порожньо, наче бундючні краби, що повзають морським дном у чужих мушлях.

Це небезпечна територія. Треба бути точними, але в жодному разі не сентиментальними. Якщо ми протиставляємо любові такі підступні, потужні явища, як влада, гроші, історія і смерть, то не можна відступати в самозакоханість чи снобістську розпливчастість вислову. Вороги любові мають вигоду з неконкретності її вимог, її здатності дуже сильно ізолювати. То з чого почнемо? Любов може робити людей щасливими, а може не робити; незалежно від того, чи це вдається, основна її дія — наснажувати. Чи колись іще говорили ви так красиво, так мало потребували сну, так охоче знову і знову займалися сексом, як тоді, коли були вперше закохані? Люди анемічні починають сяяти зсередини, а здорові взагалі стають нестерпними. Далі закоханість дає нам певність, розправляє наші плечі. Ви відчуваєте, ніби вперше в житті випросталися; ви здатні на що завгодно, поки це відчуття триває, ви можете оволодіти всім світом. (Чи не варто тут провести межу: кохання

додає певності, а сексуальна перемога просто лестить самолюбству?) Відтак кохання покращує зір — неначе око протерли «двірниками». Чи колись бачили ви все так чітко, як тоді, коли вперше закохалися?

Де в природі ми бачимо приклади кохання? Навряд чи ми їх побачимо. Трапляються види, що, здається, утворюють пари на все життя (хоча уявляєте собі, скільки можливостей для адюльтеру існує в довгих перельотах і міграціях через водойми); але загалом ми бачимо просто вияви сили, домінантності й сексуальну зручність. Представниці і представники поглядів фемінізму і чоловічого шовінізму по-різному інтерпретують природу. Феміністки шукають приклади безкорисливої поведінки в тваринному царстві — ситуації, коли самці в тих чи інших видах виконують дії, які в людському суспільстві характеризуються як «жіночі». Ось, наприклад, імператорський пінгвін: насиджує яйце самець, місяцями носить його в лапах, захищаючи складкою живота від суворої антарктичної погоди... Так, відповідь на це шовініст, а що робить самець морського слона? Просто цілий день валяється на березі й трахає кожну самицю, яка трапиться на очі. На жаль, така поведінка видається ближчою до типової, ніж поведінка самця-пінгвіна. І якщо знати чоловіків так, як їх знаю я, то в безкорисливості пінгвіна є підстави сумніватися. Може, він просто розважив, що коли вже роками сидиш в Антарктиді, то найрозумнішим буде лишатися вдома й глядіти яйце, а самиця хай собі ловить рибу в крижаній воді. Можливо, пінгвін вирішив, що йому так зручніше.

То де ж любов? Вона не є крайньою необхідністю, правда ж? Ми можемо будувати заплуди, як бобри, без неї. Можемо облаштовувати складне суспільство, як

бджоли, без неї. Ми, як альбатроси, можемо долати великі відстані — теж без любові. Без любові ми можемо зариватися головою в пісок, як страуси. І вимерти, як дронти, теж можемо без любові.

Чи це така собі корисна мутація, що допомогла нашому виду вижити? Я не можу цього стверджувати. Чи нам насадили любов з тим, щоб воїни активніше билися за власне життя, носячи в глибині свого «я» теплу пам'ять про домашнє вогнище? Навряд чи: історія вчить, що покращення форми наконечників стріл, кмітливий полководець, повний шлунок і перспектива грабунку є вирішальними чинниками у війні, а зовсім не сентиментальність і соплі щодо повернення додому.

То, може, любов — це така собі розкіш, яка виникла в мирний час, як, наприклад, вишивка? Щось приємне, складне, але не першої необхідності? Випадкове явище, підсилене культурою, просто виявляється не чим іншим, як любов'ю? Іноді мені думається так. Колись на північному заході США було плем'я індіанців (я їх не придумав), життя якого було надзвичайно легке. Мешкали вони в ізоляції від ворогів на дивовижно родючій землі. Кинь сухий біб через плече — моментально проросте, а дощик його поливатиме. Вони були здорові, задоволені життям і до міжусобиць смаку не мали. Отже, в цих індіанців було багато вільного часу. Без сумніву, ті заняття, які характерні для безтурботних суспільств, у них активно вдосконалювалися: вони плели вигадливі кошики, віртуозно кохалися й дедалі ефективніше використовували товчене листя, щоб увійти в трансове заціпеніння. Цих аспектів їхнього життя ми не знаємо, зате нам відомо, якому заняттю вони передусім присвячували своє довге дозвілля. Вони крали речі одне в одного. Ось чим вони любили займатися

й пишалися. Коли черговий безхмарний ранок займався над Тихим океаном, то вони витикалися зі своїх вігвамів, принюхувалися до медового повітря й запитували одне одного, хто що добув цієї ночі. Відповіддю було сором'язливе зізнання — чи нахабне вихваляння — у крадіжці. У Старого Червоношкірого Сірій Вовчок знову поцупив ковдру. Що, правда? А ось він і йде, наш Сірій Вовчок. А ти кого ти сьогодні обікрав? Я? Та я просто відколупав брови з верхівки тотемного стовпа. Що, знову? Ну-удно!

Чи приблизно так нам слід думати про кохання? Вжити воно нам не допомагає, так само як і цим індіанцям крадіжки. Однак надає нам неповторності, мети в житті. Відберіть у цього племені їхнє життєрадісне злодійство — і їм буде значно складніше самовизначитися. Тож чи це просто підступна мутація? Для збільшення чисельності нашого виду кохання не потрібне, а впорядкованості цивілізації воно взагалі вороже. Із сексуальним потягом нам би теж було простіше без кохання. Шлюб був би явищем більш прямолінійним — і, можливо, тривалішим, — коли б нам так не кортіло кохання, коли б його поява нас не окрилювала, а зникнення не жахало.

Якщо поглянути на світову історію, то, хоч як дивно, любов там з'являється. Це — виняток, жахливе неподобство, прикрий доважок до порядку денного. Воно мені нагадує оті будинки з половинними номерами, яких за нормальними критеріями креслення мапи не повинно було б існувати. Тиждень тому я їздив на ось таку північноамериканську адресу: вулиця Йонге, 2041½. Напевне, господар будинку 2041 у якийсь момент продав невелику ділянку землі, і там поставили цей напівпронумерований, напівнаявний будиночок. А проте

людям там цілком зручно жити, вони називають його домом... Тертулліан казав, що те, в що вірять християни, є безсумнівним, бо воно неможливе. Може, й любов нам така потрібна, бо в ній немає практичної необхідності.

Вона — центр мого світу. Вірмени вважали центром світу Арарат, але гору поділили між собою три великі імперії, і вірменам нічого не лишилося¹, тож я це порівняння продовжувати тут не буду. Я тебе кохаю. Я знову вдома — і ніяка луна не передражняє мене. *I love you. Je t'aime. Ti amo* (з содовою). А якщо у вас немає язика, немає мови, якою пишаєтеся, то вам потрібно зробити так: схрестіть руки в зап'ястях долонями до себе; піднесіть схрещені руки до серця (ну хоч до середини грудей), а тоді коротко розверніть їх назовні й розкрийте долоні в бік того, кого кохаєте. Цей жест такий самий красномовний, як і слова. І уявіть собі всі можливі ніжні модуляції, подібні до поцілунків рухи зігнутих пальців, єднання долонь і грайливі пучки, що в закрутах на їхній поверхні таїться ідентичність нашої особи.

Але єднання долонь веде нас хибним шляхом. Серце не таке, як його малюють, — і це одна з наших проблем. Адже ми — правда ж? — уявляємо щось акуратне й двостулкове, у чийй формі зашифроване те, що любов з'єднує дві половинки, дві окремішності в одне. Ми уявляємо собі цей символ яскраво-червоним, рум'яним від повнокровності. Підручник анатомії не одразу нас розчаровує: там мапа серця нагадує шляхи лондонського метро. Аорта, ліва і права легеневі артерії й вени, ліва і права підключичні артерії й вени, ліва і права коронарні артерії... усе це красиве, в цьому відчувається мета —

¹ Ідеться про Османську імперію / Туреччину, Російську імперію / СРСР і Перську імперію / Іран.

така собі чітка мережа насосів. Тут кров усюди прибуває вчасно, думаєте ви.

Ось пульсуючі факти:

- серце — перший орган, який розвивається в ембріона; коли ми не більші за велику квасолину, у нас уже видно серце, яке працює на всю потужність;
- у дитини розмір серця більший відносно решти тіла, ніж у дорослого: 1/130 від загальної ваги проти 1/300;
- протягом життя розмір, форма й розташування серця значно змінюються;
- після смерті серце набуває пірамідальної форми.

Волове серце, яке я купив у крамниці *Corrigans*, важило 2 фунти 13 унцій¹ і коштувало 2,42 фунта стерлінгів. Найбільший з доступних зразків із тваринного світу — він же фігурує у виразі, який стосується людини. «Він мав серце, як у вола» — фраза з літератури імперії, пригод, дитинства. Оці джентльмени в коркових шоломах, які одним точним пострілом з армійського пістолета можуть вкласти носорога, рятуючи полковникову дочку, що злякано зіщулилася під баобабом, мали просту вдачу, але, якщо судити з цього вола, зовсім не просте серце. Орган був важкий, кремезний, кривавий, стиснутий, наче міцний кулак. На відміну від мапи метро в підручнику, справжнє серце виявилось замкненим і не охочим виказувати свої таємниці.

Я розрізав його зі своєю подругою-радіологом. «Небагато йому лишалося, тому волу...» — зауважила вона. Якби це серце належало комусь із її пацієнтів, той на-

¹ 1 кг 275 г.

вряд чи довго міг би прорубувати собі шлях у джунглях. Ми ж у своїй невеликій мандрівці діяли не мачете, а кухонним ножом фірми *Sabatier*. Ми прорубали шлях до лівого передсердя і лівого шлуночка, милуючись м'ясною вагомистю мускулів. Ми проводили пучками по його підкладці, подібній до французького шовку, вкладали персти в рани відкритих судин. Вени були еластично-гумові, артерії — товстостінні, мов кальмари. Згусток крові, що утворився після смерті, бордовою личинкою лежав у лівому шлуночку. Ми доволі часто губили шлях у стиснутому вузлі м'язів. Дві половинки серця не спокійно прилягали краями одна до одної, як я собі фантазував, а відчайдушно охоплювали одна одну, немов коханці, що тонуть. Ми двічі потрапляли в той самий шлуночок, думаючи, що то другий. Милувалися розумно влаштованою системою клапанів, а також сухожилковими струнами, які не дають клапанам відкриватися занадто сильно: маленькі міцні мотузки, що не дозволяють парашуту переповнитися повітрям.

Коли ми закінчили справу, серце решту дня пролежало на закривавленому ложі з газети, з тим щоб перетворитися на невигадливу вечерю. Я погортав куховарські книги, шукаючи, що з ним робити. Один рецепт усе-таки знайшов: фаршироване серце, яке подається з вареним рисом і скибочками лимона, — але страва багатообіцяльною не здавалася. Та й назва, яку їй придумали данці, не додавала привабливості — «пристрасне кохання».

Чи пам'ятаєте ви цей парадокс кохання, перші кілька тижнів і місяців Пристрасного Кохання (отакого, як той рецепт, тільки ще й з великої літери) — часовий парадокс? Ви закохані, перебуваєте на тій стадії, коли гордість і тривога борються всередині вас. Частково ви

хочете зупинити час, адже це, кажете ви собі, найкращий період усього вашого життя. Я закоханий, я хочу смакувати це відчуття, прислухатися до нього, ніжитися в ньому: хай сьогоднішній день триває вічно. Це ваша поетична грань. Але також у вас існує грань прозаїчна, яка намагається не сповільнити, а прискорити час. Звідки ти знаєш, що це почуття — справді кохання, — шепоче вам ваша прозова грань, як скептичний юрист, — адже йому всього кілька тижнів, місяців. Ти не зможеш дізнатися, чи це все насправді, якщо ти (і вона) не будете відчувати те саме ну хоча б ще рік — це єдиний спосіб довести, що метаморфоза вас не ошукає. Пройдіть цю стадію, хоч яку приємну, якомога швидше: тоді можна буде точно дізнатися, чи кохання *справжнє*.

Фотографію проявляють у кюветі з рідиною. Спочатку це просто чистий аркуш, запечатаний у конверті, в який не проникає світло, — тепер він набуває функції, образу, певності. Ми швидко вкидаємо майбутнє фото в кювету з фіксатором, щоб закріпити цю чітку, вразливу мить, зробити її образ міцнішим, неподільним, цілісним на кілька років. А що як вкинути знімок у фіксатор — а хімія не спрацює? Цей поступ, цей любовний рух назустріч, який відчуваємо, може не стабілізуватися попри всі наші зусилля. Чи бачили ви, як знімок довго, безперервно проявляється, доки його поверхня не стане зовсім чорною, поглинувши радісну мить?

Такий закоханий стан — він нормальний чи аномальний? Статистично, звичайно, аномальний. На весільних фото по-справжньому цікаві обличчя не в молодих, а в гостей навколо: молодша сестра нареченої (чи буде таке в мене, така неймовірна подія?), старший брат нареченого (цікаво, вона його теж зрадить, як моя сестра — мене?), мати нареченої (ой які спогади наvertsа-

ються!), батько нареченого (якби цей хлопець знав те, що я знаю зараз... і якби я тоді знав те, що знаю зараз...), священник (диво, навіть зовсім недорік шлюбна присяга робить красномовними!), підліток, який косо позирає на всіх (нащо оце женитися?) і так далі. Сама ж центральна пара перебуває в глибоко аномальному стані — але спробуйте їм про це сказати. Вони почуваються нормальніше, ніж будь-коли раніше. *Оце* нормально, кажуть вони одне одному; раніше, коли нам здавалося, що все нормально — насправді нормально не було.

І ця переконаність у своїй нормальності, певність, що їхня сутність проявиться й зафіксується коханням, а відтак опиниться в рамці назавжди, надає їм зворушливо-зухвалого вигляду. Ось що дійсно ненормально — коли ще зухвальство буває зворушливим? Тільки тут. Погляньте знову на фотографію: заглибтесь у серйозну самовдоволеність моменту, що проступає з-під зародка щастя. Як тут не зворушитися? Шумно закохані пари (адже ніхто й ніколи раніше так не кохав — правда?) можуть викликати роздратування, але з них не посмієшся. Навіть якщо в емоційного конформіста щось може викликати посмішку: якесь кричущє поєднання віку, вигляду, рівнів освіченості, претензій — у цю мить пара набуває особливого блиску, лакованості — і бризки слини від чужого сміху до неї не пристають. Молодий чоловік під руку з літньою жінкою, нечупара поряд із денді, танцюристка кабаре, прив'язана до аскета, — усі ці люди почуваються доглибинно нормальними. Ось що має зворушувати нас. *Вони* дивитимуться на нас поблажливо, бо ми не настільки очевидно, грубо і зримо закохані, проте це нам до них треба ставитися делікатно й поблажливо.

Зрозумійте мене правильно. Я не вихваляю одну форму любові й не ставлю її вище за інші. Я не знаю, краще

любити помірковано чи самозабутньо, певніше бути при цьому багатим чи бідним, сексуальніше мати гетеросексуальну чи гомосексуальну орієнтацію, надійніше перебувати в шлюбі чи не одружуватися. Я можу відчувати спокусу дидактизму, але це не колонка корисних порад. Я не можу визначити, закохані ви насправді чи ні. Якщо у вас виникає таке питання, то, ймовірно, ні — і це моя єдина порада (та навіть вона може виявитися хибною). Я не можу сказати, кого любити і як: на таких шкільних заняттях має розповідатися «як не треба» тією ж мірою, що і «як треба» (це нагадує письмові завдання з розвитку мовлення — як і що писати, людину навчити не можна — можна тільки показати, що написано не так, і заощадити їй час). Але я можу сказати вам, навіщо любити. Бо історія світу, яка зупиняється перед напівпронумерованим будиночком кохання лише для того, щоб зрівняти його з землею, без нього сміхотворна і безглузда. Історія світу без любові сповнюється бруталної пихи. Наша випадкова мутація така важлива, бо позбавлена практичної необхідності. Кохання не змінить історію світу (ця казочка про ніс Клеопатри — виключно для сентименталістів), але воно здатне на значно важливішу річ: навчити нас не здаватися перед лицем історії, не зважати на її гордий марш. Кохання каже: я не приймаю ваших правил, прошу вас дуже, ви не справляєте на мене ніякого враження, та й у який дурний однострій ви вбралися. Звісно, ми закохуємося не спеціально для того, щоб світ не зазнавався, однак це з тих речей, на які любов неодмінно впливає.

Любов і істина — це надзвичайно важливий зв'язок. Чи казали ви колись стільки правди, як тоді, коли вперше закохалися? Чи бачили світ так чітко? Любов дає нам змогу бачити правду, зобов'язує нас казати правду. Ті,

хто в ліжку, прислухайтеся до застереження, що чаїться в цих словах: «У ліжку¹ ми кажемо правду». Звучить як парадокс від філософа-першокурсника. Але ці слова більші (і менші) за це: вони є описом морального обов'язку. Не закочуйте очі, не стогніть спеціально, не вдавайте оргазму. Говоріть правду своїм тілом, навіть якщо (і особливо якщо) вона не мелодраматична. Ліжка — одне з перших місць, де можна брехати й не бути на цьому спійманим, де можна кричати й сопти в темряві, а потім вихвалитися, що ти «можеш». Секс — не акторство (хоч у якому ми захваті від власного сценарію); секс — правдивий. Те, що ви робите в темряві, впливає на те, як ви бачите історію світу. Ось так просто.

Ми боїмось історії, ми даємо датам себе залякувати.

У тисяча чотириста дев'яносто другий рік

Приплив Колумб в Америку, на світу другий бік.

І що далі? Усі порозумнішали? Люди припинили будувати нові гетто, де переслідували людей по-старому? Припинили робити старі помилки, чи нові помилки, чи старі помилки на новий лад? (І чи повторюється історія — спочатку як трагедія, потім як фарс? Ні, це занадто грандіозно, ми занадто схематизуємо історію. У неї просто буває відрижка, і ми знову відчуваємо смак тієї цибулі, якої вона наїлася кілька століть тому.)

Дати не кажуть правди. Вони покрикують на нас: наліво, направо. Якщо ви — жалюгідний хвалько, займайтеся датами. Вони хочуть змусити нас вважати, що ми постійно рухаємося вперед, що весь час відбувається поступ. А що було після 1492 року?

¹ В оригіналі карколомне «lying in bed» — де перше слово можна прочитати і як «лежачи», і як «брешучи».

У тисяча чотириста дев'яносто третій рік
Приплив Колумб додому, в Європу, звіддалік.

Отака дата мені подобається. Давайте святкувати не 1492, а 1493 рік — не відкриття, а повернення. Що було в 1493 році? Передбачувана слава, звичайно, поклони й дарунки королю, геральдичні покращення Колумбового герба. А ще було й таке. Перед відплиттям тому, хто першим побачить Новий Світ, обіцяли нагороду в 10 000 мараведі. Виграв цей приз простий матрос, але після повернення Колумб забрав гроші собі (знову голуб посунув ворона вбік у світовій історії). Матрос, розчарувавшись, вирушив у Марокко, де, подекуди, змінив віру. Цікавий був рік — 1493-й.

Історія — це не те, що сталося. Історія — це просто те, що нам розповідають історики. Була певна закономірність, стільниковий малюнок, рух, експансія, марш демократії — це гобелен, потік подій, складна оповідь, взаємопов'язана, яка надається до тлумачення. Одна цікава розповідь підводить до іншої. Спочатку були королі й архієпископи, трохи божественних витівок за кулісами, потім розпочався марш ідей і рух мас, потім дрібні місцеві події, які означають дещо поважніше, але весь час тут зв'язки, поступ, значущість, оце впливає з того, це сталося через оте. І ми, читачі історії, страждальці історії, шукаємо в цьому плетиві обнадійливих висновків, щоб рухатися вперед. І ми прикипаємо до історії, як до альбому з салонними світлинами, уривками розмов, чиїх учасників можемо легко повернути до життя у своїй уяві, і весь час історія для нас — щось ніби мультимедіа-колаж, і фарбу на нього наносили радше валиком маляра, ніж верблужим пензлем митця.

Історія світу? Просто відлуння голосів у пільмі, образи, що сяють кілька століть. А потім згасають — оповідки,

давні перекази, які інколи наче перетинаються, дивні проміжні ланки, несподівані зв'язки. Ми лежимо тут, у лікарняному ліжку нашого сьогодення (які ж на ньому зараз гарні чисті простирадла), і бульки щоденних новин подаються нам через крапельницю. Нам здається, що ми знаємо, хто ми, хоча й не зовсім розуміємо, навіщо ми тут чи коли нас випишуть. А поки ми переймаємось і крутимось у перебинтованій непевності (чи є ми зі своєї волі пацієнтами?), ми займаємося фабуляцією. Ми придумуємо оповідку за оповідкою, щоб приховати факти, яких не знаємо чи не приймаємо, беремо кілька реальних фактів і вигадуємо, відштовхуючись від них. Наші біль і паніка тільки полегшуються заспокійливою фабуляцією; це ми називаємо історією.

Одну річ я скажу на захист історії. Вона дуже добре знаходить. Ми намагаємося щось приховати, а історія його не відпускає. Час на її боці, час і наука. Хоч як люто ми замазуємо чорнилом наші перші думки, історія знаходить спосіб прочитати закреслене. Ми таємно ховаємо своїх жертв (задушених князевичів, опромінених оленів), але історія виявляє, що ми з ними зробили. Ми втратили «Титанік», як видавалося, назавжди в чорноті кальмарового чорнила, а його підняли з дна. Нещодавно знайшли й залишки «Медузи» біля берегів Мавританії. Шукачі розуміли, що скарбів годі сподіватися — вони тільки й добули, що кілька мідних цвяхів з корпусу фрегата та зо дві гармати. Але все одно подалися туди, шукали і знайшли.

На що ще здатна любов? Якщо ми маємо її рекламувати на продаж, то добре відзначити, що з неї починається громадянська мужність. Не можна любити людину без підкріпленого уявою співчуття, без погляду на світ очима іншого. Не можна бути гарним коханцем, митцем чи

політиком без цієї здатності (таким-сяким можна, але ви мене зрозуміли). Покажіть мені тиранів, які були гарними коханцями. Під чим не маю на увазі «які багато, активно трахались» — усім відомо, що влада є великим афродизіаком (і антиафродизіаком теж). Навіть наш демократичний герой Кеннеді обробляв жінок, як працівник за конвеєром фарбує корпуси машин.

Час від часу спалахує дискусія протягом останніх тисячоліть вимирання пуританства — як пов'язані сексуальна ортодоксальність і вияви влади? Якщо президент час від часу скаче в гречку, то чи втрачає він право керувати нами? Якщо слуга суспільства зраджує свою дружину, то чи ймовірніше зрадить він і свій електорат? Як на мене, то я радше буду підданцем зрадливця й серцеїда, ніж твердого прихильника целібату чи людини, що у вірності своєму подружжю замкнулась у футлярі. Як у злочинців є своя спеціалізація, так і політики-корупціонери зазвичай спеціалізуються на корупції, сексуально нестримані особи — на походах наліво, хабарники — на хабарях. Отже, значно розумніше обирати на поважні посади подружньо невірних людей, замість того щоб не допускати їх до громадської активності. Я не стверджую, що ми повинні їм усе пробачити, — навпаки, потрібно роздувати їхнє почуття провини. Приручивши цю корисну емоцію, ми обмежимо їхні гріхи еротичною сферою, на противагу чому їхнє керівництво буде послідовним. Така от у мене теорія.

У Великій Британії, де більшість політиків — чоловіки, у Консервативній партії існує традиція брати інтерв'ю в дружин потенційних кандидатів. Звісно, це принизлива ситуація — дружину «перевіряють на вошивість» місцеві члени партії. (Чи вона психічно нормальна? Чи морально стійка? Чи правильного кольору? Чи розумної

думки про світ? Чи вона повія? Чи фотогенічна? Чи можна її випускати на люди для покращення результатів голосування?) Цим дружинам, які з обов'язку, заспокійливо-нудно, конкурують між собою, ставлять багато запитань, і дружини урочисто присягають щодо ставлення до ядерної зброї й непорушності родини. Але ніхто не питає їх про найважливіше: чи ваш чоловік вас кохає? Це питання слід розуміти правильно — воно не суто практичне (чи ваш шлюб вільний від скандалів?) і не сентиментальне — це питання важливе для того, аби знати, чи годиться такий кандидат представляти інтереси інших людей. Воно являє собою перевірку на вміння співчувати іншим і ставити себе на їхнє місце.

Щодо любові нам слід бути точними. Певне, бажаєте описів? Які в неї ноги, груди, губи, колір волосся? (Що ж, вибачайте.) Ні, точне ставлення до кохання — це прислухання до серця, його пульсації, його певності, його правди, його сили — і його недосконалості. Після смерті наше серце стане пірамідою (яка завжди була одним із чудес світу); але навіть за життя серце не таке, як його малюють.

Покладіть поряд серце і мозок — побачите різницю. Мозок акуратний, поділений на сегменти, має такі дві чіткі половинки, які нам уявляються в серці, а воно їх не має. З мозком мати справу можна, гадаєте ви — це орган-приймач, він прагне сприйняття. Мозок справляє враження розумно влаштованого. Звісно, він складний, з усіма цими зморшками, складками, заглибинами й кишнями, він подібний до корала, так що замислюєшся — а може, він непомітно рухається весь час, поступово приростає. Мозок має свої секрети, хоча об'єднаними зусиллями криптоаналітиків, будівників лабіринтів і хірургів їх, певне, можна розкрити. Так, з мозком можна

мати справу, він розумно влаштований. А от у серці, людському серці, на жаль, ні хріна не розібрати.

Любов антимеханістична, антиматеріалістична, і саме тому й погана любов насправді теж хороша. Від неї ми засмучуємось, але вона нагадує нам, що механічний і матеріальний бік життя не всесильні. Релігія стала тут занадто буденною, там безнадійно шаленою, десь просто суто діловою — духовність плутають із благодійністю. Мистецтво, набравшись певності через занепад релігії, проголошує свою трансцендентність (і воно триває, триває! мистецтво перемагає смерть!), але проголошене доступне не всім, а там, де доступне, воно не завжди радує чи надихає. Тож і релігія, і мистецтво мають поступитися місцем любові. Вона дає нам і людську подобу, і містицизм. Ми завдяки їй більші за себе самих.

Звичайно, матеріалісти ставлять любов, кохання під сумнів — вони ставлять під сумнів усе. Кохання зводиться до феромонів, стверджують вони. Оце калатання серця, чіткість зору, наснага, моральна певність, піднесення, громадянська мужність, жаркий шепіт «я тебе кохаю» — спричинені ледь чутним запахом, який видає один партнер і підсвідомо відчуває інший. Ми просто збільшена версія тих жучків, які б'ються головою в коробці від постукування олівця. Чи ми з цим згодні? Що ж, на мить погодьмося, тим вищою буде перемога любові. Із чого зроблена скрипка? З дерев'яних дощочок і шматків кишківника вівці. Чи така конструкція принижує музику, робить її банальною? Навпаки, ще більше звеличує й підносить музику.

І я не кажу, що кохання вас ошчасливить, — цього я аж ніяк не прагну сказати. Уже якщо я в чомусь переконаний, то в тому, що воно зробить вас нещасними: або одразу, якщо шлях вам закриє непокунуваність, або

пізніше, коли довга робота шашелі дасться взнаки і розсиплеться єпископський трон. Але ви можете в цьому не сумніватись — і все одно покладати на кохання єдину надію.

Любов — наша єдина надія, навіть якщо вона нас підведе і тому що вона нас підведе. Чи втрачаю я точність? Я просто шукаю правильне порівняння. Любов і істина — так, це головний зв'язок. Ми всі знаємо: об'єктивна істина недосяжна; якщо стається якась подія, то перед нами виникає ціла низка суб'єктивних правд, до яких ми доступаємося, відтак перетворюючи фабуляцію на історію, на такий собі божественний погляд на «дійсну» ситуацію. Ця божественна версія — вигадка. Мила, неймовірна вигадка, така, як середньовічні картини, на яких Страсті Христові показані всі одночасно на різних ділянках. Але навіть знаючи це, нам усе одно слід вірити, що об'єктивна істина досяжна; чи, може, треба вірити, що вона досяжна на 99 відсотків; чи, якщо це нам не вдається, то принаймні треба вірити, що 43 відсотки об'єктивної істини кращі за 41 відсоток. Ми маємо вірити, бо без цього ми пропали, без цього впадемо в спокусливу відносність і будемо цінувати версію одного брехуна так само, як і версію іншого брехуна, ми здамося перед лицем цієї загадки, визнаємо, що переможець має право не лише на трофеї, а й на істину. (Чію правду ми оберемо, до речі — переможця чи переможеного? Чи гордість і співчуття більше викривлюють дійсність, ніж сором і страх?)

От і з любов'ю, з коханням так. Ми маємо вірити в це — або ж ми пропали. Може, ми цього й не досягнемо, або ж досягнемо, й воно нас засмутить, але вірити все одно треба. Якщо ні, то ми просто здамося на ласку історії світу й чужої правди.

З коханням може все піти негаразд — і, ймовірно, так і буде. Цей перекручений орган, подібний до шматка яловичини, хитромудрий і замкнений. Наша чинна модель всесвіту — ентропія, що буденною мовою означає: усе розсипається до лихої години. Але коли кохання нас підводить, нам усе одно слід у нього вірити. У кожній молекулі записано, що все до лихої години розсипається, що любов нам не допоможе? Можливо, і так. Але все одно треба вірити в любов, так само як у свободу волі та об'єктивну істину. А коли щось негаразд із нашою любов'ю, то вину слід покладати на історію світу. Якби вона дала нам спокій, ми могли б бути щасливими, і щастя наше тривало б. Наше кохання минуло — і винна в цьому історія світу.

Але це не настало, це тільки буде колись. А може, цього й не станеться взагалі. Уночі можна кинути виклик світові. Так, правда, це можна зробити, і ми можемо змусити історію поступитися нам дорогою. У неспокійному сні я кручуся й дригаю ногами. Вона посувається і зітхає підземно, підводно. Не буди її. Зараз це видається найвеличнішою істиною, хоча вранці здасться, що навіть нема чого їй про це розповідати. Вона зітхає легше, спокійніше. Відчуваю поруч у темряві мапу її тіла. Лягаю на бік, перетворююся на паралельний зигзаг і чекаю на сон.

9

ПРОЕКТ «АРАРАТ»

Чудового дня ви ведете машину атлантичним берегом штату Північна Кароліна — скромною репетицією Флорида-Кіз. Перетинаєте затоку Каррітак від Пойнт-Гарбора до Андерсона, потім завертаєте на південь трасою 158 і невдовзі опиняєтесь у Кітті-Гоку. За дюнами буде Національний меморіал братів Райтів, але, можливо, заїдете туди іншим разом, та й це зовсім не те, що ви запам'ятаєте в цьому містечку. Ні, запам'ятаєте ви ось що: праворуч від дороги на захід, розвернувшись високим носом до океану, стоїть ковчег. Він великий, як зерносховище, його дерев'яні боки оббиті планками й пофарбовані в брунатний колір. Зачудовано й усмінено озирнетесь, проминаючи його, і зрозумієте, що він насправді церква. Там, де зазвичай написана назва судна і, можливо, порту реєстрації, натомість прочитаєте функцію ковчегу: «ЦЕНТР МОЛИТВИ». Вас попереджали, що в Каролінах варто чекати на всілякі релігійні викрутаси, тож ця будівля вражає як зразок фундаменталістського рококо, по-своєму навіть симпатичний, але ні, ви не зупинитесь.

Згодом увечері ви о п'ятій годині в'їдете на пором з Гаттерасу до острова Окракоук. Стоїть прохолодна рання весна, і ви трохи мерзнете й почуваетесь загубленим серед темряви, чорної води, і Велика Ведмедиця зависла над вами догори ногами в ясному небі, позиченому із заставки компанії *Universal Pictures*. Поромові теж неспокійно, його великий прожектор обмацує воду на двадцять ярдів попереду; шумно, але не дуже впевнено він торує свій шлях, позначений червоними, білими й зеленими лампочками. Тільки зараз, коли ви опиняєтесь на палубі й ваш подих стає помітною парою, ви знову згадуєте той ковчег. Він там, звичайно, неспроста, і якби ви тоді зупинилися й подумали чи

просто весело прибрали ногу з педалі газу, то відчули б, що він означає. Ви проїжджали там, де людина вперше полинула повітрям, і вам натомість нагадують про давнішу, драматичнішу подію, коли людина поплинула морем.

Ковчега там ще не було в 1943 році, коли Спайк Тіглер, який щойно рік чи два виріс із коротеньких штанців, поїхав із батьком до Кітті-Гока. Пам'ятаєте Спайка Тіглера? Чорт, та хто ж не знає Спайка Тіглера! Той, який кинув футбольний м'яч¹ на Місяці. Той самий, який на Місяці футбольним м'ячем кидався, хай йому? Саме так. Найдовший пас в історії НФЛ, чотириста п'ятдесят ярдів просто в руки вулканічному кратеру. Тачдаун! Ось що треба було вигукнути, і це серед потріскування перешкод почули ми тут, на Землі. Тачдаун-Тіглер — так його прозивали у світі, щонайменше рік-два прозивали. Тачдаун-Тіглер, який проніс у капсулу футбольний м'яч (як?). Пам'ятаєте, коли його запитали, чому він так зробив, він зробив непроникне обличчя? «Завжди хотів пограти за “Вашингтон Редскінз”, — відказав він. — Сподіваюся, хлопці бачили». Хлопці справді бачили, бачили вони й прес-конференцію, і написали йому з проханням принести отой самий м'яч, пропонуючи за нього навіть на сьогодні кругленьку суму. Але Спайк так і залишив його в запорошеному кратері — раптом нагодиться який-небудь ранінгбек² з Марса чи Венери. Тачдаун-Тіглер — так вони називали його на великій розтяжці над вулицею у Вейдсвіллі, Північна Кароліна, містечку з одним банком, де довелося на заправці завести ще й крамничку з алкоголем, щоб бодай трохи отримувати зиск: «ВЕЙДСВІЛЛЬ ГОРДО

¹ Ідеться про американський футбол.

² Гравець на задній позиції, який, зокрема, приймає пас від квотербека.

ВІТАЄ СВОГО НАЙКРАЩОГО СИНА — ТАЧДАУНА-ТІГГЛЕРА». Усі вибігли надвір того спекотного ранку 1971 року, коли Тігглер в'їхав до містечка на лімузині з відкритим верхом, наче кінозірка. Навіть Мері-Бет, яка двадцять років тому дозволила Спайкові дещо вільно з собою повестись, а потім тиждень чи два хвилювалася з цього приводу і яка практично не могла сказати про нього жодного доброго слова, доки його не обрали в проект «Аполлон», — навіть вона вийшла подивитися й нагадала навколишньому люду — разів зо два до того вона освіжала в інших цей спогад, — що колись вони зі Спайком були, ну, справді близькі. Навіть тоді, заявляла Мері-Бет, вона відчувала, що він далеко піде. А ви з ним, Мері-Бет, поцікавилася одна з дотепних місцевих кумась, наскільки далеко зайшли? На це Мері-Бет блаженно всміхнулася, неначе Мадонна на розмальовці, бо розуміла: хай що вона відповість, це тільки звеличить її в очах громади.

Тим часом Тачдаун-Тігглер доїхав до кінця Мейн-стріт і завернув до перукарні під назвою «Стригуча радість», де можуть постригти навіть вашого пуделя, якщо ви його притримаєте, і поки з гучномовців без кінця долинали «Не забуду я рідне село / І як радісно завжди було / Повертатись додому...», Спайка Тігглера вітали тричі з одного боку і тричі — з другого. Лімузин рухався поволі, бо після першого кола пошани Спайк став на задне сидіння, щоб усі його бачили, і щоразу, коли проминав алкозаправку, її господар Бак Вайнгарт гукав його: «Ти її вести будеш чи доїти?» — згадуючи, як Спайк заїдався до повільних водіїв, коли вони вдвох колись бурунили місто. Шість разів Бак Вайнгарт репетував: «Агов, Спайку, вести чи доїти!» — а Спайк, кремезний, темноволосий, махав йому, панібратськи ки-

ваючи. Пізніше, за бенкетом у ресторані, який колись здавався Спайкові дуже пишним, а тепер нагадував поховальну контору, герой рідного містечка, спочатку такий незвичний з астронавтською стрижкою і в міському костюмі (наче хотів спробувати себе на роль президента Ейзенгауера), виголосив промову про те, що завжди слід пам'ятати, звідки ти прийшов, хоч як ти віддалився від рідної домівки. Присутнім промова видалася красивою і гідною, а один з тих, хто з місця відповів йому, навіть вніс пропозицію перейменувати Вейдсвілл на честь досягнення його великого сина і дати містечку назву Мунсвілл. Громада на кілька тижнів загорілася цією ідеєю, але поступово охолола, частково через заперечення старої Джессі Вейд, останньої живої онучки Рубена Вейда — мандрівного торговця, який колись на початку століття вирішив, що в цій місцевості добре ростимуть гарбузи. З гарбузами в нього не вдалось, але це не причина, щоб ганьбити засновника сьогодні.

Спайк Тігглер не завжди був у Вейдсвіллі такий популярний, як того дня 1971 року, і не лише мати Мері-Бет вважала його шаленим і казала, що зарано війна скінчилася — треба було би посадити юного Тіглера на пароплав і відправити на схід, хай би там із японцями бився, а не з половиною рідного міста. Коли на Хіросіму скинули бомбу, йому було п'ятнадцять: цією подією мати Мері-Бет засмучувалася з суто місцевих причин; проте у свій час і Спайк отримав свою війну, літаючи винищувачами F-86 над річкою Ялуцзян. Двадцять вісім місій, два «міги-15» збито. Уже цим можна було б пишатися Вейдсвіллю, хоча Тігглер на той час не повернувся, не повернувся й згодом. Як він це потім пояснював у 1975 році, уперше звертаючись по фінансування в ресторані «Місячний пил» (таке перейменування спо-

добалося навіть Джессі Вейд), життєвий рух людини, кожної людини, позначений втечею і поверненням. Втеча — повернення, втеча — повернення, як припливи, що граються в бухті Елбермейл, річкою Пасквотенк сягаючи Елізабет-Сіті. Нас усіх відносить припливом, а потім ми з припливом вертаємося. Деякі слухачі більшу частину свого життя практично не виїжджали з Вейдсвілля, тож їхньої думки з цього приводу було годі очікувати, а Джефф Клейтон потім зауважив, що коли він торік проїхав через Фаєтвілл в об'їзд Форт-Брегга, щоб навідатися до Світової зали слави гольфу в Пайнхерсті, а потім вчасно повернувся на кухню пива з Альми — то йому це не дуже скидалося на припливи на річці Пасквотенк; проте що той Джефф Клейтон знає. Так що всі згодилися повірити Спайкові на слово, оскільки Спайк не просто у світ виходив, а і — як пам'ятно відзначила стара Джессі Вейд — і зі світу теж.

Спайк Тіглер датує свій перший оберт механізму «втеча—повернення» тим днем, коли батько взяв його до Кітті-Гока, задовго до появи там копії ковчега в ролі центру молитви. На той час там була тільки пласка злітно-посадкова смуга, пласкі відкриті небеса, а далі, по другий бік порожньої дороги, де хіба вряди-годи зблисне далека вантажівка, якісь пласкі дюни і помірно бурхливе море. Інших дітей вабила помада й джаз бурхливого міста, а Спайка — заспокійлива простота землі, моря і неба в Кітті-Гоку. Принаймні саме так він розповів на іншому благодійному обіді, і йому повірили, хоча раніше ні Мері-Бет, ні Бак Вайнгарт від нього нічого подібного не чули.

Рідне місто Спайка Тіглера міцно стояло за демократів і ще міцніше за баптистів. У неділю після поїздки до Кітті-Гока від Спайка біля церкви Святої Води чули

слова доволі недоречного захоплення братами Райтами, і стара Джессі Вейд зауважила йому, тринадцятирічному, що коли б Бог призначив нас літати, то дав би нам крила. «Але ж машину водити Бог нас призначив?» — юний Спайк дещо зухвало вказав на відполірований «пакард», яким його літня дорікальниця проїхала двісті ярдів до церкви; на це батько Спайка нагадав йому, що коли б не день суботній, то Господь, певне, призначив би Спайкові доброго запотиличника. От цю розмову приблизно в 1943 році за участі Спайка Тігглера, на відміну від захоплення землею, морем і небом, жителі Вейдсвілля дійсно пригадували.

Минуло років зо два, бомба занадто швидко для матері Мері-Бет упала на Хіросіму, а Спайк виявив, що коли Господь Бог йому коліс не дав, то батько може їх інколи позичати. Теплими вечорами вони з Баком Вайнгартом гралися: вибирали на другорядній дорозі повільний автомобіль і під'їжджали до нього ззаду так, що їхній радіатор майже впирався в задній бампер тієї машини. Потім, коли вони обережно об'їжджали її й пролітали мимо, то в унісон кричали: «Агов, ти її вести будеш чи доїти?» У тому самому автомобілі й приблизно тоді Спайк, з надією вирячивши очі, звертався до Мері-Бет: «Але якщо Бог не мав на увазі, щоб ми цим користувалися, то навіщо в нас це є?» — цей натяк досяг своєї мети аж через кілька тижнів, бо Мері-Бет була уважніша до церковних заповідей, ніж юний Спайк, та й його спосіб залицання був не найбільш переконливий на світі. Проте за кілька тижнів Спайк шепотів їй на задньому сидінні: «Справді не уявляю, як можна жити без тебе, Мері-Бет», — і це, здається, допомогло.

Спайк залишив Вейдсвілля невдовзі після того, і більш-менш наступна новина, яку в місті почули про нього,

полягала в тому, що він літає на «сабрі F-86» у Кореї і збиває комуністичні «міги» над річкою Ялуцзян. У тому, що Спайк опинився там, відіграла роль низка моментів і емоцій, з яких не всі були пов'язані логічно, і якби він спробував звести своє життя до коміксу, як інколи робив, то спочатку зобразив би, як він стоїть на дюнах біля Кітті-Гока, дивиться на море, потім бере Мері-Бет за груди, не отримує відмови й думає: «Бог не може мене за це вбити на місці, не може», — потім їде в сутінках із Баком Вайнгартном і виглядає перші зірки на небі. Були в нього і любов до машин, звичайно, і патріотизм, і потужне відчуття того, який він красень у цій синій формі; але давніші спогади чомусь закарбувалися чіткіше. Саме це він мав на увазі, коли вперше збирав кошти у 1975 році й говорив, що життя повертається туди, де почалося. Без сумніву, це загальне відчуття він не розщеплював на окремі спогади — бо за один з них по жертви від Мері-Бет він би не дочекався.

Не лише батькову машину та ображену Мері-Бет залишив Спайк у Вейдсвіллі, а й віру в Бога теж. Хоча в усіх військово-морських анкетах він чемно писав «баптист», але зовсім не замислювався ні про Божі заповіді, ні про благодать, ні про спасіння, навіть у ті погані дні, коли один з його колег-авіаторів — та що там, один з його друзів — вирушив до кращого світу. Друга нема, але до Бога по радіо не докличешся. Спайк був літун, науковець, інженер. Можна визнавати Бога на папері в анкетах, так само як підпорядковуватися старшим за званням на базі; але найбільш собою, Спайком Тігглером, який виріс із хлопця на позиченому автомобілі на тихій дорозі до бійця на гримучій крилатій машині в порожніх небесах, бути тоді, коли здійснювся у височину й вирівняв срібні крила в чистому повітрі над річкою Ялуцзян. Тоді

й відповідаєш за все сам і при тому найбільш самотній. Оце життя, і ніхто, крім тебе самого, не може підвести. На носі свого F-86 Спайк написав гасло: «Або літати — або доїти!», як нагадування «мігам», яким лейтенант Тіглер насадив на хвіст.

Після корейської війни він перейшов до школи льотчиків-випробувальників у Петаксент-Рівері, штат Меріленд. Коли росіяни запустили перший супутник і готувався проект «Меркурій», Спайк зголосився на нього, хоча внутрішній голос і не так уже й мало зовсім не внутрішніх льотчиків твердили, що на перших польотах цілком можуть обійтися й шимпанзе, та й, хай йому чорт, справді *збиралися* запускати шимпанзе. Головне — керувати ракетою з центру, а ти будеш просто вантажем, до якого приєднані дроти, м'ясом, яке науковці будуть досліджувати. Спайка не те щоб зовсім розчарувало те, що його не взяли до першої сімки, але все ж засмутило; наступного разу він знову зголосився й був прийнятий. Саме через його фото на першій шпальті «Фаеттвіллського оглядача» Мері-Бет пробачила все й написала йому; але з огляду на те, що нова дружина Спайка, Бетті, саме проходила через період ревнощів, він удав, ніби забув ту дівчину з Вейдсвілля, й на лист не відповів.

Улітку 1974 року Спайк Тіглер стояв на поверхні Місяця й запульнував футбольний м'яч на чотириста п'ятдесят ярдів. Тачдаун! Це відбувалося протягом півгодинного періоду, коли не було жодних конкретних завдань, і двом космонавтам на поверхні дозволялося зробити все, що їм цікаво. От Спайкові завжди було цікаво побачити, наскільки далеко футбольний м'яч може залетіти в розрідженій атмосфері, і тепер він знав. Тачдаун! Голос із Центру керування польотами прозвучав

поблажливо, як і голос його товариша-астронавта Бада Стомовича, коли Спайк пообіцяв пострібати по м'яч і принести його назад. І, як той заєць у скафандрі, по-скакав мертвим пейзажем. Спайкові Місяць видався нерівним і покоцаним, а пил, здійнятий черевиками, осідав, як у сповільненому фільмі, нагадуючи пісок із брудного пляжу. М'яч лежав біля маленького кратера. Спайк обережно пхнув його ногою в суху западину, а потім роззирнувся подивитися, скільки пройшов. Місячний модуль було ледве видно, він здавався маленьким, беззахисним іграшковим павучком, у якого вичерпується батарейка. У Спайка на цьому завданні не було багато часу на особисті роздуми — розклад роботи не сприяв самозаглибленню, — але тепер він був вражений: вони з Бадом (плюс Майк, який усе літав навколо в командному модулі) були на найдальшій можливій відстані від решти людського роду. Учора він бачив схід Землі, і, попри всі три мішки дотепів з приводу, то було дивовижне видовище, від якого все в голові переверталося. Зараз і тут він почувався на краю всього світу. Якби він пройшов іще десять ярдів, то міг би просто впасти з краю світу й полетіти, перекидаючись через шолом, у глибини космосу. Хоча він розумів, що таке неможливе з наукової точки зору, Спайк Тігглер почувався саме так.

І в ту саму мить він почув голос: «Знайди Ноїв ковчег».

— Не зрозумів, — відказав він, гадаючи, що це Бад.

— Я нічого не казав, — це вже був голос Бада. Спайк його впізнав, та й чув його у звичайний спосіб, через навушники. Той, інший голос, здавалося, звертався до нього безпосередньо, зблизька, гучно, але особисто.

Він пройшов ще з десяток ярдів назад до модуля, коли той голос повторив свій наказ: «Знайди Ноїв ковчег».

Спайк продовжував свої високі місячні стрибки, гадаючи, що то, певне, чийсь жарт. Але ніхто не міг поставити звукозаписувальний пристрій йому в шолом — для цього не було місця, він би помітив, та й ніхто б такого не дозволив. Такою витівкою можна дах людині знести, і хоча в двох його космічних колег почуття гумору було дещо викривлене, але його межею було зробити дірку в твоєму шматку кавуна й напустити туди гірчиці. Ото й увесь вищий пілотаж.

«Ти знайдеш його на горі Арарат у Туреччині, — продовжив голос. — Знайди його, Спайку».

У скафандрі були електроди, які стежили за всіма фізичними реакціями Спайка, і він вирішив, що на цьому місці їхні показники зашкалили. Коли так, то вигадати якийсь притомне пояснення він буде не в змозі. Поки що він просто хотів подумати про почуте, зрозуміти, що це означає. Тож коли він повернувся до модуля, то щось пожартував щодо перешкод у приймачі й повернувся до того, щоб бути нормальним астронавтом, тобто льотчик-випробувальник перетворився на шимпанзе, потім на національного героя, потім на трюкача, потім на майбутнього конгресмена, а коли не на нього — то на майбутнього почесного члена надцяти корпорацій. Не він перший ступив на поверхню Місяця, але таких людей ніколи не буде так багато, щоб розвіяти ореол рідкості навколо нього — привід для того, щоб бути знаним і нагороджуваним. Спайк Тіглер непогано вмів пробитись, а Бетті — ще краще, і це багато в чому посприяло щастю їхнього подружжя. Він гадав, що оженився з високою, спортивною дівчиною, яка в медовий місяць читала книжку «Радість куховарства» і тримала при собі свої страхи, коли він пізно повертався додому з бази; але з'ясувалося, що вона дещо краще

знайома зі способами розмноження доларів, ніж він. «Ти літаєш, а я думаю», — якось сказала вона йому, і це прозвучало як підколка, чи принаймні обоє вдали, що це підколка. І Спайк Тігглер повернувся до своєї місії, виконував завдання й не давав нікому приводів вважати, ніби щось змінилося, що насправді все змінилося.

Корабель сів на воду, потім було особисте «вітаю-вітаю» з Білим домом, потім медогляд, обговорення польоту, перший дзвінок до Бетті, перша *ніч* знову з Бетті і... слава. У великих, бурхливих містах, яким він ніколи не довіряв, — пихатому Вашингтоні, цинічному Нью-Йорку, шаленому Сан-Франциско — Спайк Тігглер був великою людиною; у Північній Кароліні він був особою велетенських масштабів. Серпантин сипався на нього, як спагеті з перевернутої миски, права рука втомилася від вітань, його цілували, обіймали, намагалися помацати, плескали по плечах, дружньо штурхали кулаком. Маленькі хлопчачки засовували руку йому в кишеньку жилета й безсоромно канючили трохи місячного пилу. Здебільшого людям просто хотілося бути *поруч* із ним, просто на кілька хвилин затриматися біля нього, подихати тим повітрям, яке він видихає, подивуватися на чоловіка з відкритого космосу, який водночас виявляється чоловіком із сусіднього округу. І вже через кілька місяців усенародного носіння з ним законодавчі збори штату Північна Кароліна, пишаючись хлопцем і дещо ревнуючи його до належності всій країні, оголосили, що бажають нагородити його особливою медаллю на спеціальній церемонії. Усі згодилися, що для цього неможливо придумати кращого місця, ніж Кітті-Гок, пласка земля під пласким небом.

Того дня прозвучали відповідні слова, але Спайк розумів їх хіба наполовину: Бетті мала нове вбрання, навіть

із капелюшком, і потребувала запевнення, що чудово виглядає, — так і було, але їй усе не вірилося. Велику золоту медаль із Кітті-Гоком на одному боці й капсулою «Аполлона» на другому повісили йому на шию, руку Спайка ще кількадесят разів посмикали, і весь час, поки він чемно всміхався й кивав, герой дня міркував про отой момент на Місяці, про те, що було йому сказано.

Йому було дуже радісно, щоб не сказати лестило, проїхатися на задньому сидінні губернаторського лімузіна, а Бетті була така гарна, що він усе хотів їй про це сказати, тільки соромився робити це на очах губернатора з дружиною. Як завжди, поговорили про тяжіння, стрибки на Місяці, схід Землі і «а розкажіть, як у вас було з туалетом», — коли раптом, наближаючись до Кітті-Гока, він побачив край дороги Ковчег. Величезний ковчег, викинутий на берег, з високим носом і кормою, оббитий дерев'яними планками. Губернатор поблажливо подивився, як Спайк озирається ледь не на 180 градусів, а тоді відповів на мовчазне питання:

— То така церквичка, — сказав губернатор. — Недавно поставили. Мабуть, у них там звірята сидять, — він засміявся, і Бетті обережно підтримала його.

— Ви вірите в Бога? — раптом запитав Спайк.

— Без цього в губернатори Північної Кароліни не проб'єшся, — добродушно відказав той.

— Ні — ви *вірите* в Бога? — повторив Тіглер, і його прямоту занадто легко було зрозуміти не так, як годиться.

— Любий! — тихо сказала Бетті.

— По-моєму, ми майже на місці, — зауважила губернаторова, розгладжуючи складку рукою в білій рукавичці.

Того вечора в готелі Бетті вперше в житті поводитися примирливо. Мабуть, це велика напруга, думала вона,

попри всі понти. Мені б теж не сподобалося вилазити на трибуну й у п'ятдесятий раз розповідати, як там було і як я тепер пишаюся, навіть хоча й справді пишаюся і готова говорити про це навіть п'ятдесят разів. Тож вона оточила чоловіка ласкою і турботою, запитала, чи він стомився, спробувала добутися від нього виправдання, чого ж це він, такий-сякий, ані разу, ні разу *за весь цей день* не сказав їй нічого про нове вбрання, хіба ж він не знав, як вона хвилювалася, чи личить їй першовітний відтінок жовтого. Але це не спрацювало, тож Бетті, яка не могла заснути, не обговоривши все впрост, спитала, чи не хоче він випити чарку і чому він таке вчудив просто перед церемонією, і відзначила, що, на її думку, найшвидший спосіб споганити собі кар'єру, якої вони йому обоє бажають, — це питати губернаторів, чи вірять вони в Бога. Боже ж мій. Ким він себе вважає?

— Моє життя змінилося, — сказав Спайк.

— Ти намагаєшся мені щось сказати? — Бетті була людиною розумно підозріливою й не могла не помітити, скільки листів від незнайомих жінок отримує відомий чоловік — від усяких Мері-Бет і всіх інших потенційних Мері-Бет світу.

— Так, — відказав він. — Ми повертаємося до початку. Я пролетів 240 000 миль, щоб побачити Місяць, а найкраще, що я там побачив, — це наша Земля.

— Тобі *треба* випити, — вона замовкла, спинившись посеред кімнати дорогою до бару, але нічого не сказала, не зробила якогось руху чи жесту. — Чорт, та й *мені* треба.

Вона сіла поряд із чоловіком з чаркою віскі й стала чекати, що він скаже.

— Коли я був малим, тато звозив мене в Кітті-Гок. Мені було дванадцять чи тринадцять. Це зробило мене авіатором. Тільки цього я відтоді бажав, мила моя.

— Я знаю, любий, — вона взяла його за руку.

— Я пішов в армію. Літав я добре. Мене перевели до Пакс-Рівер. Я зголосився на проект «Меркурій». Спочатку мене туди не взяли, але я не здався, і мене все-таки прийняли. Записали на проект «Аполлон». Я пройшов усі тренування. Сів на Місяць.

— Я знаю, любий.

— ...і там... *там*, — продовжив він, стискаючи руку Бетті, немов перед першим освідченням, — Бог звелів мені знайти Ноїв ковчег.

— Угу.

— Я тоді щойно закинув м'яч, знайшов його і зіпхнув у маленький кратер, гадав, чи видно мене в камеру, чи назвали б це фолом, коли б помітили, аж тут до мене заговорив Бог: «Знайди Ноїв ковчег». — Він поглянув на дружину. — Це таке: ось ти дорослий дядько, долетів до самого Місяця, і чого тобі там захотілося? М'ячиком покидатися. Час тобі вже подорослішати, ось що каже мені Бог.

— А наскільки ти певен, що це був саме Бог, любий?

Спайк не зреагував на це питання.

— Я нікому не казав. Я знав, що це була не галюцинація, що справді це чув, але нікому не казав. Може, я не до кінця певен, може, хочу про це забути. І що ж? Того дня, коли я повертаюся до Кітті-Гока, де все почалося багато років тому, саме в цей день повернення я бачу, хай йому, ковчег. «Не забудь, що Я тобі сказав», — певне, це Він хотів до мене донести, правда? Чітко і зрозуміло. Ось що це означає. «Їдь по свою медаль, а Мої слова не забудь!»

Бетті зробила ковток віскі.

— І що ж ти робитимеш, Спайку?

Зазвичай, обговорюючи його кар'єру, вона частіше казала «ми», а не «ти». Тут Спайк був сам по собі.

— Я ще не знаю. Ще не знаю.

Психіатр *NASA*, до якого прийшла Бетті, майстерно покивав, неначе натякав, що вона мала б розповісти йому щось значно неймовірніше, аби він кинув ручку й визнав, що цей чоловік розгубив клепки і взагалі мішком з-за рогу намаханий. Він кивнув і сказав, що він і його колеги передчували деякі *проблеми з адаптацією*, адже всі ті люди, які вирушили на Місяць і поглянули звідти на Землю, напевне, відчують те саме, що й перша людина, яка стала на голову й подивилася на світ з такої перспективи, а це може *вплинути на поведінку*, а разом зі стресом від польоту й небувалим розголосом, який супроводжує місію, зовсім не має дивувати, щодесь стався *зсув реальності*, але немає підстав і вважати, що цей вплив буде серйозним чи тривалим.

— Ви не відповіли на моє питання.

— А яке ваше питання? — психіатр не зрозумів, що в нього про щось питали.

— Чи мій чоловік... не знаю, яким ви терміном називаєте це, докторе... чи мій чоловік — псих?

Психіатр знову повернувши головою, тільки не у вертикальній, а в горизонтальній площині, й навів приклади *омани чуттів*, було проглянуто документи щодо Спайка, де всюди він чорним по білому був записаний як *баптист*, і Бетті здалося, що психіатр більше здивувався б, якби Спайкові *не почувся* Божий глас на Місяці, а коли вона прямо запитала його: «То чи була в Спайка галюцинація?» — він відказав просто: «А ви як думаете?» — що, на думку Бетті, не було слухним продовженням бесіди, узагалі виходило, наче *вона* сама божевільна, що сумнівається в нормальності свого чоловіка. У результаті зустрічі Бетті пішла, відчуючи, що не допомогла чоловікові, а підвела його; інший результат по-

лягав у тому, що коли через три місяці Спайк подав на звільнення з космічної програми, йому особливо не перешкоджали, адже, за даними психіатра, у Спайка *бракувало деяких клепок*, з'їхав дах і не всі вдома, і взагалі після особистого досвіду він переконався, буцімто супутник Землі складається з сиру. Тож його перевели на паперову роботу у відділ зв'язків зі ЗМІ, потім — у тренери військово-морських сил, але після року стрибання по сірій пилюці Спайк Тігглер був знову в цивільному, і Бетті замислилася, що буває, коли раптом твій грошовий потік пересихає.

А заява Спайка, що він орендував ресторан «Місячний пил» для першої зустрічі, аби зібрати кошти, викликала в Бетті питання, чи не легше закрити «Радість куховарства» й подавати, поки не пізно, на розлучення. Спайк майже рік нічого не робив, окрім того що якось пішов і купив Біблію. Потім він зник на вечір, і вона знайшла його на задньому ганку з розкритим на колінах Святим Письмом і зверненими до зірок очима. Подруги їй надокучливо співчували: адже, певне, не легко повернутися *звідти* й наново звикати до щоденної рутини. Бетті було зрозуміло, що слава Тачдауна-Тігглера цілком ще могла протривати кілька років без дозаявки, а також що вона може розраховувати на підтримку (адже фортель, який він викинув на Місяці, прославився не просто як американський, а як недвозначно патріотичний), тільки от вона все одно почувалася зраженою. Усі ці роки вона робила все, що потрібно для кар'єри Спайка, їздила з ним по всій країні, не завівши справжнього дому, чекала, сподівалася на велику винагороду — і тут, коли оті самі великі круглі долари посипалися з апарата, що ж робить Спайк? Замість підставляти капелюха й ловити, всівся на ганку

і на зірки дивиться. Знайомтеся, мій чоловік — той, що з Біблією і на зірки дивиться. Знайомтеся, мій чоловік із Біблією на колінах, у подертих штанах і з химерним поглядом. Ні, на нього не напали на вулиці, він просто від усього відмовився.

Коли Бетті спитала Спайка, що б він хотів, аби вона вдягла на першу зустріч у «Зоряному пилу», у її голосі звучав сарказм, а коли Спайк відповів, що йому дуже сподобалося те жовте вбрання, яке вона вдягала на вручення медалі в Кітті-Гоку, у її голові знову зовсім не божественний голос прошепотів: «Розлучення!» Але, дивно, він і справді це мав на увазі, і двічі — спочатку перед виходом з дому, а потім на повороті на другорядну трасу — робив компліменти, як їй личить цей одяг. Це було щось новеньке, і Бетті не могла не звернути на це увагу. Тепер він завжди думав те, що казав, і казав те, що думав, — нічого більше. Здається, він розпрощався з жартами й підколками, з авантюризмом — наче вони полетіли разом із м'ячем у той кратер (якщо подумати, то вже була дурна витівка, і вже тоді можна було зробити певні висновки). Спайк посерйознішав, став нудний. Він і далі казав, що кохає її, у що Бетті вірила, хоч інколи замислювалася, чи справді дівчині цього має бути досить. Але він втратив свою живинку. Якщо це називається вирости з дитячих штучок, то, на думку Бетті, дитячі штучки — річ доволі цінна.

У «Місячному пилу» було повно народу того квітневого вечора 1975 року, коли Спайк Тігглер уперше звернувся до громадськості по фінансову підтримку. Там було майже все містечко, а також двоє газетярів і фотограф. Бетті боялася найгіршого. Їй уявлялися заголовки на кшталт: «“ЗІ МНОЮ ГОВОРИВ БОГ,” — СТВЕРДЖУЄ ВІДСТАВНИЙ АСТРОНАВТ», «ЧОЛОВІК ІЗ

ВЕЙДСВІЛЛЯ ЗБОЖЕВОЛІВ НА КОСМІЧНОМУ ГРУНТИ». Вона, нервуючи, сиділа біля Спайка, поки місцевий священик вітав його з поверненням до громади, де він виріс. Пролунали оплески; Спайк обережно взяв її за руку й не відпускав, доки не звівся на ноги й не зібрався говорити.

— Приємно повернутися, — мовив Спайк і роззирнувся в залі, киваючи окремим знайомцям. — Знаєте, ось зовсім нещодавно я сидів на ганку свого будинку, дивився на зірки й думав про хлопчика, яким я був усі ці мої роки у Вейдсвіллі. Було мені, мабуть, п'ятнадцять, шістнадцять чи близько того, і був я не подарунок, і стара Джессі Вейд, упокій Боже її душу, адже багато хто з вас пам'ятає Джессі, сказала мені: «Молодий чоловіче, ви так бігаєте й репетуєте, що скоро злетите!» — і, певне, щось наша старенька Джессі Вейд знала, бо через багато років саме це я і зробив, хоча, на жаль, вона не дожила до справдження свого пророцтва, упокій Боже її душу.

Бетті дивом дивувалася. Він їх обробляв. Чорт, він узявся їх обробляти! Раніше він ніколи не говорив особливо ностальгійно про Вейдсвілль; ніколи не чула вона й історії про Джессі Вейд — аж тут він раптом усе пригадав, замилює очі землякам. Він розповів їм купу пригод зі свого дитинства, потім про те, як був астронавтом, потім мало йти те, заради чого всіх і зібрали, але при цьому прозорим був натяк, що без цих людей наш Спайк далі Фаеттвілля б не заїхав, що саме *земляки* відправили його на Місяць, а не оті розумники з управління польотами, у яких дроти з вух стирчать. Так само вразило Бетті те, що цю частину свого звернення Спайк наповнив своїми характерними жартами й підколками, смак до яких, здавалося дружині, він втратив назавжди.

Потім пішло про роль втечі й повернення в житті кожної людини, про їхні припливи й відпливи, подібні до тих, що на річці Пасквотенк (отут Джефф Клейтон і подумав, що коли їздив до Світової зали слави гольфу в Пайнхерсті, то в нього подібного відчуття не виникало), про те, що ми завжди повертаємося до речей і місць, з яких усе почалося. От, приміром, він колись залишив Вейдсвілл, а тепер повернувся; або регулярно ходив до церкви Святої Води все дитинство, потім збочив з праведного шляху, а тепер повернувся — що стало новою, хоча не несподіваною, для Бетті.

Тож він перейшов до серйозної частини вечора (і Бетті затамувала подих, думаючи: ну, *психу*, як же тобі це вдасться — розказати, як Бог сказав тобі лишити м'яч у кратері й піти натомість шукати Ковчег). Але знову Бетті недооцінила Спайка. Він не говорив про отой місячний контакт із Вседержителем ані разу. Кілька разів згадав свою віру, повернення до початку, складнощі, з якими йому вдалося потрапити в космічну програму; отже, коли він нарешті почав пояснювати, над чим міркував, дивлячись із ганку на зорі, і як йому здавалося, що час після цих всіх років поглянути туди, звідки ти родом, і що він планує зібрати експедицію й вирушити на пошуки решток Ноевого ковчега, що, як усім відомо, лежить на верхівці гори Арарат біля кордону Туреччини й Ірану, усе виглядало цілком розумно й логічно. Проект «Арарат» дійсно можна було б розглядати як очевидний наступний хід *NASA*; і слухачі навіть могли б зробити про себе висновок, що *NASA* виявляє деякий егоїзм, матеріалізм і вузькочолість, зосереджуючись виключно на космічних польотах, тоді як інші проекти, ближчі душі й серцю платника податків, могли б завдяки їхній технології теж бути чудово реалізовані.

І він їх обробив, чорт, оце так він їх обробив, подумала Бетті, коли чоловік сів, сповнивши залу гомоном. Про гроші він навіть не заводив мови, просто попросив земляків зробити йому честь своєю присутністю й поділитися думками, тож якщо вони побачать, що він не має задньої думки, то він може засукати рукави й почати шукати помічників. «Оце мій Спайк!» — несподівано для себе прошепотіла Бетті, хоча то був не зовсім такий Спайк, за якого вона виходила заміж.

— Місіс Тіглер, як ви ставитеся до проекту вашого чоловіка? — спитали в неї, коли подружжя, тримаючись за руки, стояло перед фотографом «Фаеттвіллського оглядача».

— О, я за нього на сто десять відсотків! — відказала вона, усміхаючись до Спайка, мов наречена.

Її коментар опублікували в «Оглядачі», і журналіст навіть примудрився написати, яка дивовижно гарна була місіс Тіглер у гірчичній сукні й капелюшку в тон («Гірчичній! — пирхнула Бетті, переказуючи ці слова Спайку. — Мабуть, він м'ясо з первоцвітами їсть»).

Коли вони повернулися додому ввечері, Спайк був такий наелектризований, яким вона не бачила його близько року, так що він зовсім не збирався сидіти, обійнявши Біблію, на ганку під зірочками — аж ніяк, він просто потягнув дружину до спальні, де вони перед тим доволі довгий час здебільшого спали, а Бетті, хоча й не готова до такого повороту подій, була зовсім не проти; вона щось прошепотіла чоловікові їхньою кодовою мовою про душ, але Спайк сказав, що такими дрібницями перейматися не треба, і Бетті цілком подобалося, коли він поводить владно.

— Я тебе кохаю, — пізніше вночі сказав їй Спайк.

Новина на чверть шпальти у «Фаеттвіллському оглядачі» породила статтю в «Новинах Грінсборо», а та —

невеликий допис, опублікований у кількох виданнях. Потім усе затихло, але Спайк зберігав упевненість і згадував багаття, на які любив дивитися в дитинстві: спочатку майже нічого не відбувається, а в якийсь момент полум'я здіймається до небес — і справді мав рацію, бо раптом звістка про нього загорілася на перших шпальтах *Washington Post* і *New York Times*. Потім приїжджали телевізійники, за якими знову навідалися новинарі, а потім — іноземні телевізійники й іноземні новинарі, і весь цей час Бетті і Спайк завзято працювали (вони, як спочатку, знову стали однією командою) над тим, щоб запустити проект «Арарат». Репортери отримували звіти з переліком нових внесків та інших видів підтримки: там згадувалося і п'ятдесят доларів від сусідньої релігійної громади, і мотузки й намети — подарунок відомої крамниці. Невдовзі на газоні перед будинком Спайка й Бетті стояв дерев'яний «термометр проекту» — щопонеділка Спайк фарбою позначав на ньому, наскільки зібрана допомога наближає «Арарат» до мети.

Не дивно, що Спайкові з Бетті подобалося порівнювати цей критичний час із запуском ракети: це захоплення від зворотного відліку, хвилювання на запуску й усвідомлення того, що доки ця велетенська срібляста труба не заворушиться й не почне торувати шлях у небо, існує шанс дуже незручного й привселюдного ганьбовища. Хай чого Бетті хотіла спочатку, зараз вона вирішила підтримати чоловіка на сто десять відсотків і програшу не бажала. Бетті не належала до особливо релігійних натур і в глибині душі не знала, як розуміти Спайкову пригоду на Місяці, але можливості вона розпізнавала на око блискавично. Після цілого року його похмурого сидіння над Біблією й діставучого співчуття її подруг Бетті могла кричати від радості: адже зо-

всім не погано, що про Спайка Тігглера знову почують усі. Після проекту «Аполлон» проект «Арарат» — що може бути очевиднішим за такий рух уперед, за цей маленький абетковий крок? І ніхто, жоден репортер ні на мить не припустив, що Спайк розгубив клепки й з'їхав з глузду.

Спайкові все вдавалося зовсім непогано, він ані разу не заводив мови про Бога, який руками президента Кеннеді запустив цей процес. Так Бетті було легше зацікавити людей, котрі, помітивши в проекті бодай якийсь елемент божевілля, поводитися б значно обережніше. Навіть губернатор Північної Кароліни був такий зворушений, що пробачив Спайкові неввічливу допитливість щодо ширості своєї віри й милостиво погодився на елітний благодійний бенкет (\$ 100 за місце) в Шарлотті. Бетті на такі події вдягала своє первоцвітково-жовте з регулярністю, яка, на думку подруг, була непотрібна й немодна; але Спайк стверджував, що це його щасливий колір. Розмовляючи з репортерами, Спайк іноді просив їх згадати в дописі сукню своєї дружини, що, як вони, безумовно, помітили, має гірчичний колір. Дехто з новинарів — або лінівів, або дальтоніки — чемно так і робили, від чого Спайк посміювався, читаючи газети.

Також він був гостем деяких релігійних телепередач. Бетті іноді здригалася від передчуття, коли черговий продавець у костюмі-трійці з'являвся на екрані після рекламної паузи й привітно заявляв, що Господня любов подібна до спокою в центрі вихору і що один із сьогоднішніх гостей програми дійсно побував усередині того вихору й може свідчити про його абсолютний спокій, але якимсь чином це доводить, що християнство — це віра, яка постійно рухає вас уперед, адже у вихорі

перебувати на місці неможливо, що підводить нас до нашого наступного гостя, Спайка Тігглера, який свого часу пересувався навіть швидше за вихор і тепер шукає його спокійного центру, цього абсолютного спокою, хвала Господу. І Спайк, який тепер знову стригся на астронавтський манер і вдягав синій костюм, ввічливо відповідав на запитання й ані разу не казав саме того, чому б зрадив той продавець: що Бог був *просто* в його шоломі й шепотів йому на вухо. Він розмовляв як людина, хороша, проста і чесна, — і від цього зростали чеки на проект «Арарат», про які дбала Бетті Тігглер, котра, безумовно, отримувала з того зарплату.

Вони заснували комітет: превелебний Ленс Гібсон, якого в усьому штаті поважали чи принаймні знали (хтось вважав його дещо фундаменталістом, але не настільки дивакуватим, щоб відлякувати пристойні гроші); доктор Джиммі Фулгуд — баскетбольна зірка коледжу, який згодом став геологом і аквалангістом (він мав надати експедиції наукової респектабельності); і Бетті власною персоною — голова, координаторка і скарбнича. Губернатор погодився на те, щоб його внесли до списку як почесного покровителя, і єдиною заковикою всього запуску проекту «Арарат» було те, що його не вдавалося затвердити як благодійну організацію.

Деякі з особливо начитаних журналістів полюбили запитувати Спайка, як він може бути цілком певен, що Ковчег можна знайти на горі Арарат. Хіба в Корані не написано, що він причалив до гори Аль-Джуді за кількасот миль від Арарату, біля кордону з Іраком? А в юдейській традиції хіба не інакше передання, яке розташовує Ковчег десь на півночі Ізраїлю? У таких випадках Спайк вмикав свій душевний шарм і відповідав, що кожен має право на власну думку, і якщо ізраїльський астронавт

хоче пошукати Ковчег в Ізраїлі — то на здоров'я, а якщо астронавт-мусульманин спробує зайнятися пошуками в Іраку — то це теж буде добре. Скептично налаштовані репортери йшли від нього, вважаючи Тіглера простачком, але таким він зовсім не був.

Час від часу ставили й інше питання: чи Ковчег — якщо його теоретичне місце розташування можливо знайти — не згнив за всі ці тисячоліття або не був з'їдений, наприклад, термітами. Знову Спайк не давав нікому запідозрити, що він знає: мовляв, Ковчег не згинув у такий спосіб, адже коли Бог звелів йому знайти Ковчег, отже, щось там мало лишитися. Натомість він відсилав співрозмовника до Біблії (якої той, вочевидь, із собою не мав), де сказано, що Ковчег було зроблено з соснового дерева, надзвичайна міцність якого всім відома, тож його, ймовірно, гніль і терміти не беруть; потім Спайк наводив приклади дивовижно збережених протягом століть органічних решток — мамонтів у льодовиках, м'ясо яких таке саме свіже, як ваш стейк у сусідній забігайлівці; а завершував свою відповідь словами, що коли щось може гарно зберегтися на довгі століття завдяки волі Божій, то чи не є ймовірним, що саме Ковчег належить до подібних речей?

Превелебний Ленс Гібсон радився з істориками церкви й баптистськими університетами, щоб отримати новітні дані про ймовірне розташування Ковчега, тим часом Джиммі Фулгуд узявся досліджувати, які вітри й припливи могли рухатися на Землі за часів Потопу. Об'єднавши отримані результати, зійшлися на місцевості в південно-східній частині гори кілометри за два до вершини. Безумовно, погодився Спайк, тут варто розпочинати пошуки, а чом би не скористатися його планом і не рушити від вершини вниз колами, мето-

дично досліджуючи землю? Джиммі сказав, що задум хороший, але він не зможе реалізувати його з альпіністської точки зору, тож Спайк був змушений із цим змиритися. Натомість Джиммі запропонував Спайкові скористатися зв'язками з *NASA* та флотом і отримати кілька якісних аерофото гори, щоб їх можна було збільшити й пошукати ознак чого-небудь схожого на Ковчег. Спайк визнав цей підхід логічним, але замислився, чи Господь справді хотів, щоб вони обрали легкий шлях. Чи не мав би весь проект стати своєрідним християнським паломництвом, а пілігримів ніколи не лякала важка й складна дорога? Він погоджувався брати з собою виключно найкращі намети, мотузки, взуття й годинники, але волів би, щоб на місці їх провадили не сучасні технології, а дещо інше.

Пасторська діяльність превелебного Гібсона не дозволяла йому вирушити до Туреччини, але він обіцяв організувати духовну підтримку й нагадувати Господові молитовно, що двоє членів його комітету вирішили в Божій справі до далеких країв. Бетті залишалася вдома, щоб займатися питаннями від засобів масової інформації, яких обіцяло бути безліч. Експедиція у складі Спайка і Джиммі мала вирушити в червні того самого року — 1977-го. Вони відмовлялися називати точний строк подорожі. Що Бог задумав, те людина не передумає, казав превелебний Гібсон: це все одно що змагатися з таким стрільцем, який усе одно перший пусить тобі кулю в живіт.

Доброзичливці — прості люди, церковні громади й спортивно-туристичні крамниці — надали мандрівникам різноманітні запаси; і Бетті, відкриваючи посылки, які йшли і йшли до них до самого початку експедиції, запитувала себе, як у деяких місцях сприймають

їхній проект. Деякі пожертви надходили зовсім не від християн. Поглянувши на кімнату, де Тігглери тримали надіслане на експедицію, можна було подумати, що йдеться про те, аби спорядити голих і босих біженців як убивць — знищити половину Туреччини.

Вони залишили вдома багато старого одягу, трохи автоматичної зброї, чотири гранати для оглушення, гароту й дві отруйні пігулки (на випадок необхідності саможубства), подаровані якимось фанатиком. До корисного вантажу належало легке обладнання для табору, вітаміни, японський фотоапарат із новою збільшувальною лінзою, кредитні картки, тревел-чеки *American Express*, похідні черевики, пінта бурбону, термошкарпетки й термобілизна, великий пластиковий пакет висівок для правильного травлення, таблетки від проносу, інфрачервоний пристрій нічного бачення, таблетки для очищення води, сухозаморожена їжа у вакуумній упаковці, підкова на удачу, ліхтарики, зубна стрічка, запасні батарейки для електробритв, два мисливські ножі, досить гострі, щоб різати соснове дерево чи випустити кишки розбійників, репелент від комарів, крем від сонячних опіків і Біблія. Коли Джиммі тихцем перевіряв багаж, то знайшов складений м'яч для американського футболу й маленький насос, щоб його надувати; він обережно поклав ці речі на місце, поблажливо усміхнувшись. Коли Спайк таємно перевіряв багаж, то знайшов коробку презервативів, яку одразу викинув і Джиммі нічого про це не казав. У комітеті обговорювали, що мають узяти з собою члени експедиції на подарунки селянам східної Туреччини. Бетті спало на думку взяти кольорові листівки зі Спайком на поверхні Місяця, але в Спайка було відчуття, що вони зададуть неправильний тон спілкуванню: виходитиме, ніби це якась особиста

подорож, яку він здійснює сам для себе, а не паломництво в Божій справі. Поміркувавши, вони взяли двісті сувенірних значків у пам'ять про інавгурацію президента Джиммі Картера і його першої леді, чарівної Розалінн, які надав знайомець превелебного Гібсона за дуже дешеву ціну й був радий здихатися.

Вони полетіли до Анкари, де довелося взяти напрокат фраки для бенкету, який на їхню честь улаштував посол. Спайк приховував незадоволення, що всім гостям кортіло поговорити про астронавтику, а зовсім не про проект «Арарат». Пізніше, коли Спайк у промові після бенкету патріотично звернувся по додаткове фінансування, вони виявилися байдужими, коли не жадібними.

Запит, який Бетті надіслала в Ерзурум через компанію *Interchurch Travel* про винаймання джипа чи «лендрове-ра», схоже, до адресатів не дійшов, тож мандрівникам довелося їхати далі великим «мерседесом». На схід до Хорасана, потім на схід і трохи на південь до Догубаязіта. Місцевість була акуратна, якась водночас світло-зелена і світло-коричнева. Вони їли свіжі абрикоси й роздавали дітям значки з усміхненими Картерами — дехто був задоволений, а інші продовжували вимагати доларів чи хоча б кулькових ручок. Усюди були військові, тож Спайк замислився над стратегічною значущістю місцевості. Для Джиммі стало новиною, що якусь сотню років тому гора Арарат, чи Агри-Дагі, як її вперто називали місцеві, була точкою, де сходилися три великі імперії — Росія, Персія і Туреччина, і вони поділили між собою гору.

— По-моєму, неправильно, що вона дісталася советам, — відзначив Джиммі.

— Мабуть, тоді вони не були советами, — відповів Спайк. — Коли вони були просто росіянами, то були християнами, як ми.

— Може, Бог забрав у них шматок гори, коли вони стали софетами.

— Може, — відповів Спайк, який не був дуже певен, коли змінилися кордони.

— Типу не віддав святу гору в руки невірних.

— Розумію, — трохи роздратовано сказав Спайк. — Але, по-моєму, і турки не зовсім християни.

— Але ж не такі невірні, як софети, — схоже, Джиммі не бажав так просто відмовлятися від своєї теорії.

— Зрозуміло.

Їдучи на північ із Догубаязіта, Спайк крикнув Джиммі зупинити машину. Вони вийшли, і Спайк указав на маленький струмок. Обережно, але безсумнівно його вода текла вгору.

— Хвала Господу, — сказав Спайк Тігглер і опустився на коліна для молитви. Джиммі схилив голову на кілька градусів, але залишився стояти. Хвилини за дві Спайк повернувся до «мерса» і набрав зі струмка води в дві пластикові пляшки.

— Це край чудес, — промовив він, коли вони знову рушили.

Джиммі Фулгуд, геолог і аквалангіст, проїхав кілька миль, а тоді почав пояснювати, чому з точки зору науки можливо, щоб струмок тік угору. Це залежить від певної ваги й тиску води вище на горі, і цей відрізок руху вгору є порівняно невеликою частиною потоку, який усе ж тече вниз. Він уже чув про подібні випадки. Спайк, який сидів за кермом, бадьоро кивав, слухаючи його приклади.

— Припустімо, ти можеш пояснити це так, — сказав він у кінці. — Штука в тому, хто зробив так, щоб вода пішла вгору? Хто розташував цей струмок саме тут, щоб ми бачили його дорогою на Арарат? Господь наш мило-

сердний, ось хто. Це край чудес, — повторив він, задоволено киваючи.

Джиммі завжди вважав Спайка оптимістом, а вже тут, у Туреччині, Спайк просто кипів ентузіазмом. Ні комарі, ні невдачі не докучали йому; чайові він давав із християнською щедрістю; також він мав звичку, побачивши біля дороги корову, висунутися з вікна й крикнути її господарю або просто звертаючись до чистого поля: «Агов, ти її вести будеш чи доїти?» Іноді це могло діставати, але Джиммі був на сто відсотків забезпечений проектом «Арарат», тож він так само стоїчно зносив ці веселощі, як терпів би поганий настрій.

Вони їхали, доки дорога вийшла з ущелини — і попереду постали обриси Великого і Малого Арарату.

— Типу чоловік і жінка, еге ж? — зауважив Спайк.

— Чого?

— Брат і сестра, Адам і Єва. Ота здорова гора там — і ця менша гарненька така, акуратна збоку. Ба? «Чоловіком і жінкою Він створив їх».

— Ти думаєш, Бог тоді про таке думав?

— Бог про все думає, — сказав Спайк Тігглер. — Весь час.

Джиммі Фулгуд подивися на подвійний силует попереду і втримався від зауваження, що Бетті Тігглер вища за Спайка на кілька сантиметрів.

Вони перевірили речі, перш ніж довіритися тій парі ніг, яку дав їм Творець. Бурбон лишили в багажнику, відчуваючи, що не годиться розпивати спиртне на Божій горі; та й у значках із Картером теж потреби немає. Тож узяти тревел-чеки, підкову на удачу і Біблію. Перепаковуючись, Джиммі помітив, як Спайк тихцем ховає у свій рюкзак здутий м'яч. Потім вони вирушили на південні схили гори — худорлявий колишній баскетбо-

ліст на кілька метрів відставав від захопленого астронавта, йдучи, мов молодший офіцер за генералом. Час від часу геологічні інтереси Джиммі змушували його спинитись і роздивитись який-небудь камінь, але Спайк щоразу підганяв його.

На горі вони були самі-одні, і самотність створювала в них піднесене відчуття. Вони бачили ящірок на нижчих схилах, вище — гірських кіз. Піднялися вони над робочою висотою яструбів і грифів, до лінії снігів, де все було зовсім непорушне, хіба що десь вряди-годи дрібна лисиця пробіжить. Холодними ночами Джиммі вів журнал експедиції, а Спайк читав Біблію при гасовій лампі, що світилася яскраво і сичала.

Вони почали з південно-східного схилу — тієї самої зони прохолодної згоди між наукою і церквою. Вони перевіряли скелясті ущелини й сухі порожні печери. Джиммі не був певен, чи знайдуть вони весь Ковчег, — у такому разі мимо вони ніяк не пройдуть — чи просто якісь значущі рештки: може, стерно або якісь дошки зі слідами бітуму.

Перший загальний огляд нічого не показав — це мандрівників не здивувало й не засмутило. Вони перетнули лінію снігів і рушили до вершини. Наприкінці сходження небо поволі змінювало колір, так що з самої верхівки здавалося яскраво-зеленим. Це місце було сповнене чудес. Спайк упав на коліна в молитві, і Джиммі швидко долучився до нього. Просто під ними була відложиста долина, що розкинулася до меншого піка. Тут могла бути дуже зручна природна гавань для Ковчега. Вони шукали його, але безрезультатно.

Через північний схил гори пролягала велетенська розколина. Спайк показав на дно того провалля, на глибину кількасот метрів, і сказав, що там колись стояв монастир.

Зі справжніми ченцями і всім на світі. А потім у 1840 році накотив великий землетрус, схопив той монастир і потрусив його, як песик шмату, і церковця впала, і село під нею, якесь на букву «А». Усі, напевне, одразу загинули, а якщо не одразу, то дещо пізніше. Бачиш оцю розколіну — то за чотири-п'ять днів після землетрусу туди з гори поповзла суміш снігу з водою. Зносила все на своєму шляху. Немов Божа розплата. І монастир, і село було стерто з лица землі.

Джиммі Фулгуд серйозно кивав, слухаючи цю історію. Усе це сталося, сказав він до себе, перед тим, коли цей шматок гори став належати советам. Тоді вони, звичайно, були росіяни й християни, але це довело, що Бог не хотів відступати святу гору советам, навіть до того, як ті совети з'явилися.

Пошуки тривали три тижні. Джиммі гадав, чи не схований Ковчег у льодяному карнизі навколо гори, і Спайк був згоден, що це можливо, але в такому разі Бог мав би якось позначити те місце. Господь не послав би їх на гору, приховавши від них мету, з якою послав: це не в Його природі. Джиммі погодився. Вони вишукували неозброєним оком, біноклями й інфрачервоним пристроєм нічного бачення. Спайк чекав знаків. Чи був він певен, що впізнає знак, коли зустрине? Може, треба шукати там, куди їх підштовхує вітер. Вони шукали в тому напрямі. Не знайшли нічого.

Щодня, коли сонце нагрівало рівнину перед ними й звідти здійсалося тепле повітря, над верхівкою гори утворювалася хмара-німб, ховаючи від них нижчі схили; щовечора повітря охолоняло і хмара розвіювалася. Коли минуло три тижні, вони спустилися поповнити запаси з багажника «мерседеса». Вони з'їздили до найближчого села, звідки Спайк надіслав Бетті поштівку зі слова-

ми «Відсутність новин — непогана новина», яка вразила Бетті своєю туманністю. Потім повернулися до гори й шукали ще три тижні. У цю пору, коли була повня, Спайк щонаочі дивився на Місяць, згадуючи, як теперішня експедиція зародилася там, у повільній куряві. Однієї ночі Джиммі стояв поруч із ним і теж роздивлявся поцятковану молочну кулю.

— Схоже на пиріг із заварним кремом, — з нервовим смішком відзначив Джиммі.

— А як долетиш — то більше на брудний пляж, — відказав Спайк. Він і далі дивився в небо, чекаючи знаків. Знаків не було.

Саме протягом третього з їхніх періодів на горі (за обопільною домовленістю, останнього за цей рік) Спайк зробив своє відкриття. Вони були за кількасот метрів від верхівки й щойно проминули небезпечну смугу дрібного каміння, де побачили дві печери одну біля одної. Наче тут Бог ткнув двома пальцями в гору, здалось обом мандрівникам. З тим невиправним оптимізмом, який Джиммі шляхетно зносив, колишній астронавт бадьоро вскочив в одну з них: спочатку була тиша, потім пролунав розкотистий крик. Джиммі подумав про ведмедів, а то й про снігову людину — але крик майже на одному подиху перейшов у низку суто стадіонних вигуків.

Неподалік від входу до печери Джиммі знайшов Спайка Тігглера, який молився, стоячи на колінах. Перед ним лежав людський скелет. Джиммі опутився на коліна біля Спайка. Навіть у такій позиції колишня зірка баскетболу значно вивищувалася над колишнім астронавтом. Спайк загасив ліхтарик, Джиммі зробив те саме. У холодній темряві минуло кілька безмовних хвилин, а тоді Спайк прошепотів:

— Ми знайшли Ноя.

Джиммі нічого не сказав. За якийсь час вони знову повмикали ліхтарики, і два промені з повагою освітили скелет, що лежав перед ними. Кістяк лежав ногами до входу в печеру і, наскільки обидва дослідники могли бачити, здавався абсолютно цілим. Між кісток де-не-де звисали клапті тканини — десь білої, десь сіруватої.

— Хвала Господові, — сказав Спайк Тігглер.

Вони поставили намет за кілька метрів нижче схилом і обшукали другу печеру. Спайк у глибині душі сподівався, що вони знайдуть дружину Ноя чи, може, колоду з Ковчега, але більше знахідок не було. Згодом, коли стемніло, у наметі почулося сичання насоса, а тоді Спайк Тігглер кинув свій м'яч через каміння Великого Арарату в непевні руки Джиммі Фулгуда. Раз у раз м'яч влучав у великі руки колишнього баскетболіста Джиммі. Віддавав він м'яч так собі, але Спайк не засмучувався. Того вечора він кидав і кидав м'яч, доки повітря вихололо, і дві постаті освітлювалися тільки місяцем, який сходив. Навіть тоді Спайк бачив бездоганно — Джиммі відчував, що м'яч потрапляє йому в руки з сутінковою влучністю кажана.

— Слухай, Спайку, — в якийсь момент вигукнув він, — ти там нічне бачення ввімкнув, чи що? — І ледь помітний у темряві партнер засміявся.

Потім вони повечеряли, Спайк узяв ліхтарик і повернувся до могили Ноя, як він тепер прозвав це місце. Джиммі чи то з тактовності, чи від забобонності лишився в наметі. За годину чи більше Спайк повідомив, що розташування скелета дозволяло Ноеві, помираючи, визирати з печери й бачити Місяць — той самий, на чій поверхні Спайк Тігглер стояв зовсім нещодавно.

— Хвала Господові, — повторив він і застібнув намет на ніч.

За якийсь час стало зрозуміло, що ні одному, ні другому не спиться. Джиммі тихо кашлянув.

— Спайку, — обережно промовив він, — мені... мені здається, що в нас є деяка проблема.

— У нас є проблема? У нас — чудо! — відказав Спайк.

— Звичайно, у нас чудо. Але є і проблема.

— Скажи, Джиммі, яка, на твою думку, проблема, — тон Спайка був веселий, терплячий, майже поблажливий — тон надійного квотербека.

Джиммі говорив обережно, сам не певен того, в що вірити.

— Ну, уявімо, що я міркую вголос, Спайку, і скажімо, що в мене зараз напад сумнівів.

— Гаразд, — настрої Спайка ніщо не могло зруйнувати. Він відчував таку суміш шаленого піднесення і полегшення, як під час водної посадки на Землю.

— Ми шукаємо Ковчег, так? Тобі... сказали, що ми знайдемо Ковчег.

— Авжеж, знайдемо. Обов'язково — як не зараз, то наступним разом.

— Але ж ми шукаємо Ковчег, — не відступався Джиммі. — Нам... тобі... було *сказано* шукати Ковчег.

— Ми були націлені на срібло, а здобули золото!

— Так. Я просто гадаю... хіба Ной не перебрався деінде, коли Ковчег зупинився? Я про те, що він іще кілька століть прожив, правильно, у Біблії сказано?

— Так. Триста п'ятдесят. Авжеж. Я тобі розповідав на вершині. Архурі. Отам було перше поселення Ноя. Посадив там виноград. Першу ферму завів. Знову господарював.

— То було *Ноеве* селище?

— Авжеж. Там, у совєцькій частині, — дражнячись, додав Спайк.

Тепер Джиммі трохи заплутався.

— Тож Бог попустив, щоб землетрус зруйнував селище Ноя?

— Певне, неспроста. У Нього все неспроста. Та й не в цьому річ. Річ у тому, що Ной оселився тут. Може, він переїхав, може, ні. Хай там як, а що може бути ймовірніше, ніж те, щоб його поховали на Арараті? Коли він відчув, що його час настав? Може, він намітив собі цю печеру ще зійшовши з Ковчєга. Вирішив на знак вдячності й покірності Богові притягти свої старі кістки на схил, коли прийде пора. Як слон у джунглях.

— Спайку, але ці кістки в печері — вони... як би це сказати тобі... чи не занадто добре вони збережені? Я, звісно, просто граю роль адвоката диявола, ти ж розумієш.

— Не переймайся, Джиммі, ти правильно робиш.

— Але чи не занадто вони добре збереглися?

— Джиммі, в нас тут повно чудес і знамень. Чого б не очікувати, що вони добре збереглися? Ной був не простий мужик. Та й скільки йому років було, коли він помер? Дев'ятсот п'ятдесят. Він був особливо блаженний перед Богом. То якщо в нього кістки витримали ледь не тисячу років, то навряд чи слід очікувати, що вони розкладатимуться зі стандартною швидкістю, правда?

— Розумію, Спайку.

— Щось іще тебе хвилює? — Здається, Спайк був зовсім не проти сумнівів Джиммі, певний, що може дати раду будь-якому м'ячу, що полетить до нього.

— То що ми, власне, будемо робити?

— Розповімо про це світові, от що. І світ зрадіє. І багато хто навернеться в істинну віру завдяки нашому від-

криттю. І знову на цьому схилі поставлять церкву, храм на могилі Ноя. Може, у формі Ковчега. Чи навіть у формі космічного корабля «Аполлон». Це було б відповідніше, тоді коло б замкнулося.

— Щодо наслідків я з тобою згоден, Спайку. Але дещо все-таки дай скажу. Ми з тобою люди віри.

— Але й науковці, — сказав астронавт геологові.

— Отож. І як вірні, ми, звичайно, хочемо вберегти нашу віру від усякого непотрібного бруду й блюзнірських закидів.

— Звісно.

— Ну то перш ніж оголосимо новину на весь світ, то, як люди *науки*, маємо перевірити те, що ми знайшли як люди віри.

— Тобто?

— Тобто нам поки що треба закрити свої великі пельки, доки не буде проведено лабораторне дослідження одягу Ноя.

У протилежному кутку намету запала тиша, і Спайк уперше усвідомив, що зовсім не обов'язково команда радо візьметься за руки, як астронавти, що повертаються з Місяця. Урешті він сказав:

— Я розумію, що твої наміри добрі, Джиммі. Певне, ти хочеш, щоб і я замислився про одяг Ноя.

— Що ти маєш на увазі?

Тепер настала Спайкова черга бути скептиком.

— Я просто роблю припущення. Пам'ятаєш історію з оголенням Ноя? Як сини його прикрили? Ну, ми можемо не сумніватися, що кістки Ноя особливі, але чи означає це, що одяг теж? — Він помовчав і продовжив: — Я не вважаю, що нам треба годувати братів невірного Фоми. Може, Ной лежав тут у поховальній одежі, яка через кілька століть уся зітліла й розсипалася на порох.

І тут прийшов якийсь прочанин — може, дорогою назад він загинув від рук невірних — і знайшов тіло. Наче знову побачив наготу Ноя. І тоді прочанин віддав Ноєві *свій* одяг — що може пояснити, чому вість про цю знахідку до нас не дійшла. Але це означатиме, що радіовуглецевий тест видасть серйозну розбіжність.

— Маєш рацію, — сказав Джиммі.

Запала довга мовчанка, неначе обидва набиралися сміливості для наступного логічного кроку. Урешті Джиммі спромігся.

— Мені цікаво, як тут із точки зору закону.

— Ммм... — без розчарування зреагував Спайк.

— Кому, по-твоєму, належать кістки Ноя? Окрім, — поспіхом додав Джиммі, — Господа Всемогутнього?

— Це ж можуть роками тягтися судові процеси. Ти ж знаєш юристів.

— Ага, — сказав Джиммі, який ані разу в житті не бував у залі суду. — Навряд чи Бог очікує від нас судової тяганини. Це щось таке, як кесарю кесарева, чи що.

Спайк кивнув і стишив голос, наче вони були на Господній горі не самі.

— Вони ж багато зажадають, правда?

— Та ні, не дуже, мабуть.

Джиммі відмовився від солодкої мрії про військовий гелікоптер, який би прилетів і забрав їх з усім гамузом додому.

Без подальших дискусій колишній астронавт і геолог-аквалангіст повернулися до печери, тремтячи двома променями ліхтариків. Вони стали радитися, які частини Ноєвого скелета вивезти контрабандою зі східної Туреччини. Побожність, прагнення зручності й жадібність — усе це було незримо присутнє в їхніх міркуваннях. Урешті вони взяли маленьку кісточку з лівої руки

плюс шийний хребець, який випав зі свого місця й відкотився до правої лопатки. Джиммі взяв суглоб пальця, а Спайк — кістку з шиї. Вони вирішили, що летіти назад разом буде повним божевільям.

Спайк проклав маршрут через Атланту, але там його одразу схоплять за барки журналісти. Ні, на цей момент він нічого сказати не зможе. Так, проект «Арарат» стартував. Ні, проблем немає. Ні, доктор Фулгуд летить окремим рейсом, він мав перед відльотом владнати деякі справи у Стамбулі. Які? Так, буде прес-конференція у свій час, і так, Спайк Тігглер сподівається тоді розповісти всім особливі, можливо, радісні новини. Як ви почуваетесь, місіс Тігглер (у первоцвітово-жовтому)? О, я на сто десять відсотків з моїм чоловіком, така рада, що він повернувся.

Превелебний Гібсон після вагань і довгих молитов згодився піддати аналізу два фрагменти скелета Ноя. Хребець і кінчик пальця відправили до Вашингтона через надійного посередника, який заявив, буцімто відкопав їх у Греції. Бетті очікувала, чи відкриє Спайк знову золоту жилу.

З Вашингтона передали, що надісланим на аналіз кісткам приблизно сто п'ятдесят плюс-мінус двадцять років. Із власної волі додали, що хребець майже напевне належав жінці.

Морський туманець хвилюється над чорною водою, коли о сьомій пором рухається з мису Гаттерас на острів Окраоук. Прожектор обмацує море попереду. Кожного вечора судно має знову і знову знаходити острів, як у перший раз. Бакени, які світяться білим, зеленим і червоним, позначають нервовий курс порома. Виходиш на палубу, шулишся від холоду і дивишся вгору, але в цю мить туман змикається й застує зірки, і неможливо

сказати, чи має бути на небі місяць, чи ні. Знову шу-
лишся й повертаєшся в накурену каюту.

За сто миль на захід у ресторані «Зоряний пил» Спайк
Тігглер, демонструючи всім пластикову пляшку з во-
дою зі струмка, що тече вгору, оголошує старт другого
проекту «Арарат».

10

COH

Мені снилося, що я прокинувся. Це найдавніший з усіх снів, і щойно він у мене був. Мені снилося, що я прокинувся.

Я був у власному ліжку. Це здавалося дещо дивним, але після коротких роздумів я розважив, що це нормально. Де ж іще мені прокидатися? Я роззирнувся й сказав собі: ну, ну, ну. Визнаю, не дуже глибока думка. Проте чи знаходимо ми правильні слова для значних подій?

У двері постукали, увійшла жінка, одночасно боком і задом наперед. Це мало б виглядати безглуздо, але воно так не виглядало — а здавалося плавним і стильним. Вона несла тацю, через яку зайшла в такий дивний спосіб. Коли вона розвернулася, я побачив, що вона вдягнена в щось ніби уніформу. Медсестра? Ні, скоріше стюардеса якоїсь невідомої мені авіакомпанії.

— Обслуговування номерів, — злегка усміхнувшись, мовила вона, наче не звикла надавати такі послуги, або я не звик їх очікувати, або і те, і те.

— Обслуговування? — повторив я.

Там, звідки я родом, подібні речі відбуваються тільки в кіно. Я сів у ліжку й виявив, що абсолютно голий. Де ж моя піжама? Ось що змінилось. Іншою незвичайною деталлю було те, що коли я сів і зрозумів, що вона може бачити мене геть голим по пояс, якщо ви мене розумієте, то зовсім не знітився. Це було добре.

— Ваш одяг у шафі, — сказала вона. — Не поспішайте. У вас іще цілий день попереду. І, — всміхнулася вона, — також весь завтрашній день.

Я поглянув на тацю. Розповім вам про цей сніданок. То був сніданок мого життя без жодної помилки. Наприклад, грейпфрут. Ви ж знаєте, як влаштований грейпфрут, як він стріляє соком на сорочку й вислизає з руки, якщо не притримати його виделкою чи ще чим-небудь,

як м'якоть завжди міцно пристає до непрозорих перегородок, а потім раптом відривається з ними разом, який він кислий, а цукром посипати його все одно здається неправильним. Це ж такий він, грейпфрут, правильно? А тепер я вам розкажу про *цей* грейпфрут. Почну з того, що його м'якоть була рожева, а не жовта, і з кожної дольки вже зняли мембрану. Сам плід тримався на тарілці за допомогою чогось схожого на виделку чи шпажку, тож я навіть не мав брати його руками безпосередньо чи просто торкатися його. Я подивився, чи є цукор, але тільки за звичкою. Смак ніби складався з двох частин — своєрідна бадьора різкість, на зміну якій одразу приходила хвиля солодкості, і кожен із сокових мішечків (завбільшки приблизно з пуголовків), здавалося, вибухав у роті окремо. То був грейпфрут моєї мрії, не побоюся цього слова.

Як імператор, я відсунув убік виїдену шкоринку й підняв срібну накривку з оздобленої гербом тарілки. Звичайно, я знав, що там буде. Три шматочки смугастого підсмаженого бекону без хрящів і шкурки, що хрумке сало на них сяяло, як вогонь. Яечня з двох яєць, і їхні жовтки мають дещо молочний відтінок, бо їх правильно полили жиром у ході готування, а краї перетворилися на філігранне золоте мереживо. Смажений помідор не надається до опису — мені простіше розповісти, яким він не був. Він не являв собою розквашену сукупність шкурки, решти хвостика, насінин, жил і червоної води — він був цілісний, різався, рівномірно просмажився і смакував — так, це я пам'ятаю достеменно — смакував, як помідор. Сосиска: знов-таки, це не була ледь тепла трубочка конини, напхана у гумовий виріб, а щось таке брунатне й соковите... сосиска — інакше не скажеш. Усі інші, ті, які я, як мені

здавалося, смачно їв раніше, тільки вчилися бути такими, вони проходили проби — але роль усе ж не отримали. Також на таці була закусочна тарілка у формі півмісяця з накривкою відповідної форми. Я підняв її: так, там лежали окремо посмажені скоринки від бекона, очікуючи, доки ними похрумтять.

Тост, джем — ну, ви можете їх собі уявити, самі по-мріяти, якими були вони. Але про чайник вам розповісти просто необхідно. Чай, звичайно, був справжній, він смакував так, наче його зібрали особисті прислужники якогось раджі. Ну а чайник... Колись, багато років тому, я поїхав за путівкою в Париж. Я відбився від екскурсії й пішов дивитися, де живуть розумні люди. До яких крамниць вони ходять, де їдять. Я проминув кафе на розі. Вигляд у нього був не особливо грандіозний, і лише на мить мені захотілося там присісти. Але я цього не зробив, бо за одним зі столиків побачив чоловіка, який пив чай. Коли він наливав собі нову чашку, я побачив маленький пристрій, який мені здався майже символом розкоші: до носика чайника на трьох ланцюжках було підвішено ситечко. Коли чоловік нахилив чайник, ситечко опинялося точно під носиком і перехоплювало чайнки. Я не міг повірити, що хтось колись серйозно замислювався над тим, щоб позбавити цього пана-чаювальника надзвичайно тяжкої праці: взяти нормальне ситечко й тримати його вільною рукою. Я пішов геть, відчуваючи щось на зразок праведного гніву. І ось на моїй таці стоїть чайник із гордим знаком шикарного паризького кафе. На носику на трьох срібних ланцюжках підвішено ситечко. Несподівано я побачив, що це зовсім не безглуздий винахід.

Після сніданку я поставив тацю на тумбочку й пішов до шафи. Відчинив — і ось він, весь мій улюблений

одяг. Піджак, який мені подобається досі, хоча мені вже почали казати: «Який він у вас незвичайний, ви його часом не в секонд-хенді купили?» — мене ще років із двадцять, і він повернеться в моду. Вельветові штани, які дружина викинула, бо ззаду вони вже не підлягали ремонту; але хтось їх усе одно полагодив, і вигляд у них був майже новий — хоча, якщо вони вам не подобаються, то новими вони б вам не здалися. Сорочки простягали до мене рукави, а як же, їх ще ніхто так не бавив і не оточував такою турботою — вони рівним рядком висіли на оксамитових вішаках. Були туфлі, за якими я колись дуже журився, шкарпетки, діри з яких дивовижним чином зникли; краватки, які я бачив у вітринах. То була колекція одягу всякому на заздрість, але не це головне. Мені повернули впевненість: я буду знову собою. Я буду більш ніж собою.

Біля ліжка був дзвоник із китицею, який я спочатку не помітив. Я посмикав за китицю, мені стало незручно, і я знову заліз у ліжко. Прийшла медсестра-стюардеса, і я, поплескавши себе по животу, сказав:

— Знаєте, я б таке їв знову і знову!

— Я не дивуюся, — відповіла вона. — Навіть майже очікувала, що ви так скажете.

Я весь день провів у ліжку. Їв той сніданок як сніданок, потім те саме як обід і вечерю. Така система мені сподобалася. Про обід потурбуюся завтра. Чи радше не буду турбуватися завтрашнім обідом. І взагалі не буду турбуватися завтрашнім днем. Між сніданком-обідом і сніданком-вечерею (мені ця система з ситечком почала подобатися ще дужче: можна наливати собі чай, не припиняючи їсти круасан) я довго спав. Потім прийняв душ. Можна було б і ванну, але у ванні я міг би просидіти кількадесят років, то краще душ. Я знайшов стьобаний

купальний халат із моїми ініціалами, вишитими золотим шнуром на нагрудній кишені. Він був саме мого розміру, хоча ці ініціали здалися мені вже надмірним випендрюванням. Я прибув сюди не прохолоджуватися, мов кінозірка. Поки я дивився на ці золоті буквочки, вони зникли з моїх очей: я моргнув — і їх не стало. У халаті з нормальною кишенею мені було значно приємніше.

Наступного дня я прокинувся — і знову поснідав. Сніданок був такий самий чудовий, як і три попередні. Вочевидь, проблему сніданку було розв'язано.

Коли Бріджит підійшла прибрати тацю, то тихо спитала:

— На закупи?

— Звичайно.

Саме про це я і думав.

— Хочете йти на закупи чи скуповуватися тут?

— Йти, — сказав я, не дуже розуміючи різницю. — Звичайно.

Брат моєї дружини колись повернувся після десяти днів у Флориді і сказав:

— Коли я помру, то не хочу в рай, хочу на шопінг в Америці.

Того другого ранку я почав розуміти, що він мав на увазі.

Коли ми дісталися супермаркету, Бріджит спитала мене, хочу я йти пішки чи їхати. Я сказав: їдьмо, це звучить весело — здається, саме такої відповіді вона очікувала. Якщо подумати, то в дещо в її роботі, певно, доволі нудне — адже ми, мабуть, усі реагуємо приблизно однаково, хіба ні? Коротше, ми поїхали. Візки для супермаркету були сітчастими, з моторчиком, вони їздили, як атракціонні автомобільчики, тільки через якийсь пристрій електронного бачення не налітали один на дру-

гий. Щойно здається, що ось-ось у когось вріжешся, як твій візок раптом різко завертає вбік. Якщо намагатися спеціально зіткнутися, то виходить кумедно.

Систему опанувати легко. У вас є пластикова картка, яку засовують в отвір біля того товару, який хочете купити, потім набираєте кнопками кількість одиниць. Через одну-дві секунди картку повертають. Тоді товар автоматично видається й проплачується.

Мені сподобалося кататися на візку. Пам'ятаю, як колись у дні минулі я, бувало, ходив до крамниць і бачив маленьких дітей, яких у сітчастому візку, неначе в клітці, везли батьки; я тоді їм заздрив. Тепер перестав. Ух, чого ж я того ранку накупив! Оті рожеві грейпфрути я виніс у них практично всі, що були. Так мені принаймні хотілося. Я купив собі сніданок, купив обід, купив вечерю, і перекуску на пізній ранок, і чай і до чаю, і закусок до аперитивів, і смакоту для нічного бенкету. Я накупив фруктів, назв яких навіть не знаю, овочів, яких зроду не бачив, химерні шматки м'яса з відомих тварин і знайомого вигляду шматки м'яса тварин, яких доти ніколи не їв. В австралійській секції я знайшов стейк із крокодилячого хвоста, філе водяного буйвола, терин із кенгуру. Усе це я купив. Відділ делікатесів я просто розніс. Сухозаморожене суфле з омара з вишневыми чипсами — як я міг утриматися від такого?

А якщо говорити про напої... я навіть не уявляв, скільки різноманітних засобів сп'яніння винайшло людство. Я сам здебільшого схильний пити пиво й міцні напої, але не хотів здаватися людиною упередженою, тож купив і кілька ящиків вина й коктейлів. Етикетки на пляшках містили дуже корисну інформацію щодо того, як і наскільки вплине на вас їхній вміст, з огляду на стать, вагу й кількість жирової маси. Був прозорий

алкогольний напій з дуже пошарпаною етикеткою. Називався він «Stinko-Paralytiko» (зроблено в Югославії), й про нього було написано: «Від цієї пляшки ви станете таким п'яним, як ніколи». Ну треба ж ящикок такого додому принести, чи не так?

Ми чудово попрацювали того ранку. Може, взагалі, я найкраще у своєму житті попрацював. І, до речі, не дивіться на мене зверхньо. Ви б практично те саме зробили. Я про те, що коли б ви відмовилися від шопінгу, то чим би ви зайнялися? Зустрічалися б із відомими людьми, зайнялися сексом, пограли в гольф? Можливостей обмежена кількість — це один з важливих моментів, які слід пам'ятати про те чи інше місце. І якщо я спочатку пішов по крамницях, то, ну, подібні до мене люди зробили б те саме. Я ж не ставлюся до вас зверхньо, якщо ви б радше зустрілися з відомими людьми, зайнялися сексом чи зіграли в гольф. Хай там як, а у свою пору дійду й до цього. Як я кажу, не такі ми вже різні.

Коли ми повернулися додому, я був... не зовсім стомлений — тут не стомлюються — а просто ніби ситий. Кататися на візках було весело, я, мабуть, там більше ходити й не захочу — та, якщо подумати, то й не бачив я, щоб хтось по супермаркету ходив пішки. Потім настав час обіду, і Бріджит принесла мій сніданок. Потім я подрімав. Я очікував, що мені щось наснитися, бо вдень я завжди бачив сні. Чомусь снів не було.

Бріджит розбудила мене з чаєм і печивом, яке я вибрав. То було печиво зі смородиною спеціально для таких людей, як я. Не знаю, як воно було у вас, а мені все життя випадало нарікати на те, що в печиво зі смородиною її кладуть замало. Очевидно, і забагато смородини в печиві — це недобре, бо тоді у вас буде вже не печиво, а якась грудка ягід, але я завжди був переконаний,

що слід встановити певну розумну пропорцію. З більшим відсотком ягід, звісно — приміром, п'ятдесят на п'ятдесят. І так це печиво й називалося — «Фіфті-фіфті». Я його купив три тисячі пачок.

Я розгорнув газету, яку Бріджит дбайливо поклала на тачку, — і ледь не розхлюпав чай. Ні, чай я все-таки пролив, але просто за такі речі вже не хвилюєшся. Річ була в новині на першій шпальті. Ну так же мало статися, хіба ні? «Лестер» виграв Кубок Англії. Без жартів, «Лестер», чорт забирай, виграв Кубок Англії! Ви б у житті не повірили, ні? Ну, мабуть, повірили б, якщо нічого не тямите у футболі. А от я на футболі трохи розуміюсь, і я все життя вболівав за «Лестер», і я б не повірив, ось у чому річ. Зрозумійте мене правильно, я не хочу образити свою команду. Це гарна команда, інколи дуже гарна, але практично ніколи не випереджала великих команд. Чемпіони другого дивізіону, безумовно, так, але ніколи не першого. Друге місце одного разу, так, авжеж. А щодо Кубка... це факт, беззаперечний факт, що за весь той час, поки я вболівав за «Лестер» (і до того теж), вони ще ніколи не вигравали Кубка Англії. Після війни вони виступали дуже добре, у фінал виходили — а приза все-таки не здобули. 1949, 1961, 1963, 1969 — усе це були їхні чорні роки, і одна-дві з тих поразок, на мою думку, були особливо нещасливі, я б міг звернути вашу увагу... Гаразд, бачу, ви не настільки цікавитесь футболом. То й нехай, головне ви зрозуміли: «Лестер» раніше ніяких великих призів не вигравав, а тепер уперше за всю історію клубу здобув Кубок Англії. Матч теж був шалений, якщо вірити газеті: «Лестер» виграв 5:4 в додатковий час, чотири рази відігруючись. Яка гра! Яке поєднання майстерності і справжньої сили характеру! Я пишався нашими хлопцями. Бріджит завтра знайде

мені відео, я в цьому не сумнівався. Тим часом я випив трохи шампанського до сніданку, який був обідом.

Газети були чудові. У якомусь розумінні, газети я пам'ятаю найкраще. «Лестер» виграв Кубок Англії, як я, мабуть, уже казав. Знайшли ліки від раку. Моя партія виграла загальні вибори щоразу, доки всі пересвідчилися в правильності її ідей і більшість опозиції перейшла на наш бік. Старенькі бабусі кожного тижня вигравали в лотерею й багатіли. Особи, які скоїли сексуальні злочини, розкаялися, їх повернули в суспільство, де вони тепер живуть гідним життям. Пілоти навчилися рятувати літаки від зіткнення в повітрі. Усі позбулися ядерної зброї. Тренер національної збірної обрав «Лестер» у повному складі представляти Англію на чемпіонаті світу, і вони повернулися з кубком Жуля Ріме (вікопомно перемігши Бразилію 4:1 у фіналі). Коли читаєш цю газету, фарба не мастить рук, а матеріали не вилітають з голови моментально. Діти знову стали безневинними створіннями, чоловіки й жінки ставились одне до одного з добротою, нікому не треба було пломбувати зуби, а на колготках у жінок не утворювалися стрілки.

Чим іще я займався перший тиждень? Як я сказав, грав у гольф, займався сексом і зустрічався з відомими людьми — і жодного разу мені не було погано. Почну з гольфу. Ну, гравцем я особливо гарним ніколи не був, але мені подобалося махати ключкою на міському полі, де трава схожа на кокосову мату й ніхто не турбується покласти відірваний шматок дерну на місце, бо на фервеї¹ стільки ям, що не завжди зрозуміло, звідки який клопоть відірвався. Однак я бачив більшість відомих

¹ Фервей — рівний лужок між стартовим майданчиком і лункою.

ігор по телебаченню і мені було цікаво зіграти — ну, це ж гольф моєї мрії. І шойно я відчув, що моя ключка торкнулася м'яча на першій підставці, й подивився, як м'яч просвистів ярдів на двісті вперед, то зрозумів, що перебуваю на сьомому небі. Ключки, здавалося, були ідеально врівноважені; фервеї були вкриті пружною густою травою й тримали м'яч, як офіціант тримає келих на таці, а мій хлопчик-помічник (такого в мене ще не було, але цей ставився до мене як до Арнольда Палмера¹) мав для мене силу-силенну корисних порад і був при цьому зовсім не нахабним. На полі, по-моєму, було все — і струмки, й озера, і давні мости, і трохи морського берега, як у Шотландії, діляночки з квітучими азаліями й кизилом, як в Огасті², берези, сосни, папороть і дрік. Поле було непросте, але з тих, які дають гравцю шанс. Я пройшов його сонячного ранку з рахунком 67³, що на п'ять менше за середній результат і на двадцять ударів краще, ніж мені будь-коли вдавалося на муніципальному полі.

Мене так потішив гольф, що, повернувшись, я спитав Бріджит, чи хоче вона зі мною сексу. Вона сказала, що була б рада, що я, на її думку, дуже привабливий, і хоча вона бачила тільки верхню половину тіла, але гадає, що й решта мене в чудовому робочому стані; є кілька невеликих проблем, наприклад, вона дуже закохана в іншого, а умови роботи такі, що за статеві стосунки з новоприбулими звільняють, а також у неї

¹ Американський гольфіст (1929—2016), один з найкращих і найхаризматичніших за всю історію гри.

² Місто в американському штаті Джорджія, популярний серед любителів гольфу курорт, відомий чудовими садами й історичними пам'ятками.

³ Кількість очок у гольфі нараховується за кількістю ударів, зроблених, щоб загнати м'яч у 18 лунок по черзі. Що менша вона, то кращий результат.

деякі негаразди з серцем, так що зайва напруга може бути небезпечна; але якщо я дам їй дві хвилинки, то вона тихенько вийде й перевдягнеться в красиву білизну. Ну, я певний час сперечався з собою, добре чи погано те, що я запропонував, але коли вона повернулася — вся в парфумах і з декольте, — я сказав їй, що тверезо подумав і вирішив, що, мабуть, продовжувати не слід. Вона помітно розчарувалася, сіла навпроти і схрестила ноги — і видовище було дуже гарне, маю вам сказати, але я не передумав. Тільки пізніше — власне, наступного ранку — я зрозумів, що вона мені насправді відмовила. Ніхто ще в житті мені так красиво не відмовляв. Тут навіть неприємні речі стають гарними.

За вечерею я випив «магнум»¹ шампанського під осетра зі смаженою картоплею (похмілля тут теж не буває) і засинав, пригадуючи, як мені вдався отой хитрий підкрут на шістнадцятій лунці, щоб утримати м'яч на верхній частині двоярусного поля, — і тут відчув, що мою ковдру хтось підіймає. Спочатку я подумав був, що це Бріджит, і трохи захвилювався за її серце, роботу й кохання, але коли я пригорнув її і спитав: «Бріджит?» — почувся шепіт: «Ні, це не Бріджит», — і голос був інший, з хрипкуватим іноземним акцентом, а потім і інші речі дали мені зрозуміти, що це не Бріджит, хоча та була вельми привабливою дамою. Те, що сталося потім — і під словом «потім» я не маю на увазі короткий період часу... ну, важко надається до опису. Найкраще буде, якщо я скажу, що зранку я пройшов поле для гольфу з рахунком 67, що на п'ять менше за середній результат і на двадцять ударів краще, ніж мені будь-коли вдалося на муніципальному полі, а те, що

¹ Пляшка на 1,5 л.

відбулося вночі, було досягненням приблизно того самого масштабу. Я, як ви розумієте, зовсім не хочу критикувати мою любу дружину в цій царині — це ж і скільки років минуло, діти, втома, ну, важко не тягти одне одного вниз. У ліжку воно й приємно, але при цьому ви робите щось ніби необхідне, правда? Чого я не розумів, це того, що коли в парі обоє можуть тягти одне одного вниз, то в іншій парі люди можуть тягти одне одного вгору. Ух ти! Я не знав, що так можу! Я взагалі не знав, що так можна! Кожен із нас ніби інстинктивно відчував бажання іншого. Я з таким ще ніколи в житті не зустрічався. Але, ви ж розумієте, свою кохану дружину я критикувати не хочу.

Я очікував, що прокинуся втомлений, але знов-таки, відчув не втому, а приємне насичення, як із тим шопінгом. Чи мені все наснилося? Ні: на користь реальності свідчили дві довгі руді волосини на подушці. Колір також указував на те, що нічна гостя була зовсім не Бріджит.

— Чи добре спалося? — з трохи бешкетною усмішкою спитала вона, коли принесла мені снідати.

— День узагалі був чудовий, — відказав я, мабуть, занадто пафосно, бо десь здогадувався, що вона знає. — Окрім, — швидко додав я, — окрім того, що я дізнався про твою проблему з серцем. Мені дуже шкода.

— Та нічого, прорвуся, — сказала вона. — Двигуна ще на кілька тисяч років вистачить.

Ми пішли до крамниці (я ще не так розлінувався, щоб займатися закупами просто з дому), я почитав газету, пообідав, пограв у гольф, спробував доповнити прочитане, подивившись відео за Діккенсом, поїв осетрини з картоплею, вимкнув світло і невдовзі після того зайнявся сексом. Це був хороший спосіб прожити день, майже

ідеальний, як мені здалось, і я знову пройшов поле з рахунком 67 очок. Якби мене тільки не занесло в кущі кизилу перед вісімнадцятою лункою — мені здалося, що я був занадто самовпевнений, — я зміг би записати собі в картку 66, а то й 65 очок.

Тож, як то кажуть, життя тривало. Певне, місяцями — може, довше; з часом припиняєш дивитися на дату виходу газети. Я зрозумів, що правильно не став займатися сексом із Бріджит. Ми стали добрими друзями.

— А що буде, — спитав я її одного дня, — коли прибуде моя дружина?

Маю пояснити, що моєї коханої дружини весь цей час зі мною не було.

— Я подумала, що ти, мабуть, хвилюєшся щодо цього.

— Ні, що ти, я щодо *цього* не хвилююся, — сказав я, маючи на увазі нічну гостю, — оскільки вся ця історія нагадує закордонне відрядження, правда? Ну взагалі...

— Немає ніякого «взагалі». Тут усе залежить від тебе. І від неї.

— А вона як до цього поставиться? — спитав я, натякаючи на мою гостю.

— Чи вона дізнається?

— Мабуть, будуть якісь проблеми, — я знову заговорив загальниками.

— Тут усі проблеми розв'язуються, — відказала вона.

— Якщо ти так кажеш... — я починав переконуватися, що все буде так, як я сподіваюся.

Наприклад, у мене завжди була така мрія. Чи, може, радше не мрія, але бажання чи що. Мрія про суд. Ні, це якось безглуздо звучить, наче я б хотів, щоб мені голову відрубали на гільйотині чи, наприклад, нагаями відшмагали. Ні, не так. Ні, я б хотів, щоб мене *судили*, оцінювали, розумієте? Нам же саме цього й треба, правда? Я хо-

тів, ну, якогось такого підсумку, хотів, щоб на моє життя подивилися. У нас такого не буває — хіба що ми постаємо перед судом чи психіатричною експертизою — ні того, ні того в моєму житті не бувало, і чогось прикрого в тому й немає, з огляду на те, що я і не злочинець, і не божевільний. Ні, я нормальна людина і просто хочу того самого, що й багато нормальних людей. Хочу, щоб хтось подивився на моє життя. Розумієте?

Одного дня я почав пояснювати це моїй подрузі Бріджит, не впевнений, що мені вдасться викласти цю думку їй краще, ніж вам у попередньому абзаці, але вона одразу мене зрозуміла. Вона сказала, що це поширене прохання, і влаштувати все, певне, не важко. Тож днів за два я туди пішов. Попросив Бріджит піти зі мною для моральної підтримки, і вона погодилася.

Спочатку все було так, як я очікував. Вигадлива стара будівля, на якій зверху було багато написано латиною і грекою, з різьбленням понад дахом, лакеї у формі (від чого я зрадив, що захотів обов'язково вдягнути з такої нагоди новий костюм). Усередині були величезні сходи, з тих, які розділяються надвоє, а потім закругляються в протилежні боки й сходяться нагорі. Усюди був мрамур, начищена латунь і великі панелі червоного дерева, яких, відчувалося, ніколи не торкнеться шашіль.

Зала була не велетенська, але це не важило. По суті, вона створювала дуже правильне, офіційне відчуття, але не гнітила. Там було майже затишно, оксамит на кріслах був доволі просиджений, тільки речі тут відбувалися серйозні. І займався мною хороший чоловік. Трохи схожий на мого батька — ні, я б сказав, радше на дядька. Дружні очі, прямий погляд; було помітно, що ця людина не терпить дурниць. Він сказав, що ознайомився з усіма моїми справами. І ось біля нього на столі лежала історія

мого життя, все, що я робив, думав і відчував, усе гамузом, хороше і погане. Вийшла чимала гора паперів, як ви можете собі уявити. Я не був певен, чи можна до нього звертатися, але все ж наважився. Я сказав:

— Безумовно, ви дуже швидко читаєте.

Він відповів:

— Багато тренуюсь!

І ми разом посміялись. Тоді він поглянув на годинник — але одним оком, дуже виховано — і спитав, чи хочу я отримати присуд. Я відчув, як плечі розправились, а руки лягли по швах. Тоді я кивнув і сказав:

— Так, сер! — і, сказати правду, трохи нервувався.

Він сказав, що в мене все нормально. Ні, я не жартую, так і сказав:

— У вас все нормально.

Я трохи почекав, що він збереться йти, але він опустив очі до столу, і я побачив, що він уже відкрив наступну теку з документами. Потім він підвів очі, усмінувся мені й сказав:

— Ні, правда, у вас все нормально.

Я знову кивнув, і тепер він уже остаточно повернувся до справ, а я розвернувся й пішов. Коли ми вийшли, я зізнався Бріджит, що трохи розчарований, а вона відказала, що так буває в більшості людей, але вона нічого поганого про мене цим сказати не хоче — саме так я її слова і сприйняв.

Приблизно тоді я почав зустрічатися з відомими людьми. Спочатку я трохи соромився й просив зустрічі тільки з кінозірками та спортсменами, якими захоплююсь. Наприклад, я зустрів Стіва Мак-Квіна і Джуді Гарленд, Джона Вейна, Морін О'Саллівен, Гемфрі Богарта, Джин Тірні (завжди страх як хотів зустрітися з Джин Тірні) і Бінга Кросбі. Я зустрів Дункана Едвардса й решту грав-

ців «Манчестер Юнайтед», які розбилися в мюнхенському літаку. З деким із колишніх лестерців теж зустрівся — більшість їхніх імен вам невідома.

За якийсь час я зрозумів, що можу бачитися з ким захочу. Я зустрічався з Джоном Ф. Кеннеді й Чарлі Чапліном, Мерилін Монро, президентом Ейзенгауером, папою Йоаном XXIII, Вінстоном Черчиллем, Роммелем, Сталіним, Мао Цзедуном, Рузвельтом, генералом де Голлем, Ліндбергом, Шекспіром, Бадді Голлі, Петсі Клайн, Карлом Марксом, Джоном Ленноном і королевою Вікторією. Більшість цих людей загалом були приємні, поводитися невимушено й не заносилися, не дивилися на мене зверхньо. Вони були просто як справжні люди. Я попросився зустрітися з Ісусом Христом, і мені сказали, що не певні, чи це вдасться, то я не наполягав. Я зустрівся з Ноєм, і, на диво, тут виникли деякі мовні проблеми. На декого я просто хотів подивитися. Скажімо, Гітлерові я руку тиснути не хотів, то мені допомогли сховатися за кущами в правильному місці, так що я просто поглянув, як він проходить мимо у своїй огидній формі — велетенський, як саме життя.

Угадайте, що було далі? Я почав хвилюватися. Хвилювання в мене були просто смішні. Наприклад, про своє здоров'я. Правда, це божевілля якесь? Може, це було якось пов'язане з тим, що Бріджит розповідала мені про своє серце, але мені раптом подумалося, що в мене щось негаразд. Хто б міг сказати, правда це чи ні? У мене почалися всілякі дивацтва, я сів на діету, дістав веслувальний тренажер і велотренажер, підіймав гирі, припинив уживати сіль і цукор, тваринні жири й тістечка з кремом, навіть обмежив «фіфті-фіфті» половиною пачки на день. У мене був період хвилювання за своє волосся, за катання по супермаркету (чи ці

візки безпечні?), сексуальну активність і банківський рахунок. Чому я хвилювався за рахунок, коли тут і банків не було? Я уявляв, як моя картка в супермаркеті припиняє працювати, мені було соромно за кредит, який мені, схоже, дали. Що я зробив, щоб на нього заслужити?

Здебільшого, звичайно, мені було добре, і я не переймався шопінгом, гольфом, сексом і зустрічами з відомими людьми. Але час від часу я замислювався: а що як я не зможу пройти 18 лунок? Якщо не зможу дозволити собі «Фіфті-фіті»? Урешті я зізнався у своїх тривогах Бріджит. Вона вирішила, що мене час передати в інші руки. «Свою справу я зробила», — зазначила Бріджит. Мені стало сумно, і я спитав, що їй купити на знак подяки. Вона сказала, що має все потрібне. Я спробував написати їй вірш, але до імені Бріджит мені було дуже складно знайти риму («вижить»? «розріджують?»), тож я врешті здався, бо їй, певне, вже не раз присвячували вірші.

Далі мною опікувалася Маргарет. Вигляд у неї був значно серйозніший, ніж у Бріджит: бездоганні костюми, ідеальна зачіска — жінка з тих, які виграють конкурс «бізнесвумен року». Я її дещо побоювався (і, звісно, не міг уявити, що пропонував би їй, як Бріджит, зайнятися сексом) і трохи очікував, що вона буде засуджувати мій спосіб життя. Але, звичайно, вона такого не робила. Ні, вона просто сказала, що з вигодами я досить добре знайомий і що коли мені буде потрібно щось більше, ніж практична допомога, я завжди можу до неї звернутися.

— Скажіть мені дещо, — попросив я її на першій зустрічі. — Це ж безглуздо — хвилюватися про здоров'я, правда?

— Немає жодної необхідності.

— А про гроші?

— Немає жодної необхідності, — відповіла вона.

Щось у її тоні натякало на те, що коли б я уважно придивився, то помітив би гідні приводи для хвилювання, але я цим не зайнявся. У мене попереду було багато часу. Часу мені ніколи не бракуватиме.

Ну, я не найшвидше з усіх на світі міркую, і в минулому житті я просто мав схильність робити те, що треба чи хочеться, і не надто багато над цим розмірковувати. Це ж нормально, так? Але дайте людині досить часу — і думки її неодмінно кудись заведуть, і вона почне ставити деякі серйозні питання. Наприклад, хто тут господар і чому я його не бачив? Я гадав, що мали б бути якісь вступні іспити чи, може, випробувальний термін, але, окрім того суду, який мене, по правді, розчарував (якийсь дідок сказав, що я нормальний, і все), мене ніхто не турбував. Мені дозволили цілими днями сачкувати й покращувати вправність у гольфі. Чи дозволено мені сприймати все як належне? Чи від мене щось очікується?

Потім оця історія з Гітлером. Ховаєшся в кущах, а він проходить мимо — здоровенна фігура в огидній формі, з фальшивою посмішкою на обличчі. Добре, я тепер його бачив, моя допитливість задоволена, але маю спитати себе — а що він тут робить? Теж, як усі, замовляє сніданок? Я вже звернув увагу на те, що йому можна носити власний одяг. Чи означає це, що йому так само можна грати в гольф і займатися сексом, якщо хочеться? Як це все влаштоване?

Потім — мої хвилювання щодо здоров'я і катання по супермаркету. Мене вже хвилювали власне не ці речі, а те, що я за них хвилююся. У чому річ? Чи це просто звичайні проблеми з адаптацією, як казала Бріджит?

Гадаю, звернувся я до Маргарет через гольф. Не було сумніву, за довгі місяці й роки гри на цьому чудовому зеленому полі з його штучками (скільки разів я влучав у воду, перекинувши м'яч через близьку одинадцятую лунку!), моя гра нескінченно покращилася. Я так і сказав якось Северіано, постійному моєму помічникові: «Моя гра нескінченно покращилася». Він погодився, і тільки згодом, між вечерею і сексом, я замислився над тим, що я сказав. Спочатку я зіграв з рахунком у 67 очок, і поступово кількість очок скорочувалася. Не так давно я регулярно грав із результатом 59, а тепер під безхмарним небом поступово підбирався до цифри 50. Без мороки я міг пройти 350 ярдів, стиль удару дуже змінився, а м'ячі влітали в лунку, немов їх притягувало магнітом. Я тепер ставив собі за мету наблизити рахунок до 40, потім — це важливий психологічний момент — перейти межу 36, тобто в середньому витратити по два удари на лунку, тоді набирати 20 із чимось. Моя гра нескінченно покращується, твердив я собі і повторював слово «нескінченно». Але, звичайно, саме такого бути не могло: покращувати гру можна лише до певної межі. Колись я зможу пройти все поле з вісімнадцятьма очками, тоді куплю нам із Северіано чогось смачного випити, потім посвятку вдома осетром і сексом — і що? Хіба хто-небудь може пройти поле для гольфу за 17 ударів?

Маргарет не приходила на виклик дзвіночка з китицею, як блондинка Бріджит: з нею треба було зв'язуватися відеотелефоном.

— Я хвилююся щодо гольфу, — почав я.

— Це не зовсім мій профіль.

— Не має значення. Розумієте, коли я прибув, то пройшов його за 67 очок. Тепер уже недалеко до 50-ти.

— Це не схоже на проблему.

- І в мене виходить дедалі краще.
- Вітаю.
- А колись я взагалі пройду поле за 18 ударів.
- Ваша цілеспрямованість викликає захват, — вона ніби з мене сміялася.
- А що тоді?
- Вона трохи помовчала.
- Спробуйте щоразу проходити поле за 18 ударів.
- Ні, так це не робиться.
- Чому?
- Ну от не робиться.
- Я певна, що є багато інших полів...
- Та сама історія, — сказав я, перебиваючи її, мабуть, не зовсім ввічливо.
- То зможете перейти до іншого спорту, правда? А коли набридне, повернутися до гольфу?
- Але тут та сама проблема. Я вже пройду поле за 18 ударів. У гольфі мені вже не буде чого робити.
- Є багато інших видів спорту.
- І вони для мене вичерпаються.
- От що ви їли на сніданок?
- Я розумів, що відповідь вона знає, коли вона кивала, слухаючи мене.
- От бачите. Снідати вам не набридає.
- Ні.
- Ну то уявіть, що гольф — це теж такий собі сніданок. Може, вам не набридне щоразу проходити поле за 18 ударів.
- Може, — із сумнівом відповів я. — З ваших слів мені здається, що ви ніколи не грали в гольф. Та й це взагалі інша річ.
- Яка?
- Немає втоми. Тут не втомлюються.

— Це скарга?
— Не знаю.
— Втому можна влаштувати.
— Звісно, — відповів я. — Але то, певне, буде приємна втома, а не така, що хочеться лягти і вмерти.

— Вам не здається, що ви маєте дещо викривлені думки? — говорила вона чітко, майже роздратовано. — Чого ви хотіли? Чого сподівалися?

Я кивнув сам собі, і на тому ми зупинилися. Моє життя тривало. Ця фраза теж почала викликати в мене єхидну посмішку. Життя триває, гра нескінченно покращується. Я робив іще всяку всячину:

- вирушив у кілька круїзів;
- навчився плавати на каное, літати на повітряній кулі, опанував альпінізм;
- потрапляв у небезпечні ситуації й рятувався;
- досліджував джунглі;
- побував на засіданні суду (хоча з вироком був не згодний);
- спробував побути художником (вийшло не так уже й погано!) і хірургом;
- звичайно, багато разів закохувався;
- вдавав, ніби я остання людина на землі (і перша).

Ніщо з цього не означало, що я припинив робити те, що робив, відколи сюди потрапив. Я займався сексом із дедалі більшою кількістю жінок, іноді одночасно, їв дедалі химерніші й екзотичніші страви, зустрічав усіх відомих людей, яких тільки міг пригадати. Наприклад, бачився з усіма футболістами всіх часів. Почав із найвідоміших, потім були не такі відомі, якими захоплювався я, потім ті, кого пам'ятав на прізвище, але не за

тим, які вони з себе і як грають; зрештою став проситися до тих, із ким ще не бачився, — поганих, нудних, грубих гравців, яким я зовсім не симпатизував. Зустрічі мені не подобалися: вони виявилися такими самими поганими, нудними й грубими людьми і поза полем, — просто мені не хотілося, щоб футболісти закінчувались. І ось вони скінчилися. Я знову зв'язався з Маргарет.

— Я бачився з усіма футболістами, — зізнався я.

— На жаль, я про футбол теж небагато знаю.

— І в мене більше немає мрій, — поскаржився я.

— А навіщо вони? — відповіла вона. — *Навіщо?*

Я відчув, що вона ніби мене перевіряє, хоче знати, чи я серйозно про це говорю. Невже це лише проблема адаптації?

— Мабуть, мені потрібне пояснення, — заявив я, маю визнати, дещо занадто пафосно.

— Питайте про що завгодно, — вона відкинулася в офісному кріслі.

— Послухайте, мені треба все чітко розуміти.

— Захоплююся вашою цілеспрямованістю, — трохи зверхньо відказала вона.

Я вирішив, що краще почати з початку.

— Послухайте, це Рай, правда?

— О так.

— Ну а що з неділями?

— Не розумію вас.

— У неділю, — пояснив я, — наскільки я розумію, хоча зараз не дуже стежу за календарем, я граю в гольф, ходжу по крамницях, займаюся сексом і нічого поганого не відчуваю.

— Хіба це не... чудово?

— Я не хотів би здатися невдячним, — обережно промовив я, — але де ж Бог?

— Бог. Вам потрібен Бог? Саме цього ви хочете?
— Хіба це питання того, чого я хочу?
— Саме так питання й стоїть. Вам потрібен Бог?
— По-моєму, має бути по-іншому. Він або є, або його немає. Я б зрозумів, як воно. Я не думав, що це якось від мене залежить.

— Звичайно, залежить.

— Як?

— Рай зараз демократичний, — промовила вона. І додала: — Чи принаймні він такий, якщо ви хочете, щоб він таким був.

— Як це — демократичний Рай?

— Ми більше не нав'язуємо людям Рай, — сказала вона. — Ми дослухаємося до їхніх потреб. Хочуть щось отримати — отримують, ні — то ні. І, звичайно, вони отримують такий Рай, якого хочуть.

— І чого загалом вони хочуть?

— Ну, ми виявили, що продовження життя. Тільки... безумовно, кращого.

— Секс, гольф, шопінг, зустрічі з відомими людьми і добре самопочуття? — наче обороняючись, промовив я.

— По-різному. Але, правду кажучи, різниця не надто велика.

— Не така, як раніше.

— А, як раніше, — вона всміхнулася. — Це, звичайно, було до мене, але так, раніше мрії про Рай були амбіційнішими.

— А Пекло? — спитав я.

— Що?

— Чи воно існує?

— Ні, ні, — відказала вона. — То була просто необхідна пропаганда.

— У мене виникало таке питання, розумієте. Адже я бачив Гітлера.

— Багато хто бачив. Він... така собі туристична пам'ятка, справді. Як він вам?

— Ну, я *особисто* з ним не спілкувався, — твердо відказав я. — Руку я б йому не потиснув. Я дивився на нього з-за кущів.

— Так-так. Багато хто воліє бачити його так.

— Тож я і подумав, що, певне, Пекла немає.

— Слушний висновок.

— Просто цікаво, — мовив я, — а що *він* робить цілими днями?

Я уявив собі, як він щоразу ходить на берлінську Олімпіаду 1936 року, дивиться, як німці всюди перемагають, а Джесс Овенс¹ падає — а потім повертається додому і їсть квашену капусту, слухає Вагнера й забавляється з грудастою білявкою істинно арійського походження.

— На жаль, ми поважаємо конфіденційність наших гостей.

— Звичайно.

І це було правильно. Я б теж не хотів, як на те, щоб будь-хто міг знати, чим я займаюся.

— То що ж, не існує Пекла?

— Ну, є таке місце, яке ми *називаємо* Пеклом. Але це більше схоже на тематичний парк. Там, де, знаєте, скелети висовуються, гілки в обличчя, смердючі бомби тощо. Просто щоб добре людину налякати.

— «Добре налякати», — відзначив я, — це антонім «дуже сильно й по-справжньому налякати»?

¹ Чорношкірий американський легкоатлет, який у 1936 році здобув чотири золоті медалі на Олімпіаді в Берліні. Після його перемоги в стрибках у висоту Гітлер залишив трибуну.

— Власне. Виявляється, людям це сьогодні дуже потрібно.

— Чи ви знаєте, як було у Раю раніше?

— Раніше? Так, ми знаємо, як було в Старому Раю. У нас записано.

— Що з ним сталося?

— Ну його ніби закрили. Люди його більше не хочуть. Люди його більше не потребують.

— Але я знав деяких людей, які ходили до церкви, хрестили діточок, не лаялися поганими словами. Як же вони?

— А, є такі, — сказала вона. — Про них дбають. Вони моляться і дякують так, як ви граєте в гольф і займаєтеся сексом. Видається, що їм дуже подобається, що вони мають те, чого хотіли. Ми їм гарних церков набудували.

— Для них Бог існує? — спитав я.

— Так, звичайно.

— А для мене — ні?

— Здається, що ні. Хіба що ви можете змінити свої вимоги до Раю. Можу цим зайнятися. Представити ваші інтереси.

— Поки що мені вже є чимало такого, про що подумати.

— Гарзд. То до зв'язку.

Тієї ночі я спав погано. На сексі зосередитися не вдалося, хоча вони старалися, як могли. Може, в мене нетравлення? Може, я осетра занадто швидко їв, погано жував? І ось я знову хвилювався за власне здоров'я.

Наступного ранку я зіграв у гольф із рахунком 67 очок. Мій помічник Северіано зреагував на це так, ніби це була моя найкраща на його пам'яті гра, наче він і не знав, що я можу пройти поле з рахунком на 20 очок меншим. Потім я спитав дорогу і поїхав у бік єдиної помітної ділянки з поганою погодою. Як я очікував, Пекло мене сильно розчарувало — гроза на паркінгу, мабуть, була найціка-

вішим там явищем. Там були відставні актори, які штовхали довгими вилами інших відставних акторів у чани, на яких було написано «кипляча смола». Тварини-роботи з причепленими пластиковими дзьобами колупали трупи, зроблені з пінистої гуми. Я бачив Гітлера, який катався на поїзді-привиді, обіймаючи біляву дівулю з косичками. Були там кажани, труни з рипучими кришками, запах гнилих дощок. Що, люди справді цього хотіли?

— Розкажіть мені про Старий Рай, — попросив я Маргарет наступного тижня.

— Багато в чому він такий, як вам розповідали про Рай. Я маю на увазі, принцип Раю такий: людина отримує те, чого хоче, чого очікує. Я знаю, що деякі люди уявляють його по-іншому, що там отримують те, на що заслуговують, але так ніколи не було. Нам доводиться виводити їх з омани.

— Їх це дратує?

— Здебільшого ні. Люди воліють отримувати те, чого хочуть, а не те, на що заслужили. Хоча дехто трохи дратувався, що хтось інший не отримав кару по заслuzі. Від Раю, як видається, частково очікується, щоб інші люди йшли в Пекло. Це не дуже по-християнськи.

— А вони були... безтілесні? Було оце все духовне життя і таке інше?

— Так, справді. Саме цього вони хотіли. Чи принаймні в деякі періоди. Протягом століть думки щодо безтілесності змінювалися. Зараз, наприклад, серйозно наголошується на тому, щоб людина зберігала власне тіло та особистість. Утім, це може бути лише минуща тенденція, як і інші.

— Чому ви всміхаєтеся? — спитав я.

Я неабияк здивувався. Я гадав, що Маргарет просто має обов'язок надавати інформацію, як Бріджит. Однак жінка, вочевидь, мала свою думку й була не проти нею поділитися.

— Просто тому, що інколи люди дуже дивним чином прив'язані до власних тіл. Звичайно, вони інколи просять зробити їм невеличку пластичну операцію. Але складається враження, що інша форма носа чи щоки або жменя силікону — це і все, що стоїть між ними і їхнім ідеальним уявленням про себе.

— Що сталося зі Старим Раєм?

— Ну, він проіснував якийсь час, відколи збудували Новий. Але туди заселялося дедалі менше людей. Видавалося, що людям цікавіше в Новому Раю. Що зовсім не дивно. Ми врахували все, що могли.

— Що сталося з мешканцями Старого Раю?

Маргарет низчала плечима, поблажливо, як корпоративний планувальник, чії прогнози справдилися до надцятої цифри після коми.

— Вони вимерли.

— Ось прямо так? Ви хочете сказати, що ви закрили їхній Рай — і тому вони вимерли?

— Ні, зовсім ні, навпаки. Тут не так усе влаштовано. За конституцією, Старий Рай існуватиме стільки часу, скільки він буде потрібен своїм жителям.

— А вони зараз є?

— Здається, кілька людей лишається.

— Можна з ким-небудь зустрітись?

— На жаль, вони не люблять візитерів. Раніше — так. Але мешканці Нового Раю мали звичку поводитися, як у цирку чи зоопарку, — показували пальцями й ставили дурні питання. Тому в Старому Раю їх бачити не хочуть. Вони припинили спілкуватися з усіма, крім тих, хто теж живе у Старому Раю. Потім почали вимирати. Зараз небагато лишилися. Ну ми за кожним слідкуємо, звичайно.

— Вони мають тіло чи безтілесні?

— Деякі такі, деякі інакші. Усе залежить від секти. Звичайно, тим, хто не має тіла, уникати жителів Нового Раю нескладно.

Що ж, не безглуздо. Власне, все сходиться, окрім головного.

— А що це означає — решта вимерли?

— Кожен може померти, якщо захоче.

— Ніколи про це не знав.

— Так. Мають же бути сюрпризи. Хіба вам би справді хотілося знати все наперед?

— А як вони помирають? Самогубство? Чи ви їх убиваєте?

Маргарет була трохи шокована такою варварською думкою.

— Що ви, ні, звичайно. Я вам уже казала: у нас зараз демократія. Якщо людині хочеться вмерти — вона вмирає. Просто треба почекати — і воно стається. Смерть тут не небезпека чи похмура невідворотність, як було в перший раз. Тут, як ви помітили, у нас панує свобода волі.

Я не був певен, як це розуміти. Мені треба було піти й поміркувати.

— Скажіть, будь ласка, — сказав я, — а на такі проблеми, як у мене з гольфом і хвилюванням, інші люди реагують так само?

— О так. Часто люди, буває, просять поганої погоди, наприклад, або якогось негаразду. Комусь потрібен біль.

— Біль?

— Звичайно. Ось ви, наприклад, днями нарікали, що у вас не буває такої втоми, що — здається, ви так висловилися — хочеться вмерти. Я подумала, що це цікава фраза. Люди просять болю, це не рідкість. Буває, що просять операцій теж. Не косметичних, а справжніх.

— І отримують?

— Тільки якщо дуже наполягають. Ми намагаємося навести їх на думку, що бажання операції — це ознака чогось іншого. Зазвичай вони погоджуються.

— А який відсоток людей обирає вимирання?

Вона подивилася на мене зважено, поглядом закликаючи мене зберігати спокій.

— О, звичайно, сто відсотків. Протягом тисячоліть за вашим ліком, звичайно. Але так, кожен робить такий вибір рано чи пізно.

— Тож це як у перший раз? Усе одно рано чи пізно людина помирає?

— Так, тільки не забувайте, якість життя значно краща. Люди помирають, коли відчують, що їм досить, а не раніше. І другий раз загалом більш приємний, бо відбувається за бажанням. — Вона помовчала й додала: — Як я й казала, ми задовольняємо всі потреби людей.

Я не винуватив її. Я не з таких. Мені просто було цікаво знати, як усе влаштоване.

— Отже... навіть віряни, які прийшли вічно славити Бога... в якийсь момент здаються — через кілька років, сто, тисячу?

— Звичайно. Як я казала, у Старому Раю ще лишилося трохи людей, але їхня кількість із часом зменшується.

— А хто найшвидше починає просити смерті?

— На мою думку, «просити» — це не зовсім те слово. Ідеться про бажання. Тут помилок не буває. Якщо ви по-справжньому хочете померти — то помираєте. Це — основна засада.

— І?

— І... ну, на жаль, відповідь на це питання — першими просять смерті приблизно такі люди, як ви. Ті, кому хотілося цілу вічність сексу, пива, наркотиків, швидких автомобілів — такого плану розваг. Спочатку вони не ві-

рять своєму щастю, а потім через кількасот років — не вірять своєму нещастю. Такі вже вони люди, розуміють вони. Вони весь час хочуть бути собою. Тисячі й тисячі років. Вони схильні вимирати першими.

— Я наркотиків не вживаю, — твердо промовив я. Я навіть образився. — І машин у мене тільки сім. Тут це ще небагато. І їжджу я не дуже швидко.

— Ні, звісно, ні. Я просто описувала загальні категорії задоволення, ви розумієте.

— А хто живе найдовше?

— Ну, дехто зі Старого Раю виявився дуже довготривалим клієнтом. Молитва підтримувала їх століттями й століттями. А зараз... юристи почуваються непогано. Вони люблять проглядати свої справи, потім справи всіх решти. Це можна робити без кінця. Метафорично висловлюючись, — швидко додала вона. — І науковці теж у довгожителів. Їм подобається все сидіти й книжки читати. І обговорювати їх. Деякі суперечки, — вона звела очі до небес, — тривають уже тисячоліттями. Здається, саме це й зберігає їхню молодість — обговорення книжок.

— А ті, хто пише книжки?

— О, вони й половини того строку не витримують, як у тих, хто обговорює книжки. Так само і в художників, і в композиторів. Вони якось дізнаються, коли досягли вершини — і тоді зникають.

Я подумав, що це мало мене засмутити, але не засмутило.

— Я мав би засмутитися?

— Звичайно, ні. Ви тут, щоб жити у своє задоволення. У вас є те, чого ви хотіли.

— Так, певно. Мабуть, я не можу звикнути до думки, що колись помру.

— Дайте собі час, — сказала вона чітко, але дружньо. — Дайте собі час.

— І, до речі, останнє питання... — Я бачив, як вона перебирає олівці, розкладає їх рядком. — Хто ви?

— Ми? О, ми на диво схожі на вас. Ми могли б бути, власне, вами. Можливо, ми і є — ви.

— Я потім вийду на зв'язок, якщо можна, — сказав я.

Наступні кілька століть — може, й довше, я згубив лік старому часу — я серйозно зайнявся гольфом. Через якийсь час я вже щоразу проходив усе поле за вісімнадцять ударів, і великий подив мого помічника став звичним. Я припинив грати в гольф і зайнявся тенісом. Доволі скоро я перевершив усіх великих спортсменів із Зали слави — на ґрунті, траві, дереві, бетоні, килимі, словом, на всіх можливих видах поверхні. Я припинив займатися тенісом. Я зіграв за «Лестер» у фіналі Кубка і повернувся з медаллю переможця (мій третій гол, потужний прицільний удар головою з одинадцяти метрів, поставив крапку в матчі). Я поклав Роккі Марсіано в четвертому раунді в *Madison Square Garden* (останні раунд чи два він на мені провисів), скоротив марафонський рекорд на 28 хвилин, виграв першість світу з дартсу; у бейсболі мої інінги з 750 ранами на одноденному міжнародному матчі проти Австралії на стадіоні *Lords* якийсь час залишатимуться неперевершеними. Невдовзі золотих олімпійських медалей в мене стало, як мідяків. Я облишив спорт.

Я серйозно захопився шопінгом. Я куштував більше всіляких тварин, ніж пливло на Ноєвому ковчезі. Я пив усі пива світу і ще деякі, став знавцем вин і спустошував запаси найкращих урожаїв усіх часів — вони дуже швидко скінчилися. Я став знайомитися з шаленою кількістю відомих людей. Я займався сексом із дедалі більшою кількістю партнерів і в дедалі більше способів, але і кількість можливих партнерів, і кількість способів усе ж обмежена. Тільки раптом не зрозумійте мене хибно — я не

скаржуся, хай йому, я кожною хвилиною насолоджувався. Я тільки хочу сказати, чим насправді займався, роблячи це. Я шукав вихід.

Я пробував поєднувати задоволення і почав займатися сексом з відомими людьми (ні, не скажу, з ким саме — вони просили мене тримати це в таємниці). Навіть узявся читати. Я пам'ятав слова Маргарет і намагався — ну хоч би кілька століть — обговорювати книжки з людьми, які їх теж читали. Але таке життя задавалося мені доволі прісним, принаймні порівняно з самим життям, і не здавалося вартим продовження. Я навіть пробував долучитися до тих, хто співав і молився в церкві, але то було не зовсім моє. Я зробив це тільки для того, щоб точно спробувати всі засоби перед остаточною розмовою з Маргарет. Вона була така сама, як і кілька тисячоліть тому, — та і я, зрештою, теж.

— У мене є одна думка... — сказав я. За стільки часу, звичайно, щось мало придуматись, а як же? — Послухайте, якщо в Раю отримують усе, чого хочуть, то чому не можна стати тим, хто не втомлюється від вічності?

Я сів, мені було трохи сумно. На моє диво, вона кивнула, майже підбадьорливо.

— Ви можете спробувати, — сказала вона. — Я можу організувати вам трансфер.

— Але?.. — почав я, розуміючи, що тут має бути якийсь «але».

— Я організую вам трансфер, — повторила вона. — Це просто формальність.

— Тільки скажіть мені, за яких умов, — я не хотів здатися невихованим. З іншого боку, я й не хотів провести кілька тисячоліть, морочачись тим, як урятуватися від часу.

— Люди вже це пробували, — з помітним співчуттям сказала Маргарет, наче не бажала мене образити.

— А в чому проблема? В чому «але»?

— Тут, здається, є логічна складність. Не можна бути кимось іншим, не перестаючи бути собою. Цього ніхто не може знести. Оце ми виявили, — додала вона, наче натякаючи, що, може, саме я й допоможу впоратися з цією проблемою. — Хтось — напевне, дуже захоплена спортом людина, як ви, — сказав, що це як бути бігуном, а потім стати вічним двигуном. За якийсь час просто захочеться знову побігти. Розумієте?

Я кивнув.

— І всі, хто пробував, хотіли потім перетворитися назад?

— Так.

— А потім обирали смерть?

— Так. І радше швидше, ніж пізніше. Такі люди ще можуть десь бути. Можу їх покликати, щоб ви могли поговорити з ними особисто.

— Я вам повірю. Мені й здавалося, що в моїй ідеї якась заковика.

— Вибачте.

— Ні, прошу, не вибачайтеся.

Звичайно, я не міг нарікати на те, як зі мною поводяться. Усі зі мною були дуже добрі від самого початку. Я набрав повні груди повітря.

— Мені здається, — продовжив я, — що Рай — це гарна ідея, можна сказати, ідеальна, але не для нас. Не для таких.

— Нам би не хотілося змушувати вас до певних висновків, — мовила вона. — Проте я, звичайно, розумію вашу точку зору.

— То навіщо ж це? Навіщо нам Рай? Навіщо сни і мрії про Рай?

Вона, здається, не дуже хотіла відповідати, може, з професійних міркувань, але я не відступався.

— Ну будь ласка, хоч натякніть.

— Мабуть, тому, що вони вам потрібні, — припустила вона. — Бо ви не можете без мрій. Тут немає чого соромитися. Мені це здається цілком нормальним. Хоча, мабуть, якби ви заздалегідь знали про Рай, то ви, можливо, його б не просили.

— О, цього я не знав.

Усе було таке приємне: шопінг, гольф, секс, знайомства з відомими людьми, не почуватися погано, не почуватися мертвим.

— Якщо ми довго отримуємо тільки те, чого хочемо, то з часом починаємо наближатися до стану, коли ми отримуємо тільки те, чого не хочемо.

Наступного дня, заради минулих часів, я знову зіграв у гольф. Вийшло не так уже й погано: вісімнадцять лунок — вісімнадцять ударів. Вправності я не втратив. Потім я пообідав тим, що на сніданок, і повечеряв тим самим. Подивися відео перемоги «Лестера» 5:4 у фіналі, хоча з огляду на те, що я тепер знав, це було вже не те. Випив шоколаду з Бріджит, яка люб'язно зайшла в гості, згодом зайнявся сексом — але тільки з однією жінкою. Потім зітхнув і перевернувся, знаючи, що зранку замислюся над своїм рішенням.

Мені наснилося, що я прокинувся. Це найдавніший з усіх снів — і щойно він у мене був.

ВІД АВТОРА

Розділ 3 має в своїй основі реальні справи, описані в книжці «Кримінальний суд і покарання тварин» Е. П. Еванса (1906). У першій частині розділу 5 фактаж і мову взято з лондонського перекладу 1818 року книжки Савінї й Корреара «Оповідь про подорож до Сенегалу»; друга частина багато в чому базується на винятковій роботі Лоренца Айтнера «Жеріко: життя і праця» (*Orbis*, 1982). Третя частина розділу 7 бере фактаж із «Подорожі проклятих» Гордона Томаса і Макса Моргана-Вітса (*Hodder*, 1974). Дуже дякую Ребецці Джон за допомогу в підготовчій роботі; Аніті Брукнер і Говарду Годжкіну за те, що піді-вчили мене історії мистецтва; Ріку Чайлзу і Джею Мак-Інерні за перевірку моєї американської; докторові Джекі Девіс за хірургічну допомогу; Алану Говарду, Гейлену Стросону і Редмонду О'Генлону; а також Герміоні Лі.

Дж. Б.

ЗМІСТ

1. Пасажири без квитків	7
2. Незвані гості	39
3. Релігійні війни	71
4. Та, яка вижила	93
5. Кораблетроща	127
6. Гора	157
7. Три прості оповідки	187
8. Угору за течією	209
У дужках	245
9. Проект «Арарат»	275
10. Сон	315
Від автора	350

Літературно-художнє видання

БАРНС Джуліан
Історія світу в 10 1/2 розділах
Роман

Керівник проекту *В. А. Тютюнник*
Відповідальний за випуск *О. В. Приходченко*
Редактор *Р. А. Трифонов*
Художній редактор *А. О. Попова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *Є. О. Демченко*

Підписано до друку 07.11.2018. Формат 84x108/32.
Друк офсетний. Гарнітура «Newton». Ум. друк. арк. 18,48.
Наклад 3000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика “Глобус”»
61052, м. Харків, вул. Різдва, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com

Барнс Д.
Б24 Історія світу в 10 1/2 розділах / Джуліан Барнс ;
перекл. з англ. Г. Яновської. — Харків : Книжковий
Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. — 352 с. :
кольор. вкл.

ISBN 978-617-12-6256-0 (PDF)

Усесвітній потоп з погляду... жука, що випадково опинився на ковчезі. Праведник Ной, який заливає горе алкоголем та страждає від депресії. Людина, що врятувалася з «Титаніка», і людина, яку з'їв кит. Актор-мандрівник, котрий шукає натхнення в джунглях. Модель нового Раю, схожого на супермаркет. Пекло, що має вигляд парку атракціонів...

Десять з половиною розділів про химерний світ і важливі речі, які нас оточують.

УДК 821.111